

**SHAAKALA MADAALLII WALITTI FUFEE DANDEETTII
AFAAN OROMOOTIIN BARREESSUU: HAALA
QABATAMA KOLLEJJII BARSIIISOTA ROOBEE**

TOLASAA SABBOOQAA

**WARAQAA QORANNOO DIGRII LAMMAFFAA (MA)
GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUF FOKLOORIIF DHIYAATE.**

**YUNVARSIITII ADDIS ABABAA KOLLEJJII NAMOOMA
QO'ANNOOFI AFAANII, JORNAALIZIMII, OGBARRUUF
FOOKILOORII**

HAGAYYA 2008 / 2016

FINFINNEE

Yuunvarsiiitii Addis Ababaa

Dhhaabbata Qorannoo Digrii Duraatiin Booddee

Waraqaa Qorannoo Ulaagaa Digrii Lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi Ogbarruu Guuttachuuf Tolasaa Sabbooqaatiin, Mata-duree *Shaakala Madaallii Walitti Fufaa Dandeettii Afaan Oromootiin Barreessuu Irratti: Haala Qabatama Kolleejjii Barsiisota Roobee* Qophaa'e Sadarkaa Ulaagaa Yuunivarsiitiin Kaa'e Guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____ Mallato _____ Guyyaa _____

Qoraa Keessaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

MIRKANEEFFANNAA

Ani qorataan maqaafi mallattoon kiyya armaan gaditti eerame, qorannoon kun hojii kiyya ta'uufi kanaan duras Yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbAAF kan hindhiyaanne ta'uusaa, akkasumas, wabiileen qorannoo kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta'een fudhadhee wabii keessatti kaa'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____

Gabaabsa

Xiyyeeffannaan qorannoo kanaa inni guddaan Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti Shaakalli Madaalliin walitti fufaa dandeettii Afaan Oromootiin barreessuu irratti haala kamiin hojiirra akka oolaa jiru sakatta'uudha. Qorannoon kun mala qorannoo ibsaatti fayyadamuun kan gaggeeffameedha. Kunis mala qorannoo akkamtaafi ammamtaa of-keessatti kan qabateedha. Qorannoo kana qorataan wayta gaggeesu akaakuu iddatteessuu al-carraa keessaa iddatteessuu kaayyeffame barsiisotaaf akkasumas, iddatteessuu carraa keessaa akaakuu iddatteessuu carraa tasaa barattootaaf fayyadamuun raawwatame. Ragaan barsiisota jahaafi barattoota shantamii afur irraa walitti qabameen xiinxalamee jira. Ragaanleen kuneenis meeshaalee odeeffannoo funaanuuf gargaaran keessaa 'Likarti iskeelii' bargaafilee banaafi bargaafilee cufaa, marii gareefi sakatta'iinsa dookmantii fayyadamuun walitti qabamee jira. Ragaan bargaafilee cufaan walitti qabame mala qorannoo ammamtaan kan xiinxalame yoo ta'u, kunis dhibbeentaafi irra-deddeebii fayyadamuun ibsameera. Ragaan marii garee ammoo mala akkamtaatti fayyadamuun kan xiinxalamee yoo ta'u, yaada deebiistootaa wabeeffachuun ibsame. Kana malees, ragaan sakatta'insa dookmantiin walitti qabame akkamtaatti fayyadamuun xiinxalamee jira. Bu'aan qorannichaa akka agarsiisutti, hojiirra olmaan shaakalli madaallii walitti fufaa dandeettii Afaan Oromootiin barreessuu irratti tooftaalee daree barnoota Afaan Oromoo keessatti kennaman haala walfakkaataa ta'een miti. Sadarkaalee dandeettii barreessuu tokkoon tokkoon isaanii irratti haala walitti fufaa ta'een madaalliin hingaggeeffamu. Kana malees, barsiisotniifi barattootni madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti ilaalcha gaarii ta'e hinqaban. Madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu kana hojiirra oolchuuf rakkoowwan jiran keessa ammoo hanqinni yeroo, waytiin barsiisotatti baay'achuu, barsiisotni madaallii walitti fufaa hojiirra olchuuf fedhii dhabuu, qajeelfamni madaallii walitti fufaa kallattiin barnoota afaanii waliin walqabatu keessattuu madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti dhabamuun isaan ijoo ta'aniidha. Dhuma irrattis, argannoowwan irratti hunda'uun haala shaakalli madaalliin walitti fufaan dandeettii Afaan Oromootiin barreessuu hojiirra itti ooluu danda'u mijeessuuf yaboon qorataan kennamee jira.

Galata

Mata duree qorannoo kanaa filachuurraa eegalanii hanga xumura kanatti yaada gabbataa anaaf kennuun akkasumas, naqajeelchuun dadhabeefi ifadhe osoo hinjedhiin yeroofi humna isaanii aarsaa kan naaf godhan gorsaa koo Dr. Tolamaaryaam Fufaa galata onneerraa madde dhiyeessuun baay'ee isaan galateeffadha.

Itti aansuunis, qorannoo kana waytan gaggeessu humna isaanii osoo hinqusatiin akkasumas, yeroo isaanii naaf wareeguun dadhabe, ifadhe osoo hinjedhiin gaafilee qorannoo kanaaf qophaa'an naaf guutuun hirmaannaa guddaa kan naaf godhan barsiisotaafi barattoota Koolleejjii Barsiisota Roobeef galatni ani isaaniif qabu baay'ee olaanaadha. Dabalataanis, gaafilee qorannichaaf qophaa'an qaamota dhimmi ilaaluun akka guuttaman haalota barbaachisaa ta'an hunda kan naaf mijeesse Istriimii Afaanii Kolleejjichaa baay'een galateeffadha.

Kana malees. yeroo hundaa ana cinaa dhaabbachuun humnaan, yaadaan, maallaqaan deggersa barbaachisaa ta'e naaf gochuun qorannoo kiyya kana akkan xumuruu danda'u kan nataasisan maatii koo hundaaf galatni ani isaaniif qabu daangaa hinqabu. Kanuma irratti dabaluun, beekkumsaafi humna isaanii osoo hinqusatiin deeggarsa barbaachisaa ta'e hunda kan naaf taasiisaa turan waahilota kiyya hundaa keessattuu, hojjattoota Waldaa Barsiisota Godina Baaleef galatni isaaniif qabu baay'ee olaanaadha.

Dhuma irrattis, gama faaynaansiifi meeshaan deeggarsa barbaaachisaa ta'e kan nagargaareef Waldaa Barsiisota Godina Baalee baay'een galateeffadha. Hundaa ol, qorannoo kana akkan xumuru kan nataasiise Waaqayyoof galatni haaga'u!

Hiika Gabaajeewwanii

AED	Academy for Education Development
By	Baay'ina
ETP	Education and Training Policy
MWFDB	Madaallii Walitti Fufaa Dandeettii Barreessuu
MWF	Madaallii Walitti Fufaa
KBR	Kolleejjii Barsiisota Roobee
MG	Marii Garee
MG-Brs	Marii Garee Barsiisotaa
MG-Brt	Marii Garee Barattootaa
SFQB	Sagantaa Fooyya'iinsa Qulqullina Barnootaa

QABEENTAA

Gabaabsa	i
Galata	ii
Hiika Gabaajeewwanii	iii
Qabeentaa	iv
Tarree Gabaeeewwanii	viii

BOQONNAA TOKKO: SEENSA

1.1. Seenduuba Qorannichaa	1
1.2. Ka'umsa Qorannichaa	2
1.3. Kaayyoo Qorannichaa	4
1.3.1. Kaayyoo Gooroo	4
1.3.2. Kaayyoo Gooree	4
1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa	5
1.5. Daangaa Qorannichaa	6
1.6. Hanqina Qorannichaa	6
1.7. Jibsoo	7
1.8. Qindoomina Qorannichaa	8

BOQONNAA LAMA: SAKATTA'IINSA BARRUU

2.1. Sakatta'a Barruu Yaadrimee	9
2.1.1. Madaalliin Maali?	9
2.1.2. Madaallin Walitti Fufaa Maali?	10

2.1.3. Madaallii Walitti Fufaan Maaliif Barbaachisa?	11
2.1.4. Madaallin Walitti Fufaaf Karoorsuu	13
2.1.5. Qajeeltoo Madaalli Walitti Fufaa	14
2.1.6. Amaloota Bu'ura Madaalli Walitti Fufaa	16
2.1.7. Akaakuwwan Madaalli Walitti Fufaa	17
2.1.7.1. Madaalli Ramaddii	17
2.1.7.2. Madaalli Sakatta'iinsaa	17
2.1.7.3. Madaallin Walitti Fufaa Adeemsa Keessaa	18
2.1.7.3.1. Madaallii Idilee	18
2.1.7.3.2. Madaallii Miilta'aa	19
2.1.7.4. Madaalli Walitti Fufaa Xumuraa	19
2.1.8. Faayidaa Duubdeebii Yeroo Madaallii Walitti Fufaa	20
2.1.9. Qajeeltoo Duubdeebii Madaallii Walitti Fufaa Adeemsa Keessaa	22
2.1.10. Faayidaafi Hanqina Madaallii Walitti Fufaa	23
2.1.11. Madaallii Afaaniifi Barsiisuu	25
2.1.12. Madaallii Dandeettii Barreessuu	27
2.1.12.1. Akaaku Gahumsa Barreessuu	28
2.1.12.2. Tarsiimoo Madaallii Barreessuu	30
2.1.12.3. Tooftaalee Madaallii Dandeettii Barreessuu	31

2.1.12.4. Haala Qabxeessuu Dandeettii Barreessu	32
2.1.12.4.1. Sororsuu Guutummaa	33
2.1.12.4.2. Adda baasuun Sororsuu	33
2.2. Sakatta'a Qorannoowwan Firoomina Qabanii	33
BOQONNAA SADII: MALA QORANNOO	36
3.1. Saxaxa Qorannoo	36
3.2. Irraawwatamaa Qorannoo	36
3.3. Iddattoofi Mala Iddatteessuu	36
3.4. Mala Odeeffannoo ittiin Funaanname	37
3.4.1. Bargaaffii	38
3.4.2. Marii Garee	38
3.4.3. Sakatta'a Dookmantii	39
3.5. Tartiiba Odeeffannoon Ittiin Funaanname	40
3.6. Mala Qorannoon Ittiin Qaacceessame	41
BOQONNAA AFUR: XIINXALA RAGAA	42
4.1. Xiinxala Ragaalee Walitti Qabaman	42
4.1.1. Xiinxala Ragaalee Bargaaffii Cufaafi Banaa	42
4.1.1.1. Xiinxala Ragaalee Bargaaffii Cufaa Barsiisotaafi Barattootaa	42
4.1.1.2. Xiinxala Ragaalee Bargaaffii Banaa Barsiisotaa	56
4.1.2. Yaada Waliigalaa Bargaaffii Barsiisotaafi Barattootaa	57
4.1.3. Xiinxala Ragaalee Marii Garee Barsiisotaafi Barattootaa	59
4.1.3.1. Xiinxala Marii Garee Barsiisotaa	59

4.1.3.2. Xiinxala Marii Garee Barattootaa	64
4.1.4. Yaada Waliigalaa Marii Garee Barsiisotaafi Barattoota Irraa Argame	68
4.1.5. Xiinxala Sakatta'iinsa Dookmantii	70
BOQONNAA SHAN: GUDUUNFAAFI YABOO	73
5.1. Guduunfaa	73
5.2. Yaboo	77
Wabii	79
Dabaleewwan	84
Dabalee A: Bar-gaaffii Barsiisotaa	84
Dabalee B: Bargaaffii Barattootaa	88
Dabalee C: Marii Garee Barsiisotaa	92
Dabalee D: Marii Garee Barattootaa	95
Dabalee E: Barreeffama Waraabbii Sagalee Marii Garee Barsiisotaa	97
Dabalee F: Barreeffama Waraabbii Sagalee Marii Garee Barattootaa	109

TARREE GABATEEWWANII

Gabatee 1: Hiika Jechoota Afaan Oromoo Irraa Gara Afaan Ingiliizii	7
Gabatee 2. Madaallii Walitti Fufaa Karoorsuuf Qabxiilee Xiyyeeffatamuu Qaban	14
Gabatee 3. Garaagarummaa Madaallii Walitti Fufaa Adeemsa Keessaafi Xumuraa	20
Gabatee 4. Faayidaafi Hanqina Madaallii Walitti Fufaa	25
Gabatee 5. Kutaa Barnoota Afaan Oromoo Barsiisuu Keessatti MWFDB Madaalliiwwan Jiran Waliin Qindaa'uun Afaan Barsiisuu Nikakaasa	42
Gabatee 6. MWFDB Tooftaawwan Madaallii Garagaraa Dandeettii Barreessuu Akka Walgargaaran Godha	43
Gabatee 7. Duubdeebiin MWFDB Irratti Kennamuun Ciminaafi Dadhabina Barataan Tokkoo Qabu Agarsiisa	43
Gabatee 8. MWFDB Foyya'iinsa Barataa Hordofuufi Qormaataan Dura Qo'annaa Cima Taasiifamuu Dhabamsiisuuf Nigargaara	44
Gabatee 9. MWFDB Sadarkaalee Hundatti Bu'aa Dandeettii Barreessuu Barattootaa Madaaluuf Nifayyada	45
Gabatee 10. Barsiisotniifi Barattootni Hubannoo MWFDB Irratti Qaban	46
Gabatee 11. MWFDB Bu'aa Barattootni Yeroo kenname Keessatti Agarsiisan Hundaa Mul'isa	48
Gabatee 12. MWFDB Hojiirra Olchuuf Rakkoowwan Jiran	49
Gabatee 13. MWFDB Yeroo Hagam Hojiirra Oolaa Akka Jiru	51
Gabatee 14. Tarsiimoo Dandeettii Barreessuu Madaaluuf Fayyadan	54

BOQONNAA TOKKO: SEENSA

1.1. Seenduuba Qorannichaa

Kaayyoon barumsaa galma ga'uufi galmaan gawuu dhabuu isaa toftaalee ittiin mirkaneessinu keessaa madaalliin isa hangafaadha. Biyyi teenyaas imaammata barnoota haarawa kana galmaan ga'uuf jijjiirama gama barattootaan jiru guyyaa guyyaadhaan galmeessisan hordofuuf barbaachisummaan madaallii walitti fufaa walnama hingaafachiisu. Madaalliin mala yookiin tooftaa shoorri barattootaa barumsa keessatti maal ture kan jedhuufi jijjiirama barattoonni argatan beekuuf odeeffannoo ittiin sassaabbachuuf hordoffii taasiifamuudha. Kana malees, madaalliin barsiisotaaf adeemsa baruufi barsiisuu keessatti bu'aa argame beekuuf, hubachuufi haala barsiisuu isaanii of-madaaluun kan itti fooyyeeffataniidha. Akka Cone and Foster (1991:73) ibsanitti, “Good measurement resulting in accurate data is the foundation of sound decision making.” Madaallii walitti fufaan bu'aa barataan tokko galmeessise safaruuf akkasumas, waa'ee barataa sanaa murtii kenuuf gargaara.

Akka Moye and Adediwura (2010) ibsanitti, madaallii walitti fufaan barataafi mana barumsaa bu'a qabeessaafi fayyadaa taasiisuuf haala haqummaafi amanamummaa ta'e irratti hundaa'uun gaggeeffamuu qaba. Madaalliin, yoo haqummaafi amanamummaa of-keessaa dhabe murtiiwwaan bu'ura madaalliin irratti fudhataman kamiyyuu bu'a dhabeessa ta'uu danda'u.

Barattootni madaallii walitti fufaa irratti hubannoo gahaa argachuu akka qaban gochuun barbaachisaadha. Ogeessi barnootaa Brookhart (1994) akka ibsetti, haala adeemsa baruufi barsiisuu keessatti ragaa madaallii barattootaa walitti qabuuf barsiisotni tooftaalee sadii akka fayyadaman eeru. Kunis ga'umsa barnootaaf murtee duubdeebii kennuu caalaa barattootaaf madaalliin walitti fufaafi duubdeebii madaallii xumuraatiin ragaan walitti qabamuu akka qabu ibsa. Kanaafuu, madaallii walitti fufaan adeemsa baru-barsiisuufi qabatama barnootichaa keessatti bu'a qabeessa taasiisuuf sadarkaa barnoota barattootaa kamiyyuu keessatti xiyyeeffanaan itti kenamuun gaggeeffamuu akka qabu (Education and Training Policy, 1994) ibsee jira.

Akka Education and Training Policy (ETP, 1994) ibseetti, adeemsi baruufi barsiisuu bu'a qabeessa akka ta'uufi kaayyoo barnootaa galmaan ga'uuf rakkoowwan hiikuu, madaallii, kalaquufi gadi fageenyaan barachuu irratti xiyyeeffachuu akka qabu ibsa. Dandeettii hubannoo gadi fageenyaan galmaan gahuu ilaalchisee imaammatachi yammuu dabalataan ibsu, kaayyoo barbaadame galmaan gahuuf madaallii walitti fufaa keessa darbamuu akka qabu addeessa. Hogbarruu keessattis, malleen adda addaafi madaalliin adeemsa baru-barsiisuu keessaatiin gargaaramuun kaayyoo barnootichaa milkeessuufi yammuu barnootni gaggeeffamaa jiru barattoota gargaaruuf madaalliin walitti fufaa baay'ee fayyada.

Kanaafuu, dandeettii barreessuu barataa tooftaa madaallii walitti fufaa hedduu ta'een madaalamuun tilmaama barattoonni bu'aa gaarii galmeesisuuf carraaqii taasiisan akka agarssiisan carraa kennaaf. Barattoonni yeroo baayyee gochaalee hojii qabatamaa, hojii garee, gochaalee dhuunfaa, hojii piroojeektiifi kkf yeroo hunda akka hojjatan taasiisa. Kunneen ammoo madaallii walitti fufaan ragaan walitti qabamuun akka madaalamuu qabu muul'isa. Bu'aa dandettii barreessuu barattootaa walitti fufaan iyyaafachuuf barsiisotni tartiiba walfakkaataa osoo fayyadamanii bu'aan gaarii galmaa'uu danda'a. Bu'ura kanaan mala saayinsawaan deeggaramuun Kolleejjii Barsiisota Roobee (KBR) keessatti koorsiiwwan dandeettii barreessuu irratti kennaman bu'aa barattootni galmeessisan madaaluuf dhibbeentaa 60-70 karaa madaallii walitti fufaa madaalamuu akka qabu tilmaamama. Qorataan kanarraa ka'uun, daree barnoota Afaan Oromoo keessatti yammuu madaallii walitti fufaa barsiisotni tooftaa madaallii akkamii akka fayyadaman, tartiiba akkamii akka hordofaniifi hojiirra oolchuuf gufuuwwan yoo jiraatan ta'e xiinxaluun qorachuuf yaalee jira.

1.2. Ka'umsa Qorannoo

Adeemsa baruufi barsiisuu keessatti bu'aa barattoonni galmeessisan madaalliifi hordoffii tarsiimoo barsiisotni isaanii fayyadamaniin murtaa'a. Akka Desalegn (2004) ibseetti, kaayyoon barnootaa haalaafi yeroo barbaachisaa ta'etti akka galma ga'u, adeemsi baruufi barsiisuu qulqulluufi haala madaallii eegeen akka deemuu yoo barbaachise sadarkaalee barnoota adda addaattiifi akaakuu barumsa adda addaa keessatti madaallii walitti fufaa

fayyadamuun gahumsa barattootaa addaan baasuun bu'aa barattootni galmeessissan beekuun barbaachisaadha.

Madaalliin wiliti fufaan gama barsiisaatiin wareegamni, kutannoofi tattaaffiin cimaan taasiifamu malee bu'a-qabeessa ta'uu hindanda'u. Gocha tokko kaayyoo barbaadame irra olchuuf gama barsiisotaan, ogeessota barnootaafi namoota gorsitootaan hojiin cimaan hojjatamuu qaba. Haata'u malee, qorataan muuxannoo qabu irraa ka'uun barsiisotni Kolleejjii Barsiisota Roobee bu'aa dandeettii baarreessuu barattootaa madaaluuf tarsiimoo madaallii walitti fufaa haala walqabataa ta'een kan fayyadaman ta'uu isaanii irratti shakkii qaba.

Kana malees, akka hubata qorataatti, kaayyoo barachuu dandeetti barreessuu barattootaa madaaluu waliin walqabatee barsiisotni haala walitti fufiinsaafi milkaa'ina qabuun fayyadamaa jiraachuu isaanii irratti shakkii qaba. Dabalataanis, kutaa barnoota Afaan Oromoo keessatti, barsiisotni madaalliin walitti fufaa dandeettii barreessuu (MWFDB) hojiirra oolchuuf tarsiimoo adda addaa fayyadamuu isaanii irrattis shakkii qaba.

Kanaafuu, Kolleejjii Barsiisota Roobee keessattis bu'aa barattoonni galmeessisan madaalliifi hordoffii tarsiimoo barsiisotni isaanii fayyadamaniin murtaa'a. Kaayyoon qorannoo kanaas inni guddaan Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti, tartiibaafi tarsiimoo madaallii walitti fufaa barsiisotni hojiirra olchuuf fayyadaman, hubannoo barsiisotniifi barattootni MWFDB irratti qaban, MWFDB barattootaa hojiirra oolchuuf yoo gufuuwwan jiraatan xiinxaluu irratti xiyyeeffata. Haaluma kanaan gaafileen bu'ura dhuma qorannoo kanaan deebii argatu jedhamanii yaddaman:

- ❖ Daree barnoota Afaan Oromoo keessatti gochaalee madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu barsiisotni hagam fayyadamu?
- ❖ Barsiisotni Afaan Oromoo Kolleejjii Barsiisota Roobee keessa jiran, barattoonni bu'a dandeettii barreessuu Afaan Oromoo irratti qaban madaaluuf tartiiba madaallii walitti fufaa akkamiitti fayyadaman?
- ❖ Barsiisotni daree barnoota Afaan Oromoo keessatti tooftaalee madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu maalfaa gargaaraman?

- ❖ Barsiisotni Afaan Oromoofi barattoonni Afaan Oromoo madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti hubannoon qaban maal fakkaata?
- ❖ Kolleejjii filatame kana keessatti madaalliin walitti fufaa dandeettii barreessuu haala gaariin hojiira oolchuu akka hindandeenye kan taasiisan rakkoowwan jiran maalfaa'a?

Akka waliigalaatti, yaadni ijoon qorannoo kana gaggeesseef: hanga hubannoo qorataatti, haalli raawwii madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu Afaan Oromoo irratti godina Baaleetti Kolleejjii Barsiisota Roobee keessattis ta'e manneen barnoota sadarkaa tokkoofaafi sadarkaa lammafaa keessatti hanga ammaatti qorannoon gaggeeffame waan hinjirreef qorataan qorannoo kana gaggeessee jira.

1.3 Kaayyoo Qorannichaa

1.3.1 Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa Kolleejjii Barsiisota Roobeetti, shaakala madaalliin walitti fufaa dandeettii Afaan Oromootiin barreessuu haala hojiirra itti oolaa jiru sakatta'uun mul'isuudha.

1.3.2. Kaayyoo Gooree

Kaayyoon gooree qorannoon kun irratti xiyyeefatu tokkoon tokkoon isaa akka armaan gaditti ibsame kanaadha.

- ❖ Gochaaleen madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu daree barnoota Afaan Oromoo keessatti barsiisotaan hagam akka fayyadaman ibsuu.
- ❖ Daree barnoota Afaan Oromoo keessatti dandeettii barreessuu barattootaa madaaluuf tartiiba madaallii walitti fufaa hojiirra olchuun barsiisotni fayyadaman adda baasuu.
- ❖ Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti bu'a dandeettii barreessuu barattootaa madaaluuf tooftaalee madaallii walitti fufaa ijoo ta'uun fayyadan sakatta'uu.
- ❖ Barsiisotniifi barattoonni hubannoo madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti qaban adda baasuu.

- ❖ Daree barnoota Afaan Oromoo keessatti yeroo madaalliin walitti fufaa dandeettii barreessuu hojiira oolu rakkoowwan yoo jiraatan fala kaa'uu..

1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa

Yaada madaallii walitti fufaa jedhu ilaalchisee namootni hedduun akka jedhanitti, qorumsa qopheessanii barattootaaf erga dhiheessanii booda qabxii itti laachuudhaan kufuufi darbuu barattootaa ittiin murteessaa turuu isaaniitu ibsama. Haata'u malee, hiikni hamayyaawan madaallii akka kan asii olitti ibsame kana osoo hinta'iin, mala yookiin tooftaa shoorri barattootaa barumsa keessatti maal ture kan jedhuufi jijjiirama barattoonni gonfatan beekuuf odeeffannoo ittiin sassaabbachuuf hordoffii taasiifamuudha. Kanaafuu, qorannoo kana gaggeessuun faayidaa madaalliin walitti fufaa dandeettii barreessuu daree barnootaa keessatti qabu ibsuun barbaachisaadha. Qorannoon kamiyyuu yammuu adeemsifamu bu'aa agarsiisu qaba. Haaluma kanaan, qaamoleen qorannoo kanaanarraa fayyadamoo ta'anis addaan bahanii beekamuu qabu. Bu'uruma kanaan faayidaan qorannoo kanaa:

- ❖ Barsiisotni Afaan Oromoo Kolleejjii Barsiisota Roobee keessa jiran haala hojiirra olmaa madaallii walitti fufaa dandeetti barreessuu irratti beekumsaafi odeeffannoo dabaltaa MWF dandeettii barreessuu waliin walaqabatan gonfachuun barattoonni bu'aa gaarii akka galmeessisan gargaaruuf itti fayyadamu.
- ❖ Madaallii walitti fufaa taasifamuun barattoonni dandeettii barreessuu isaanii fooyyeeffachuun fayyadamoo ta'u.
- ❖ Ogeessi barnootaa haala hojiirra oolmaa madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu itti cimu hubachuun dandeettii barataa cimsuuf qophii gahaa akka taasiisu isa gargaara.
- ❖ Dhaabbatni mootummaafi miti-mootummaa kanneen hojii barnootaa irratti bobba'an akka kaayyoo isaanii galmaan ga'aniif gahee gumaacha.
- ❖ Namoota kana booda mata-duree kanaafi kanaan walfakkaatan irratti qorannoo geggeessaniif akka madda ragaatitti fayyada.
- ❖ Nama mata-duree kanarratti beekumsa dabalataa barbaaduuf akka madda odeeffannootti tajaajila.

Dimshaashumatti, faayidaan qorannoo kanaa barattoota, barsiisota, dhaabbilee miti-mootummaafi mootummaa, namoota qorannoo dhimma kanarratti gaggeessuu barbaadaniif, akkasumas, namoota beekumsa dabalataa barbaadaniifis akka hojii ka'umsaattiifi madda odeeffannoo ta'ee tajaajila kennuu nidanda'a.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Kutaa kana jalatti bal'inaan wanti xiyyeeffatame bakka qorannichi itti geggeeffameedha. Qorannoon kun Naannoo Oromiyaa, Godina Baalee, Bulchiinsa Magaalaa Roobee, Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti barsiisotaa Afaan Oromoo fi barattoota Afaan Oromoo irratti xiyyeeffata. Qorannoon kun Kolleejjii Barsiisota Naannoo Oromiyaa keessatti argaman hundaarratti osoo gaggeeffamee barbarbaachisaa akka ta'e qorataan itti amanus kun garuu ta'u hin dandeenye. Haaluma kanaan, qorannoon kun haala hojiirra oolmaa shaakala madaallii walitti fufaa dandeettii Afaan Oromootiin barreessuu irratti, barsiisotaa Afaan Oromoo Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti barsiisaa jiraniifi barattoota Afaan Oromoo bara barnoota 2008 Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti barnoota isaanii hordofaa jiran qofarratti murtaayee jira.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Adeemsa raawwii qorannoon kun gaggeeffamaa ture keessatti rakkoowwan qoraticha muudatan jiru. Kanneenis qorataan akka hanqinaatti fudhatee jira. Kunneenis:

Qorataan hubannoo gahaa qabaachuu dhabuun isa tokkoodha. Haata'uu malee, gargaarsa Dr. Tolamaaryaa Fufaafi gargaarsa hiriyoota kiyyaatiin hanga tokko akka furamu ta'ee jira. Yaadotni sakatta'a barruu keessatti argaman baay'een isaanii Afaan Ingiliziitiin barreeffaman. Barreeffama kana gara Afaan Oromooti hiikaa barreessuun ergaa sirrii kennuu irratti hanqinni jira. Rakkoo gama kanaan mul'atuuf kitaaba galmee hiika jechaatti fayyadamuun akkasumas, qaamootni birootiis akka xiinxalan gochuun furuuf yaalamee jira. Kan biraa, marii garee barsiisotaa gaggeessuf barsiisotni 6 karoorfamanii turanis, barsiisotni 2 sababa rakkoon addaa isaan qunnameen marii garee irratti hirmaachuu hindandeenye. Rakkoo kana furuuf mariin garee barsiisota argamaniin gaggeeffameera.

1.7. Jibsoo

Qorataan jechootniifi gaaleewwan qorannoo kana keessatti fayyadame dubbistootaaf haarawa ta'uu nidanda'u jedhee yaade hiika qorannicha keessatti qaban ibsuuf hubannoof akka tolu gara afaan Ingiliiziitti hiikkamuun akka armaan gadiitti dhiyaateera. Isaan kunis:

Gabatee 1: Hiika Jechootaa Afaan Oromoo Irraa Gara Afaan Ingilizii

Jechootaafi gaaleewwan Afaan Oromoo	Hiika Jechootaa Afaan Ingiliiziin
Adda baasuun sororsuu	Analytic scoring
Amanamummaa	Reliability
Barreessuu duraa	Pre-writing
Barreessuu hindaangoofne	Free writing
Barreessuu too'atamaa	Controlled writing
Duubdeebii	Feedback
Iddatteessuu carraa akkaree	Stratified sampling
Iddatteessuu kaayyeffame	Purposeful sampling
Madaallii miilta'aa	Informal assessment
Madaallii	Assessment
Madaallii idilee	Formal assessment
Madaallii ramaddii	Placement assessment
Madaallii sakatta'iinsaa	Diagnostic Assessment
Madaallii walitti fufaa	Continious assement
Madaallii walitti fufaa dandeettii barreessu	Continious assessment of writting skills
Mala qorannoo ibsaa	Descriptive research method
Murna ilaalchaa	Affective domain
Murna sochii qaama sammuu	Psychomotor domains
Murna yaad-xiinsammuu	Cognitive domain
Sororrii guutummaa	Holistic scoring
Suuta galoon	Under achievers
Tarsiimoo	Strategies

Madda: Galmee jechootaa, Hinsene (2012).

1.8. Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon kun boqonnaalee shan ofjalatti hammatee argama. Boqonnaan tokko, seenduuba qorannichaa, ka'umsa qorannichaa, kaayyoo gooroofi kaayyoo goore, gaaffiiwwan bu'ura qorannichaa, faaydaa qorannichaa, daangaa qorannichaa, hanqinaa qorannichaa, hiika jechootaafi gaaleewwanii of-keessatti qabatee jira. Boqonnaa lama keessatti sakatta'a barruutu dhihaata. Itti aansee, boqonnaan sadii keessatti ammoo saxaxa qorannichaa, irraawwatama qorannichaa, meeshaalee funaansa odeeffannoo, mala iddatteessuufi mala qaaccessuu of-keessatti qaba. Kana booda, boqonnaa afur keessatti immoo ragaaleen qaaccceffamuun, ibsamuuniifi hiikkamuun raawwii qorannichaa ibsanitu dhiyaatanii jiru. Xumura irratti, boqonnaan shan keessatti yaada xumura, goolabaafi yaada furmaataa qorannichaa kan dhiyaatee jiru yoo ta'u, wabiileefi dabaleewwan itti aananii tarreeffamuun kan dhihaataniidha.

BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU

2.1. Sakatta'a Barruu Yaadrimee

Madaalliin walitti fufaa adeemsa baruufi barsiisuun osoo adeemsifamaa jiruu madaallii gaggeeffamuudha. Kaayyoon isaa qophii barnoota barattootaa, hubannoofi beekumsa, rakkoo, bu'a qabeessuummaa, tooftaa barsiisuufi kkf hubachuufi bira gahuuf kan gargaaru akka ta'e USAID (2002) ibseera. Haaluma kanaan waa'ee madaallii walitti fufaa ilaalchisee yaadni beektootni adda addaa ibsan haala bal'aafi gadi fageenya qabuun boqonnaa kana jalatti ibsamaniiru.

2.1.1. Madaalliin Maali?

Madaalliin mala yookiin tooftaa shoorri barattootaa barumsa keessatti maal ture kan jedhuufi jijjiirama barattoonni gonfatan beekuuf odeeffannoo ittiin sassaabbachuuf hordoffii taasiifamuudha. Kunis, hordoffii barsiisaan barattoota isaatiif taasiisu keessatti yammuu barbaachisummaa qabxii galmeessuutti amane galmeessuu danda'a. Karaa birootiin immoo, madaalliin adeemsa sirnaawaa ta'ee, kan sirna barnootaa tokko keessatti kaayyoon barnootichaa galma ga'uufi ga'uu dhabuu isaa barataafi barsiisaan tooftaa ittiin mirkaneeffataniidha (Desalegn, 2004). Akka Plessis et al (2003) fi Nitko (2004) ibsanitti, madaalliin dirqama walitti dhufeenya barsiisaafi barataa gidduutti uumuun barataan maal akka hojjatuufi akkamitti hojjachuu akka qabu kan itti ibsamuudha. Kun immoo kan muull'isu gahumsa barataan qabu of-eegganoon hordofuuf gargaara.

Madaalliin kan raawwatamuu qabu barattootniifi barsiisotni carraa odeeffannoo itti argatan uumuun bu'aa isaanii addaan baasuuf kan gara fuuldraatti isaan gargaaru ykn fayyaduudha. Akka Yoloye (1991:21) ibsetti, madaalliin “A method of evaluating the progress and achievement of students in educational institutions” jechuun yaada isaa ibsa. Kana malees, BESO (2003: 3) yoo ibsu, “Madaalliin waa'ee barnoota irratti murtii tokko kennuuf adeemsa odeeffannoo funaanuuti. Akkasumas, karaa ittiin barattootni maal akka beekan hubataniifi maal hojjachuu akka danda'an itti qoratuudha.” Kanaafuu, madaalliin sirna barnootaa galmaan ga'uufi hojiirra oolchuuf wantoota barbaachisan keessaa isa tokkoodha.

2.1.2. Madaallii Walitti Fufaa Maali?

Madaallii walitti fufaaf hiikni waliigalaa ta'e tokko hinjiru. Hayyootni adda addaa akka ilaalcha isaanitti madaallii walitti fufaaf hiika adda aadaa kennanii jiru. Madaalliin adeemsa odeeffannoo walitti qabuu, qindeessuufi hiikuuti (Airasia, 1997). Odeeffannoon kunis karaa battallee, abaltii dhuunfaa, yaalii, daawwannaa, calaqqee, gaaffii afaanii, pirojeektiifi kkf walitti qabamuu danda'a. Akka Richards and Schmidt (2002:118) ibsanitti, "Continuous assessment is an approach to assessment in which students are assessed regularly throughout the programme rather than being given a single assessment at the end. This is thought to give a more accurate picture of student achievement." Yaada kanarraa kan hubannu madaallii walitti fufaan, bu'aa hojii barataa madaaluuf tooftaa madaallii xumura irratti al-tokko fudhatamurra adeemsa baruuf barsiisuu guyyaa guyyaan taasiifamu hordofuun kan walitti qabamuudha. Kunis bu'aa barataa sirriitti muul'isuuf akka danda'u kan ibsuudha. Akka Falayalo (1986) ibsetti, madaallii walitti fufaan fooyya'insi barataa kan ibsamuu danda'u qabxii xumuraa murna yaad-xiinsamuu barataaf kennamu, murna ilaalchaa (kaka'umsaafi fedhii) gochaa tokko raawwachuuf qabuufi murna sochii qaamaa sammuu dandeettii barataan gocha tokko harkaan tuttuquun raawwatu (barreefama harkaa, ijaarsa, pirojeektiifi kkf) madaaluuf fayyada jechuun ibsee jira.

Meeshaan madaallii tokko jijjiirama yaad-qalbii barachuun dhufu iyyaafachuuf meeshaa madaallii isa biraa caalaa bakka itti bu'a-qabeessa ta'u jira. Fakkeenyaaf, gaaffii walitti firoomsuun gaaffii dhuga-sobaa caalaa dandeettii wantoota walitti firoomsuu barattootaa madaaluuf filatamaadha. Akka Nitko (2004) ibsutti, madaalliin fooyya'iinsa barataa qajeelchuuf, barattoonni dogoggora isaanirraa akka baratan gargaaruuf, barsiisuun akka gaariitti deemaa jiraachuu isaa beekuuf, duubdeebii kennuuf, bu'aawwan barachuu yaaddaman gara qabatamaatti jijjiiramuu isaanii mirkaneessuufi kkf gaggeeffama jechuun ibsee jira. Hiikni inni biroo hayyuu Baker (1991) kenname, madaallii walitti fufaan fedhiifi kaka'umsa barataan qabu, gochaa tokko raawwachuuf ifaajee keessa darbu akkasumas, hojii tokko raawwachuuf ga'umsa dhuunfaafi gareen qabu ifa baasee muul'isuuf madaallii idilee keessatti gahee kan qabu ta'uu isaa ibsee jira. Kana malees,

madaallii walitti fufaan jijjiirama ykn fooyya'iinsa barataan tokko muul'ise ragaa qabatamaan kan agarsiisuudha.

Hiika hayyootni adda addaa kennan kanneen irraa akka hubachuun danda'amutti madaallii walitti fufaan mala yookiin tooftaa shoorri barattoota barumsa keessatti maalture kan jedhuufi jijjiirama barattoonni gonfatan beekuuf odeeffannoo ittiin sassaabbachuuf hordoffii taasiifamuudha. Kana malees, madaalliin barsiisotaaf adeemsa baru-barsiisuu keessatti bu'aa argame beekuuf, hubachuufi haala barsiisuu isaanii of-madaaluun kan itti fooyyeeffataniidha.

2.1.3. Madaallii Walitti Fufaan Maaliif Barbaachisa?

Madaalliin sirna barnootaa galmaan ga'uufi hojiirra oolchuu wantoota barbaachisan keessaa isa tokkoodha. Yeroo ammaa Sagantaa Fooyya'insa Qulqullina Barnoota Waliigalaa Itoophiyaa (SFQBWI) keessatti qulqullina barnootaa mirkanneessuuf akka ka'umsaatti madaallii walitti fufaa fayyadama (AED, 2006). Dabalataanis, akka AED (TESO, 2003) wabeeffachuun ibsetti, biyya tokko keessatti qulqullina barnootaa fooyyeessuuf faayidaa madaallii walitti fufaan qabu xiyyeeffannaa kennuun cimsee kaaseera. Madaallii walitti fufaa haala baru-barsiisuu guyyaa guyyaatti raawwatamuufi kaayyoon barnoota barbaadamee galma gahuu isaa hordoofuuf fayyada.

Baru-barsiisuu keessatti madaallii walitti fufaan dhimmoota adda addaatiif fayyada. Akka Plessis et al (2003) fi Chilora, H. (2003) ibsanitti, madaalliin walitti fufaa kutaa keessaa faayidaa hedduu qaba. Inni duraa, odeeffannoon funaannamu adeemsa baru-barsiisuu keessatti gaafilee armaan gadii deebisuuf gargaara. Kunis: karoorrii barsiisuuf ani qopheeffadhe garee barattoota kaanaaf hangam mijaawaadha? Adeemsi baru-barsiisuu akka milkaa'uuf barattoonni haala kamiin garee ijaaru qabu? Barumsa haaraa tokko jalqabuuf waa'ee mata-duree sanaa barattoonni hangam qophii qabu ykn maal beeku? Amalliifi fedhiin garee barattoota mala baru-barsiisuu akkamiitiif mijaa'a? Barattoonni waan baratamuu qabu hangam tokko hubachaa jiru? Bakka kamitti irra deebi'anii barsiisuun barbaachisaadha? Dogoggorri barattoonni irra deddeebi'anii agarsiisan maalfa'ati? Barattoonni suuta galoon eenyu fa'a? Barattoonni gargaarsaafi gorsa addaa barbaadan eenyu faati? Barattoota kam fa'aatu of hubannoo gaarii hinqaban? Qabxii

akkamiitu barataa kamiif kennamuu qaba? Barattoota kamtu daree irraa gara dareetti darbuu qaba? Hojii barsisuu koo hagam bu'a qabeessa ture? Gaafilee jedhamaniif deebii deebiisuuf gargaara.

Kana malees, tajaajila gaayidaansiifi kawunsiliingii kennuu keessatti odeeffannoon dandeetti, fedhii, hubannoofi amaloota, saansaka barattootaa ilaalchisee madaalliin argamu irra barsiisaan rakkina isaan barumsaafi ogummaa keessatti qaban, filaannoo toora barumsa irratti godhan, dhuunfaafi hawaasummaa qaban irratti akka gargaaru dandeessisa. Akkasumas, bulchiinsa barumsaa keessatti odeeffannoon waa'ee barattootaa funaannamu bulchitoonni mana barumsaa hojiin barumsaa haala barbaadameen raawwatamuu isaafi kaayyoon barbaadames argamuu isaa mirkanessuuf, jabinaafi laafina sirna barnoota mana barumsaa baruuf, dadhabbiina hubatame dhabamsiisuuf, sagantaa addaa mana barumsaa keessatti eegaluuf, murtii bulchiinsaa kan akka barattoota filachuu, ramaduu, dandeettiin hiruufi daree dareetti dabarsuuf akka danda'an gargaara (Chilora, H. 2003).

Faayidaan madaallii walitti fufaa inni biroo madaallii gaggeessuuf tajaajila. Madaalliin barsiisuun dura, wayitii bariisuufi barsiisuun booda gaggeeffamuu danda'a. Baruufi barsiisuu keessatti madaalliin kan gaggeeffamuuf kaayyoolee adda addaafiidha. Fakkeenyaaf, ciminaafi jabina barattootaa beekuun gorsa kennuuf, kaayyoon barannoo galma gahuu isaa mirkaneessuuf, kutaarraa kutaatti darbuu barataa mirkaneessuuf, barumsa sadarkaa isaa eeggate barattootaaf kennuuf, gahumsa qabaachuu sagantaa barnootaa tokkoo mirkaneessuuf, galma gahiinsa kaayyoo barnootaaf qabatamtoota gufuu ta'an beekuufi dandeettii barattootaa raaguudha (Hopkins and Harris, 2000).

Walumaagalatti, madaalliin bu'a-qabeessa ta'e sirna barnootaafi baru-barsiisuu wajjin kan walsimedha. Walsimannaan kanneen gidduu jiru laafaa taanaan bu'a qabeessummaan madaallii fooyya'ina barachuu akaataa sirni barnootaafi hawaasni eegeen fiduun rakkisaadha. Kanaafuu, sababoota armaan olitti ibsaman irraa ka'uun adeemsa baruufi barsiisuu milkeessuuf barsiisotni daree barnoota afaanii keessatti madaallii walitti fufaa fayyadamuun dandeettii barreessuu barattoota isaanii madaaluun barbaachisaadha.

2.1.4. Madaallii Walitti Fufaa Karoorsuu

Barsiisuufi madaallii walitti fufaan yeroo hunda waliin deemu. Barsiisuun erga eegalee booddee barattoonni barsiisuu sanarraa hagam akka hubatan beekuuf madaalliin itti aanee dhufa. Beektotni kan itti waliigalan, madaallii barnootaa keessatti kaayyoo barnootichaaf galmaan gahuuf qabame tokko hagam akka fiixa bahuun xumurame beekuuf karoorri bocamuu qaba. Qabata kanaafuu, barachuun booda barattoonni jijjiirama amala akkamii akka fidan beekuuf madaalliif gulantaan inni duraa karoorsuudha. Sababa kanaan, karoorsuun kan eegalu barbaachisummaa barachuu addaan baasuuf akkasumas, kaayyoo barachuu madaaluufi. Haaluma kanaan, akka yaada Johnson and Nelson (1974:3) "In order to make an intelligent evaluation, one must know the desired objective, know which tools are most effective for the collection of data, and make unbiased judgments concerning educational significance" jechuun ibsaniiru.

Haata'u malee, maqaa waliinii isaanii keessatti kaayyoo barnotichaa akka salphaatti kan mul'atuu miti. Barbaachisummaa madaalliif, kaayyoon barachuu tokkoon tokkoon adda bahee ibsamuu qaba. Akka Safrit (1973) xiyyeeffannaa kennuun ibseti, raawwii jijjirama tokko keessatti kaayyoo ibsuun tartiiba madaallii hundeessuun gahumsa barattoota waliin walitti qabsiisuuf gargaara. Kanaafuu, barattoota madaaluuf yammuu karoorfamu, barsiisaan wanti addaan baafachuu qabu inni jalqabaa kaayyoo gooree barnoota koorsii barattoonni fudhataniidha. Kun akaakuu meeshaa sirrii ta'een akka fayyadamu beekuuf isa gargaara.

Akka Bloom (1956) ibsutti, amala barataa adda baasuuf murna sadii jechuunis murna yaad-sammuu, murna ilaalchhaafi murna sochii qaama sammuu gargaaramna. Kunneenis: murna yaad-sammuu kan of-keessatti hammatu beekkumsaafi dandeettii keessoo (intellectual skills); murna ilaalchha kan of-keessatti hammatu ilaalcha, fedhii fi bu'aa akkasumas, murna sochii qaama sammuu ammoo kan of-keessatti hammatu gochi tokko akka raawwatamu kan dirqisiisuudha. Madaallii bu'a-qabeessaaf kaayyoon gooree barnoota tokko haala itti barreeffamu barsisotni beekuu qabu. Dabalataanis, akka Chilora, H. (2003: 86-89) ibseitti, madaallii walitti fufaa yeroo karoorsuun wantootni gabatee armaan gadii keessatti ibsaman of-keessatti hammachiifamuu qaba.

Gabatee 2. Madaallii Walitti Fufaa Karoorsuuf Qabxiilee Xiyyeeffatamuu Qaban

Lak	Akaakuu	Ibsa
1	Meeshaa	Meshaan madaallii hundaa gulantaalee hundaaf qophaa'uu qaba.
2	Barattoota	Baay'inni barattoota madaalaman yeroo kamuu beekamuu qaba
3	Yeroo	Madaallii guyyaa hundaa keessatti yeroon fudhatu ibsamuu qaba
4	Walitifufinsa	Torban keessatti madaallii yeroo meeqa akka raawwatamu agarsiisuu. Guyyoota torbee akka ibsaman ni gorfama. Fkn, Wiixata, Kibxata, ...
5	Kuusa	Meeshaa madaallii keefi kitaaba galmeefamuun kuufame lamaan isaanuu olkaa'i.
6	Xumura	Baay'ina barattoota madaalaman akkaataa xumura itti fufan yaaduu
7	Bakkee	Madaallii gaggeessuuf bakkee gaarii ta'e filadhu. Bakka dhiphaa irra bakka bal'aa ta'e filatamaadha.

Maddi: Chilora (2003)

Kanaafuu, madaallii walitti fufaa barsiisotni yeroo karoorsan, karoorri isaanii barbaachisummaa barsiisuufi kaayyoo barachuu waliin deemuu qaba. Karoorri madaallii walitti fufaa jijjiirama amala barattootaa irratti muul'atu madaaluuf murna sadan jechuunis murna yaad-sammuu, murna ilaalchaafi murna sochii qaama sammuu gargaaramuun deeggaruu madaalliicha bu'a-qabeessa taasiisa. Dabalataanis, meeshaan madaallii, baay'inni barattoota madaalamanii, madaalliin yeroo meeqa akka gaggeeffamu, bakkeen madaalliin itti gaggeeffamuufi kkf yeroo karoora madaallii walitti fufaa qophaa'u qabxilee xiyyeeffatamuu qabaniidha.

2.1.5. Qajeeltoo Madaallii Walitti Fufaa

Qajeeltoo madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuuf beektoota xiinsammuu irraa akka qaama mala barsiisuu tokkootti kan fudhatameedha. Hopkins and Harris (2000) qajeeltoo madaallii walitti fufaa akka armaan gadii kanatti goolabuun ibsanii jiru.

Qajeeltoon madaallii walitti fufaa inni duraa adda baasuudha. Barsiisotni kan beekuu qaban barattoonni isaanii maal hojjachuu akka barbaadan adda baasuun beekuudha. Kun ammoo carraa dandeettii barachuu barattootaa tokkoon tokkoon isaanii daree isaanii

keessatti qaban beekuuf gargaara. Qajeeltoo madaallii walitti fufaa waliin hidhata kan qabu keessaa inni biroo ammoo kaayyoodha. Barsiisotni waa'ee gochaalee tokkoon tokkoo barnootichaafi akka waliigalaatti sagantaa barnoota afaanii kaayyoo barachuun qabu yaada ifaa ta'e qabaachuu qabu. Madaallii walitti fufaan waa'ee gahumsa barattoota afaanii odeeffannoo dhugummaa qabu argachuuf tooftaa madaallii adda addaatti gargaaramuu qaba. Barattootaaf carraa adda addaa kennuun barnoota baratan ibsuufi qabiyyee barnooticha hubachuun akka sirriitti beekan isaan gargaara (Isuma).

Akka Hopkins and Harris (2000) ibsanitti, qajeeltoo madaallii walitti fufaa inni afraffaa ulaagaa madaallii waljijjiiruudha. Barasiisotni, barattoota isaanii gidduutti ulaagaa madaallii waljijjiiruu akka taasiifamu gochuu qabu. Duubdeebiin akka qajeeltoo isa shanaffaatti lafa kaa'aameedha. Duubdeebiin madaallii walitti fufaaf baay'isee barbaachisoo kan ta'eedha. Mana barnootaa keessatti barattoonni hagam akka beekaniifi barsisota isaanii irraa hagam akka fayyadamoo ta'an kan ibsuudha. Kanarraa ka'uun barattoonni dandeetti isaanii fooyyeeffachuuf maal gochuu akka qaban kan isaan akeekuudha. Qajeeltoon madaallii walitti fufaa inni xumuraa calaqqee dhuunfaati. Madaallii walitti fufaan, barattoonni barnoota barataniin ofii isaanitiin carraa waakalaquufi gahumsa gonfatan fayyadamuun calaqqee isaanii ibsuu akka danda'aniif kan fayyaduudha.

Chilora, H. (2003: 11-12) daree barnootaa keessatti madaallii walitti fufaa hojiirra oolchuuf qajeeltoo madaallii walitti fufaa dabalataan barsisotni beekuu qaban akka itti aanu kanatti ibsee jira.

Mala dhahiinsi inni duraa, madaalliin walitti fufaan barattoonni maal akka beekan, maal akka hubataniifi maal akka rawwatan madaala. Madaallii walitti fufaa adda addaa fayyadamuun barattoonni maal akka baratan hubachuuf barsiisotaaf gargaara. Daree barnootaa keessatti madaallii walitti fufaan barattoota hundaaf walqixa ta'uu qaba. Barattoonni hunduu waan baratan tokko carraa waahubachuu walqixa ta'e qabu. Madaallii walitti fufaan yeroo adeemsi baruuf barsiisuu gaggeefamaa jiru ta'uu qaba. Chilora, H. (2003: 11-12).

Barsiisuufi madaallii walitti fufaan walitti hidhata qabu. Barsisotni barattoota madaaluuf mala walfakkaatoo fayyadamuun barsiisu. Madaallii walitti fufaan garuu mala walfakkaatoo hordofuun kan barsiisuu miti. Qajeeltoon barsiisuufi hojii walitti qaba madaaluu barsiisaafi barataati. Yammuu madaallii walitti fufaa, barattoonni sodaa barachuu irraa of-qusachuu qabu. Barattoonni yammuu madalaman waan beekuu qaban jedhamee yaaddamu beekuu qabu. Qormaatni xumra seemiisteeraafi waggaatti kennamu barattoota irratti sodaa guddaaa uuma. Madaallii walitti fufaan carraa barattoonni dandeettii isaanii fooyyafachuuf itti shaakalan ni uuma, waan baratan akka ibsan yammuu barsiisaa isaanitiin gaafataman miirri sodaa isaan keessatti hinuumamu. Qajeeltoon inni xumuraa Chilora (2003) ibsame, madaallii walitti fufaan fooyya'iinsa barataa irratti xiyyeeffachuu qaba. Madaallii walitti fufaan barattoonni barumsa isaaniitiin akka galma gahaniif isaan gargaara. Barattoonni hedduun akaakuu mala dhahiinsa madaallii kana keessa akka darban taasiifama. Barsiisotnis, madaallii walitti fufaan akka ceessisa fooyyeeffannaa barataa ta'eetti yaaduu qaban (isuma).

Akka waliigalatti, daree barnoota Afaan Oromoo keessatti yammuu MWF hojiiirra oolu barsiisotni qajeeltoo madaallii walitti fufaa ibsaman kanneen xiyyeeffannaa keessa galchuun bu'aa dandeettii barreessuu barattoota isaanii madaaluu qabu.

2.1.6. Amaloota Bu'uraa Madaallii Walitti Fufaa

Madaallii walitti fufaan amaloota baayyee qaba. Isaan keessaa ijoo kan ta'an: adeemsa walitti fufaa kan fooyya'iinsa barachuu barattootaa ilaalchisee odeeffannoo walitti qabuuti. Qabxii barattoota yeroo adda adda walitti qaba. Murtee kennuuf toftaalee garagaaratti fayyadama. Kana malees, waa'ee waan barsiifamuu, akkaataa ittiin barsiifamu, barattoonni hagam akka gaariitti akka barataniifi kkf ilaalchisee toftaalee adda addaatiin odeeffannoo walitti qaba. Duubdeebii battalaa barattootaaf barachuu isaaniitiin waan fooyyeessuuf gochuu qaban irratti kenna. Kaayyooleefi galmawwan sirna barnoota waliin adeema. Sirna qabeessadha. Kanas kan ta'e, karaa ifa ta'een karoora kan qabu ta'uu isaatiifi meeshaaleen barattootni ittiin madaalliin kan akka yaalii, daawwannaa, hojii dhunfaafi garee, gilgaaloota, gaaffii qomaa kkf fayyadamuu isaatti (Ezewu and Okoye, 1981; Ojerinde and Falayajo, 1984; Alonge, 2004; Orisadipe, 2005 fi Ojerinde, 2011). Yeroon madaalliin itti gaggeeffamus seera qabeessaaf kan walirraa

hincinnedha. Bal'inaafi gad-fageenya qaba. Sababni isaas odeeffannoo yeroo adda addaa walitti qaba. Madaallii walitti fufaan yaada ijaarsaa kan kennuufi sirreessuudha. Kana jechuun, rakkoo addaan baasee gorsaafi gargaarsa barbaachiisaa ta'e kennuuf haala mijeessa.

2.1.7. Akaakuuwwan Madaallii Walitti Fufaa

Madaallii walitti fufaa guutuun, madaallii walitti fufaa adeemsa keessaafi madaallii walitti fufaa xumuraa of-keessatti hammata. Karaa biraan yoo ibsamu, madaallii walitti fufaa adeemsa keessaa yookiin madaallii walitti fufaa xumuraa qofaan isaa madaallii madaallii guutuu hinjedhamu. Madaalliin dhimma madaalamu irratti hunda'uun madaallii ramaddii, madaallii sakatta'iinsaa, madaallii adeemsa keessaafi madaallii xumuraa jedhamuun qoodama (Brown, 2003).

2.1.7.1. Madaallii Ramaddii

Sagantaan barumsaa haaraa tokko osoo hinjalqabiin dura waa'ee barattootaa beekuuf madaallii gaggeeffamudha. Madaalliin ramaddii barattoota akkaataa beekumsa yookiin dandeettii isaaniin kutaatti ramaduuf gargaara. Meeshaaleen odeeffannoo akkasii walitti qabuuf gargaaran yaalii qopha'inaa, yaalii dandeettii, yaalii duraa, daawwannaafi kkf dha. Odeeffannoon madaallii kanaan walitti qabamu gaafilee armaan gadii deebisuuf gargaara. Barattoonni koorsii haaraa tokko jalqabuuf hangam qophaa'anii jiru? Hubannoofi dandeetti hangam qabu? Barattoonni kaayyolee barumsa haaraa keessa jiru hangam dursanii beekuu? Mala baruufi barsiisuu kamtu amala barattootaaf mijawaadha? jechuun adda baasa (Brown, 2003).

2.1.7.2. Madaallii Sakatta'iinsaa

Madaalliin sakatta'iinsaa barattoonni adeemsa baru-barsiisuu keessatti dogoggora ykn dadhabbii irra deddeebi'anii agarsiisaniifi sababa isaa kan qoratu dha. Kaayyoon isaa inni guddaan burqaa rakkina barachuu barattootaa addaan baasuun karoora furmaata ta'u qopheessudha. Meeshaaleen madaallii kana keessatti odeeffannoo funaanuuf gargaaran yaalii waagonfachuu danda'uufi daawwannaadha (Brown, 2003).

2.1.7.3. Madaallii Walitti Fufaa Adeemsa Keessaa

Madaalliin walitti fufaa adeemsa keessaa madaallii osoo barsiisaa jiranuu waan barsiisaa jiran sana barattoonni hubachuu isaanii beekuuf madaallii deemuu ilaallata. Haalli kun barannoo tokko keessatti gaggeeffamee kan dhaabbatu osoo hinta'iin barannoo walitti aananii dhufan keessattis akkaataa barbaachisaa ta'ee argameen gaggeeffama.

Madaalliin walitti fufaa adeemsa keessaa yeroo baru-barsiisuun gaggeeffamaa jiruufi barsiisuun dura barachuufi barsiisuu qajeelchuuf adeemsifama. Madaalliin kun tooftaalee adda addaatti gargaaramuun barattoonni battalumatti waan baratan hubachuu isaanii mirkaneessaa deema. Mala baru-barsiisuu irratti rakkoon yoo jiraatellee battalatti akka fooyya'u godha (Irons, 2008).

Akka qorannoo Mebea Fetene (2008) keessatti ibsameetti, madaalliin fooyya'iinsa barataa qajeelchuuf, barattoonni dogoggora isaaniirraa akka baratan gargaaruuf, barsiisuun akka gaariitti deemaa jiraachuu isaa beekuuf, duubdeebii kennuuf, bu'awwan barachuu yaada'aman gara qabatamaatti jijjiiramuu isaanii mirkaneessuufi kkf gaggeeffama. Haaluma kanaan, dandeettiin barreessuu barattootaa yeroo hunda kan madaalamu barattoonni gochaalee barreessuu irratti gahumsa agarsiisaniin ta'a. Dandeetti barreessuu barattootaa bu'aa galmeessisan madaaluuf tarsiimoofi tooftaa madaallii walitti fufaa (MWF) adda addaa fayyadamuun barbaachisaadha. Kana keessaa, yeroo barnootni gaggeeffamaa jiru rakkoowwan barattoota muudatan addaan baasuun gargaaruuf barsiisotni tooftaa madaallii miilta'aafi idilee fayyadamuun madaaluutu irraa eegama (Knoch, 2011).

2.1.7.3.1. Madaallii Idilee: madaalliin idileen, madaallii itti yaadamee adeemsa baruufi barsiisuu fooyyeessuuf of-eeggannoodhan gaggeeffamuu qabuudha. Meeshaaleen madaallii kan akka yaalii barreeffamaa, yaalii afaanii, pirojeektii, poortifooliyoofti kkf of eeggannoon qophaa'an barattoota madaaluuf itti fayyadaman fakkeenya madaallii idileeti. Odeeffannoon madaallii idileedhaan walitti qabamu yeroo baayyee dhugummaafi amansiisummaa waan qabuuf qabxii barataaf qabuuf gargaara (Knoch, 2011).

2.1.7.3.2. Madaallii Miilta'aa: madaalliin miilt'aa, madaallii akka tasaa baru-barsiisuu keessatti gaggeeffamudha. Madaalliin kun wayitii baru-barsiisuun daree keessatti adeemsifamaa jiru rakkina barataa barachuurratti qunname battalatti furuun barachuun haala qajeelaan akka gaggeeffamu godha. Madaalliin walitti fufaa miilta'aa qabxii kennuuf gahumsa dhabuuyyuu waa'ee ogummaa barataa keessumaayyuu naannoo dandeettii afaaniirratti odeeffannoo bu'a-qabeessa kennuun barachuufi barsiisuu fooyyeessu keessatti gahee guddaa qaba.

Qabxii barattoonni hinhubanne jedhanii shakkanirratti gaaffii afaanii gaafachuu, hojii barataa daawwachuu, hojii manaa yoo barataatti ulfaate keessa deebi'uun hojjechuu, barataa waliin dubbachuu, iddattoo barreeffamaafi wayitii barattoonni qomaan waan baratan keessa deebi'an barattoota dhaggeeffachuufi kkf tooftaalee madaallii walitti fufaa miilta'aa jalatti ramadamu (Knoch, 2011).

2.1.7.4. Madaallii Walitti Fufaa Xumuraa

Madaalliin kun dhuma mata-duree bal'aa, boqonnaa, koorsiifi kkf tokkoo irratti adeemsifama. Odeeffannoon madaallii kanaan walitti qabamu dhimmoota armaan gadiif gargaaru. Isaanis, xumura boqonnaa tokkoo irratti barattoonni hubannoofi dandeetti barbaadame gonfachuu isaanii addaan baasuuf. Barattoota daree irraa dareetti darbuu qabaniifi kufuu qaban addaan foo'uuf ykn qabxii barattoota kennamuu qabu murteessuuf, mala baru-barsiisuu qajeelaa hojiirra oolu murteessuufi kkf gargaaru.

Walumaagalatti, akka Irons (2008) fi Harsch (2014b) ibsanitti, garaagarummaan madaallii walitti fufaa adeemsa keessaafi madaallii walitti fufaa xumuraa gidduu jiru ilaalchisee gabatee 3 keessatti ibsuuf yaalamee jira.

Gabatee 3. Garaagarummaa Madaallii Walittifufaa Adeemsa Keessaafi Xumuraa

Madaallii Walitti Fufaa Adeemsa Keessaa	Madaallii Walitti Fufaa Xumuraa
Barsiisuun duraafi yeroo barsiisuu barbaachisummaa barachuufi barsiisuu qajeelchuufi.	Kaayyoo kaarikulamii barnootichaa xumura barnootaa irratti barattoonni hubachuu isaanii madaaluufi.
Yeroo baay'ee madaallii miilta'aati.	Yeroo baay'ee madaallii idileeti.
Madaalliin barsiisuu qajeelchuuf, shaakala kennuuf, duubdeebii dhiheessufi.	Madaalliin kan adeemsifamu qabxii xumuraa kenuuf, dabarsuuf ykn kuffisuufi
Qomaan/barreeffama	Barreeffama/Qomaan
Fooyyeesuuf	Murteessuuf
Madaalliin barachuufi	Madaalliin barachuu madaaluufi
Gochoota adda addaa baay'ee qaba	Qormaata tokko qaba
Qabiyyee barnoota barsiifamuu walqabata	Qabiyyee barsifamuun yeroo hunda walqabachuu dhabuu mala
Duub-deebii/yaada dhiheesa	Qabxii/aangoo dhiheessa
Kaka'umsa uumuufi	Barattoota irratti xiyyeeffata
Jijjiiramaadha	Murtaawoofi waaltawaadha.
Waan muraasarratti xiyyeeffata	Waan bal'aa irratti xiyyeeffata

Maddi: Irons (2008) fi Harsch (2014b)

Garaagarumma armaan olii kana keessatti akka waliigalaatti kan hubatamu madaalliin walitti fufaa adeemsa keessaa yeroo baru-barsiisuun gaggeeffamaa jiruufi barsiisuun dura barachuufi barsiisuu qajeelchuuf kan adeemsifamu yammuu ta'u, madaalliin waliti fufaa xumuraa ammoo dhuma mata-duree bal'aa, boqonnaa, koorsiifi kkf tokkoo irratti kan adeemsifamuudha. Kanaafuu, barsiisotni dhimma kana hubachuun haala walmakaa ta'een fayyadamuun barbaachisaadha. Haala kanaan yoo ta'e barsiisaanis ta'e barataan bu'aa gaarii ta'e tokko nigalmeessisu.

2.1.8. Faayidaa Duubdeebii Yeroo Madaalli Walitti Fufaa

Madaallii adeemsa keessaa yeroo baru-barsiisuun gaggeeffamaa jiru barachuufi barsiisuu qajeelchuuf duubdeebii yerootti kennamuu qabuufi barattoonni hojii isaanii fuulduraa akka fooyyeeffatan kan gargaaru waan ta'eef barbaachisaadha. Madaalliin kun tooftaalee adda addaatti gargaaramuun barattoonni battalumatti waan baratan hubachuu isaanii

mirkaneessaa deema. Mala baru-barsiisuu irratti rakkoon yoo jiraatellee battalatti akka fooyya'u godha (Plessis et al., 2003). Akka yaada Plessis duubdeebiin barsiisotni barattootaaf kennan barachuu barattootaaf carraa uuma. Kana jechun, duubdeebiin barumsa barattootaaf kennuun akka haala gaariin of fooyyeessan, shaakallii taasiisan keessatti waayaaduu dandaa'uu isaanii muul'isuuf kan dhiyaatuudha. Duubdeebiin kennamu tokko ifaajee barattootaa fooyyeessu kan danda'u yaada of-keessatti qabachuu qaba. Yaaduma kanaan haala walqabatuun, Eggen and Kauchak (2004) akka ibsanitti, duubdeebiin madaallii adeemsa keessaa yammuu baruufi barsiisuun gaggeeffamaa jiru kennamu duubdeebii yeroo dheeraan booda kennamu caalaa bu'a qabeessa akka ta'e addeessaniiru. Irons (2008:21) faayidaa duubdeebiin madaallii walitti fufaa keessatti qabu ilaalchisee "...any teacher's assessment which diagnoses students" difficulties and provides constructive feedback leads to significant learning gains" jechuun ibseera.

Duubdeebiin yeroon kennamuu qaba. Kana jechuun barattootaaf akkuma hoj-maneen ykn piroojeektiin hojjatan isaaniif deebii'uu akkuma harka isaanii gaheen duubdeebiin barsiisaan kennamuu qaba. Hoj-manee kennameef deebisuun harka barattootaa yeroo dheeraa erga turee booda barsiisaan duubdeebii yoo kenneef barattoonni fedhii dhabuu danda'u. Kana malees, wanta hojjatan sana dagachuu dannda'u. Kanaafuu, duubdeebiin kennamu hojii hojjatan sanaaf battalumatti ta'uu qaba (Irons, 2008).

Akka yaada plessis et al (2003:27) barataaf yeroo duubdeebiin kennamu wantootni muraasni xiyyeffatamuu qaban:

- a) Duubdeebiin barsiisaan kennamu barataan haala kamiin akka of-fooyyeessu qabu itti agarsiisuu qaba. Sababni isaas, duubdeebiin ijaarsa. Barattoonni jijjiirama isaanii arguu danada'u; barattoon waa'ee qulqullina hojii isaanii yaaduu jalqabu.
- b) Barattoonni duubatti hafan gargaarsa dabalataa argatu.
- c) Barattoonni waa'ee ofii isaanii waan tokko nibeeku; akkamitti dandeetii barachuu isaanii fooyyeeffachuu akka qaban nihubatu.
- d) Barattoonni ofii isaanitiif miira yookiin ilaalcha gaarii nigabbifatu.

Yaadota kanneen irraa kan huabatamu, duubdeebiin barattootaaf yeroon kennamuun dandeettii barreessuu isaanii irratti dadhabbinaafi cimina qaban akka adda baafatan isaan gargaara. Barattotni dandeettii barreessuu isaanii irratti bu'aa argamsiisan karaa duubdeebiin hubannoo argatu. Adeemsi baruufi barsiisuu daree keessatti akka haala ho'aa ta'een gaggeefamu nitaasiisa. Barattonnis bu'aa gaarii ta'e irraa argatu. Kanaafuu, adeemsa baruufi barsiisuu keessatti barattoota bu'a-qabeessa taasiisuuf dandeettii barreessuu irratti duubdeebiin barattootaaf kennamuu qaba.

2.1.9. Qajeeltoo Duubdeebii Madaallii Walitti Fufaa Adeemsa Keessaa

Qajeeltoo bu'uraa duubdeebii adeemsa keessaa adda baasuun beektoota Hattie and Timperley (2007), Irons (2008) fi Harsch (2014b) ibsaman keessaa qabxii muraasni:

Qajeeltoo bu'uraa keessaa inni tokko kaayyoon barachuu barattootaaf sirriiti ifa ta'uu barbaachisa. Kaayyoon barnootichaa barattootaaf haala salphaafi ifa ta'een barattootaatti himamuun barbaachisaadha. Xiyyeeffanaan isaas, xumura barnootaan booda barattoonni maal beekuu akka qaban ibsa. Duubdeebiin isaas yammuu barattoonni barachaa jiranitti hagam akka qabiyyee barnootichaa beekan hubachuuf gargaara. Kana malees, gahumsa barattoonni barnoota kenname sanaratti qaban muul'isuuf gargaara. Dabalataanis, duubdeebiin adeemsa keessaa garaagarummaa barachuu barattootaafi kaayyoo barnotichaa gidduu jiru dhiphisuuf fayyada.

Duubdeebiin adeemsa keessaa qulqullina olaanaa kan qabuufi bu'a-qabeessa kan ta'e ta'uu qaba. Duubdeebiin barattootaaf kennamu dadhabbina barattootaa kan fooyyeessuufi kan isaan ijaaru ta'uu qaba. Barattoonni duubdeebii isaaniif kennametti fayyadamuun gahumsa isaanii fuulduratti fooyyeeffachuu qabu. Duubdeebiin kennamus kan fayyaduufi yeroo isaa kan eeggate ta'uutu irraa eeggama. Duub-debiin kennamu kunis yooosuu yookiin madaallii walitti fufaan akkuma gaggeeffameen yeroo muraasa keessatti ta'uunsaa barattooni bu'aa gaarii akka argatan taasisa. Madaalliin adeemsa keessaa barataa kan giddu-galeefateefi fooyyeessuu irratti kan xiyyeeffateedha. Kanaafuu, duubdeebiin barattoonni "Ani eenyu? Haala kamiin deemuu qaba? Kan itti aanu maali?" gaafilee jehaman kaasuun kallattii isaanii gara fuulduraa haala ifa ta'een addaa

baafachuun xumura irratti bakka gahuu barbaadan sana bira gahu Hattie fi Timperley (2007), Irons (2008) fi Harsch (2014b).

Walumaagalatti, qajeeltoowwan armaan olitti ibsaman kunneen daree barnootaa keessatti madaalliin walitti fufaa dandeetti barreessuu yammuu hojiirra oolaa jiru duubdeebiin kennamuu qaba; sababni isaas adeemsa baruufi barsiisuu cimisa waan ta'eefi. Barattoonis dandeettii barreessuu isaanii irratti dadhabbinaafi cimina qaban akka adda baafatan isaan gargaara. Kanaafuu, barsiisaan barattoota isaatiif duubdeebii adeemsa keessaa yeroon barattoota isaatiif kennuun barbaachisaadha.

Gama biraatinis, madaallii walitti fufaa adeemsa keessaa gaggeessuuf ogummoota barsiisonni gonfachu qaban keessaa inni tokko barachuu barattoota fooyyessuuf duubdeebii kennuudha. Kunis karaa keessa deebi'anii hojii manaa, ta'umsa hojii barattoota ilaalu, akkaataatti barattoonni rakkoo furan, akka ta'an daawwachuu, iddatto barreeffama jalqabaa, ragada, tapha, pirojeektiifi kkf itti gargaaramuun. Dogoggora hubannoo barattoota addaan baasanii beeku. Kunis, karaa gaaffiifi deebii koonfireensiin, wayitii mari'atan dhaggeeffachuufi kkf addaan baasuun nidanda'ama. madaallii walitti fufaa adeemsa keessaa gaggeessuuf ogummoota barsiisonni gonfachu qaban keessaa inni biraa ammoo sadarkaa hubannoo barattoota murteessuudha. Kunis karaa madaallii miilta'aa battallee afaanii ykn barreeffamaan ta'uu danda'a. Barachuu fooyyessuuf akkaataa itti fayyadama madaallii karoorsuufi kkf ogummaalee barsiisonni madaallii walitti fufaa adeemsa keessaa gaggeessuuf isaan barbaachisaniidha.

2.1.10 Faayidaafi Hanqina Madaallii Walitti Fufaa

Madaallii walitti fufaan, madaallii walitti fufaa adeemsa keessaafi madaallii walitti fufaa xumuraa of-keessatti hammata. Kaayyoon madaallii walitti fufaa adeemsa keessaa ijoon barachuu fooyyessuufi barsiisuu qajeelchuudha. Madaallii kun kan gaggeeffamu barsiisuun duraafi wayitii barsiisuu irra jiramuudha. Baru-barsiisuu fooyyessuuf yeroo baayyee tooftaalee madaallii miilta'aatti gargaarama. Baru- barsiisuu keessatti madaalliin walitti fufaa adeemsa keessaa faaydaalee barannoo karoorsuuf (marii garee, yaalii duraa kennuu)fi barsiisuu fooyyessuuf ykn irra deebi'anii barsiisuuf gargaara (BESO, 2003).

Gama biraatiin ammoo, barsiisaan baru-barsiisuu keessatti madaallii walitti fufaa xumuraa kan gaggeessuuf inni tokko fiixaan bahiinsa galmawwaniifi kaayyoolee barnootaa mirkaneessuudha. Madaallii walitti fufaa xumuraa irra caalaan madaallii idileedha. Odeeffannoon waa'ee baruu-barsiisuu karaa madaallii idileen walitti qabamu amansiisummaafi dhugummaan isaa guddaa waanta'eef madaallii walitti fufaa xumuraa qabxii barattootaa qabuuf gargaara. Kana malees, bu'a qabeesummaa mala barsiisuu, meeshaalee deeggarsa barnootaa, sagantaa barnootaafi kkf murteessuuf gargaara. Barannoon haala gaariin deemaa jiraachuu isaa mirkaneeffachuuf gargaara (Isuma).

Nitko (2004) faayidaa madaallii walitti fufaa yammuu ibsu:

I. Walitti dhufeenya barsiisaafi barataa gidduutti uumuun barsiisotni ciminaafi

dahabbina barattoota isaanii akka adda baasanii gargaaraniif fayyada.

II. Tooftaa barachuu barataa giddu-galeeffateedha.

II. Barattootni barsiisota isaanii irraa dubdeebii argataniin gahumsa isaanii cimsuun,

waan hingalleef irratti xiyyeeffachuun hubachuu yaalu.

Madaallii walitti fufaan, yammuu baruufi barsiisuu gaggeeffamaa jiru gahumsa barattoonni isaanii qaban haala ifaa ta'een barssisotni akka beekaniif gargaara. Barsiisotni, barattoonni isaanii bakka ciminaafi dadhabbina itti qaban carraa addaan baasuu argatu. Kanarraa ka'uun, madaallii walitti fufaan adeemsa baruufi barsiisuu keessatti rakkoo jiru adda baasuun dandeettiin barreessuu barattootaa fooyyeessuun bu'a qabeessa akka ta'uu nifayyada. Kanaafuu, daree barnoota afanii kesaatti dandeettii barreessuu barattootaa cimsuuf madaallii walitti fufaa hojiirra oolchuun faayidaa qaba. Fakkeenyaaf, Ellington and Earl (1997), Mebea (2008) faaydaafi miidhaa madaallii walitti fufaa akka gabatee 4 irratti ibsame kanatti walbira qabuun ibsuuf yaalanii jiru.

Gabatee 4. Faayidaafi Hanqina Madaallii Walitti Fufaa

Faayidaa Madaallii Walitti Fufaa	Hanqina Madaallii Walitti Fufaa
Madaallii xumura barnootaa irra caalaa silabasii bal'inaan uwwisuu irratti xiyyeeffata	Baratoonni dogoggora raawwatan lakkaa'uun akka isaanitti dhaga'amu taasiisa.
Tooftaa madaallii adda addaatti gargaarama.	Barattooni yeroo baay'ee humnaa ol akka madaalamanitti itti dhaga'amuu danda'a.
Xiyyeeffaannaa isaa inni guddaan yeroo barachuutiifi	Walitti dhufeenya barataafi barssiisaa gidduu jiru miidhuu danda'a.
Tooftaa qo'achuu barattootaa nicimsa. Dhiphina yeroo qormaataa isaan muudatu nisxiqqeessa.	Yeroo marroo isaanii malee qormaata xumuraaf akka homtuu itti hindhaga'amne isaan taasisuu danda'a.
Baratoonni korsii barnootaa baratan irratti bakka rakkoo qabaniitti dursee itti muul'isa. Dandeettii isaanii akka ibsaniif carra ni kenna. Ciminaafi dadhabina isaanii akka beekan nigodha.	Madaalliif, barsiisaan muuxannoo olaanaa kan qabu gaafachuu danda'a.
Adeemsa baratan keessatti barattootni korsii barnootaa san hagam akka hubatanifi fooyyeefatan beekuuf gargaara.	Barsiisotni waytiin barsiisan yoo itti baay'ate qabxii barattootaa sirnaan galmeessuuf nirakkatu.

Maddi: Mebea (2008)

2.1.11. Madaallii Afaaniifi Barsiisuu

Adeemsa baruufi barsiisuu keessatti madaallii afaaniifi barsiisuun waliif waahila. Jabana dur irraa kaasee yoo illaallu, madaallii afaanii tooftaa afaan barsiisuu waliin walitti hidhata qabaachuun isaa madaalliin afaanii adda addaa akkaataa itti eegalan fakkii hawwataa ta'e tokko lafa kaa'eera. Malleen afaan barsiisuufi qormaatni afaaniitis yeroo yeroon jijjiramaa dhufanii jiru (Brown, 2003).

Madaalliin afaanii marsaa afaan baruu-barsiisuu keessaa isa tokko. Wal-jijjiiraa ragoota adda addaa keessatti, walitti dhufeenya kaarikulamii keessatti madaalliin dhaabbataadha. Yaaliin kaka'umsa keessoo uumamaa isa dhugaa ta'ee jiru tokko jijjiruu hinqabu (Isuma).

Akka Bachman (1990) ibsutti, sagantaa barnootaa keessatti faayidaan yaalii odeeffannoo dhiheessuun keessattuu madaalliif murtee kennuuf gargaara. Akka waliigalaatti, sagantaa barnootaa keessatti akaakuu murtee laamatu jira. Inni tokko, murtee dhuunfaa ta'ee kunis kan of-keessatti qabatu foyyeeffanna, ramaddii, sirreessuufi kkf yoo ta'u; inni lammafaan waa'ee murtee sagantaa ta'ee kun ammoo kan of-keessatti hammatu mijatummaa, bu'a qabeessummaa ykn ga'umsa sagantichaati.

Akka yaada Brown (2003: 421) bu'aa madaalliin kutaa keessatti qabu, madaalliifi afaan barsiisuun adeemsa baruu-barsiisuu keessatti walitti hidhata qabaachuu isaanii ilaalchisee akka armaan gadii kanaatti ibsee jira.

1. Madaallii idileefi madaallii miilta'aa kaka'umsa barattoonni of-feeyyeessuuf qaban nidabala.
2. Madaalliin kaayyoo barnootaa qopheessuuf gargaaruu danda'a.
3. Madaalliin odeeffannoo duubdeebiin keenamuun gahumsi barattootaa akka cimu nikakaasa, nijajjabeessa.
4. Madaalliin barattoonni jijjiirama agarssiisan ofii isaaniitiif akka of-madaalan nijajjabeessa.
5. Madaalliin barattoonni hojii isaanii irratti bakka dadhabbinaafi cimina qaban agarsiisuun akka of-fooyyeessan nitaasisa.
6. Madaalliin bu'aa barsiisuu madaaluuf nigargaara.

Madaallii walitti fufaa sababa fayyadamnuuf keessaa inni tokko adeemsa baruufi barsiisuu keessatti barattootni keenya barumsa kennameef sirriitti hubachuu danda'uu isaanii mirkaneeffachuufi. Barsiisaan qabiyyee barnoota tokko erga barsiisee booda barattootni qabiyyee barnootichaa hagam akka hubatan beekuuf madaallii gaggeessa. Madaalliin barsiisuufi adeemsa barachuu ol nikaasa; duubdeebiin kennamuus

dadhabbinaafi cimina barattootni qaban nimuul'isa. Kanaafuu, madaalliifi afaan barsiisuun gargar bahuu hindanda'an.

2.1.12. Madaallii Dandeettii Barreessuu

Barreessuun dandeettii afaanii carraaqii namni godhuun kan baratamuudha. Barreessuu jechuun yaada sammuu keessatti uumame seera afaanii eeganii waraqaa irra kaa'uun nama dubbisuuf dabarsuudha. Barreessuun nama waan barreeffame dubbisuufi nama barreessu gidduutti walqunnamtii uumuu jechuudha. Akka Celce-Murcia and Olshtain (2000) ibsanitti, barreessuun bu'aa walitti qindaa'ina jechootaan kan barreeffama (text) uumu garuu, barreeffamni sun namoota adda addaa biratti waliigaltee uumuuf kan dubbifamu ta'uu qaba.

Barreessuun dandeettii afaanii keessaa isa tokko yammuu ta'u namni fayyadamaa afaanii ta'e tokko yaada isaa ibsachuufi namoota biroo waliin waliigaltee uumuuf fayyada. Madaallii barreessuu faaydaa adda addaatiif kan barbaachisu yoo ta'u, kunis barattoonni yammuu barreessaa jiran maal akka hojjachaa jiran to'achuuf kan fayyaduudha. Barattootaaf wanta barreessan tokko irratti duubdeebii kennuun gahumsa barreessuu isaanii akka fooyyeffatan gochuun baayyee barbaachisaadha. Faayidaan madaallii barreessuu inni duraa adeemsa baruufi barsiisuu fooyyeessuuf yammuu ta'u kana keessaa inni tokko yeroo barreessuu gochaa barattoonni raawwatan daawwachuun gahumsa barattootaa fooyyeessuudha.

O'Malley and Pierce (1996) waa'ee madaallii dandeettii barreessuu yammuu ibsan, jalqaba barsiisotni wantoota barreessuu waliin walqabatan ilaalchisee wanti madaaluu qaban seerluga irratti xyyeeffachuu irra beekumsa qabiyyeerratti, tartiiba beekumsa haala qabiyyeen itti qindaa'uufi beekumsa barreessuu irratti ta'uu qaba. Lammaffaa, barattoonni naannoo barreessuu kamitti rakkoo akka qaban barsiisotni adda baasanii beekuu qabu.

Barattoonni ofiif of-madaaluu nidanda'u; sababni isaas madaalliin ofiif of-madaaluun waa'ee barbaachisummaa barreessuu irratti waayaaduu isaanii cimsa yookiin jajjabeessa. Ofiin of-madaaluun, barattoonni wanta baratan sana irratti maaliifi hagam akka baratan calaqqee kennu. Kana malees, barreeffama waahiloota isaanii adeemsa waliin baruu kessatti wal-madaaluu nidanda'u. Kun ammoo, barattoonni hundi barreeffama isaanii

akka walii madaalaniif carraa kan kennu yoo ta'u, madaalliin taasiisan kun garuu qabxii kenuuf miti. Madaalliin dandeettii barreessuu duubdeebii barattootaaf kenname hagam akka hubataniifi hojiitti hiikan madaaluun mirkaneeffachuuf gargaara (O'Malley and Pierce, 1996).

Madaalliin barreessuu ciminaafi dadhabbina barattootaa addaan baasuuf gahee olaanaa qaba. Kanaafuu, adeemsi baruufi barsiisuu yammuu gaggeeffamaa jiru madaallii dandeettii barreessuu taasiisuun gahumsa dandeettii barreessuu barattootaa fooyyeessuuf baay'ee barbaachisaadha.

2.1.12.1. Akaakuu Gahumsa Barreessuu

Akka Brown (2003: 343-346) gosoota ga'umsa barreessuu, bakka gurguddoo afuritti qooda. Isaanis:

- 1 **Akkeessa (Imitative):** barataan tokko barreeffamaa afaanii tokko barreessuuf jechoota shaakalawwaan dandeettii barreessuutiif ijoo ta'an qopheessuudhaaf, barattoonni dandeettii isaanii hunda fayyadamuu, barreeffamaaf wantotni bu'uura ta'an, jechoota, sirna tuqaaleefi himoota ifa ta'aniin addeessuu qabu. Kana keessatti sagalee walsimsiisuufi seerluga haala itti fayyadamaafi hiikaaf caalatti iddoon kennamaaf.
- 2 **To'atamaa (Controlled):** gosti kun madaallii barreessuu jechoota haala galumsaan, jechoota waliin amalaafi seera faanichaa eeguun hima keessatti fayyadamuun ibsama. Haalli galuumsaafi hiikni barbaadamus xiyyeeffannoo guddaan miidhagsuu caalaa dandeettii hiika kallattii ykn sirrii, qabiyyee isaa eegate, ijaarsa jechootaa, jechoota tishoo ykn digalaafi qabiyyee hiika sirrii hanga xumura himasanaatti argamu. Hiikniifi qabiyyeen barreeffamaa kan barbaachisu madaalawwaafi sirriita'uu isaati. Garuu hojiin barreeffamaa kan irratti xiyyeefatu, unkaafi haala battallichaatiin murteefama.
- 3 **Deebisa (Responsive):** meeshaalee madaallii dandeettii barataa muraasaa madaaluu irratti daanga'a. Himoota waliitti qabsiisudhaan keeyyatoota uumuu shaakalliwwan seera baruufi barsiisuu deebii kennuun beekamu. Gosoonni barreessuu, seenessuu, ibsuu, gabaasa keessatti hojiin madaalii kun kan barbaaduu barattoonni haasbarruufi

jechoota walitti qindeessuudhaan keeyyatoota lamaafi isaa ol ijaaruudha. Gilgaalli kun kan inni deebii ibsu mala baruufi barsiisuu, tarreeffama caasaalee ulaagaa, yaadrimeefi qajeelfamoota garaagaraati. Akaakuun barreeffamaa kan of keessatti qabatu kallattii, seenessaa, gabaasa gagabaaboo, gabaasa kutaa yaalii cuunfaawwan, deebiiwwan gabaaboo dubbisaa ibsa gabateewwaniiti haala murtaa'a keessatti barreessaan kan eegaluu: yaalii, ifaan filannoota akaakuuwwan barreeffamaa jiran keessaa yaada isaa filachuudha. Barreessaan sirriitti kan bu'uureffachuu qabu sadarkaa seerlugaa himaafi irra caalaatti kan xiyyeeffatu waliigaltee haasbarruu, kaayyoo barreeffamichaa ta'uu qaba. Ciminaan kan xiyyeeffatu galumsaafi hiika irrattiidha.

- 4 **Bal'eessa (Extensive):** adeemsa tarsiimoowwaniifi kaayyoowwan barreessuu hunda haala too'achuu irrattixiyyeeffata. Barreessan barreeffama sadarkaa eeggate yaadni isaa qindaa'e fakkeenyaan hordofama. Sirreeffama hedduu hinqabne barreessuutu irraa eegama. Fakkeenyaaf, barreeffama (gabaasa) barreessitoonni kan irratti xiyyeeffatan barbaachisummaa, qindeessuufi ijaaruu yaadota walduraa duuban gadi fageenyaan yaadota ibsuu ykn deegaruuudha.

Akaakuu gahumsa barreessuu ilaalchisee hayyuun Madsen (1983) jedhamu bakka saditti qooduun ibsee jira. Kunis, barreessuu duraa, barreessuu qajeelchaafi barreessuu hindaangoofneedha. Gama birootiin hayyuun Atkins et al.(1996) ammoo barreessuu too'atamaa, barreessuu qajeelchaafi barreessuu hindaangoofne jechuun qoodde jira. Beektoonni adda addaa akka ibsanitti tartiibni barreessuun ta'uu kan qabu barreessuu salphaa irraa gara barreessuu walxaxaa ta'e tokkootti deemuu qaba. Kanaafuu, Afaan Oromoo keessatti jechoota hiika qaban barreessuuf barreessuun seera qubeessuu irraa eegaluu qaba. Haala kanaan waan xiqqoo irraa ka'uun suuta suutaan qabiyyee barnootichaa irratti hundaa'uun barattoonni dandeetti barreessuu isaanii akka gabbifatan taasiisuun nidanda'ama. Madaalliin dandeettii barreessuus adeemsa kana hordofuun dandeettii gahumsa barreessuu barattootaa madaaluun bakka barattoonni rakkoo qabanitti akka fooyyafataniifi bu'aa gaarii akka galmeessissaniif gargaara.

2.1.12.2. Tarsiimoo Madaallii Barreessuu

Madaalliin faaydaa adda addaatiif gaggeefamuu danda'a; daree barnoota afaan keessatti garuu, kayyoon isaa inni guddaan barachuu barattoota tokkoon tokkoo irratti fooyya'iinsa fiduudha. Tooftaa madaallii kamiyyuu fayyadamtu, madaallii kee bu'a qabeessa taasiisuuf daree barnoota afaanii keessatti tarsiimoo madaallii kanneen armaan gadii irratti xiyyeeffachuun gaarii akka ta'e (Madsen, 1983; Brown, 2003; fi Weir, 2005) ibsaniiru.

Inni jalqabaa, barattootni kee ulaagaa barreeffama gaarii ta'e tokkoo beekuu isaanii mirkakanneefadhu. Barattoonni barreeffama gaarii barreessuu kan danda'an ulaagaa barreeffama gaarii yoo beekan qofa waan ta'eefi. Haala madaallii keessatti kan gaarii ta'u barattoonni akkaataa hojiin isaanii itti madaalamu yoo beekaniidha. Ulaagaa barreeffama gaarii ta'e beekuun barattoonni hojii isaanii madaalliif barsiisaatti osoo hinkenniin irra deebi'uun ilaalanii bakka dogoggoran akka sirreeffatan isaan gargaara. Ulaagaan tokko barattootaaf wayta kennamu barattoota irraa waan eegamuu malu irratti mari'achuun barbaaachisadha. Kanatti aansuun, barattoonni ulaagaa kennameef akka gabbisan ykn fooyyeessan carraa kenniif. Erga ulaagaa kennameef irratti waliigalamee barattoonni hubannoo argatanii booda madaalliif kan ta'u hojii xinnoo ishee kennuun gaariidha.

Barsiisaan akkaataa qabxiin bu'aan hojii barreessuu isaanii itti qabamu barattootaaf ibsuu qaba. Kun yoo ta'e, barattoonni haala qabxiin isaanii itti qabamu beekuun hojii isaanii xiyyeeffanaan akka hojjatan isaan taasiisa. Yeroo madaallii dandeettii barreessuu walitti fufaa barsiisaan kan madaaluu qabu bu'aa barreeffama xumuraa osoo hintaane adeemsa barreessuu isaanii ta'uu qaba. Barreessuun adeemsa sadarkaalee hedduu keessa darbuun (yaaduu irraa jalqabee hanga maxxansa isa dhumaa) bu'aa isa xumuraa irra gaha. Barattoonnis adeemsa kana keessa darbuun isaanii gahumsa dandeettii barreessuu isaanii cimsachaafi fooyyeeffachaa deemu (Madsen, 1983; Brown, 2003; fi Weir, 2005).

Haala walitti fufaa ta'een yammuu dandeettii barreessuu madaaltu, duubdeebiif carrarra kennuun barbaachiisaadha. Yeroo kamiyyuu, barreeffama isaaniitiif duubdeebii kennuun barattoonni ciminaafi dadhabbina qaban adda baafatanii beekuun akka dandeettii barreessuu isaanii fooyyeeffatan taasiisa. Kana malees, barsiisaan barattootni isaa

dhuunfaafi gareen barreeffama isaanii akka waliif madaalan taasiisuu qaba. Kana yoo ta'e, barattoonni yaada ifaa ta'e argachuun waa'ee barreessuu isaanii of-madaaluu danda'u. Adeemsa barreessuu keessatti madaalliin waahilaa gargaaramuun faaydaa qaba. Barattoonni yaada qaban hiriyoota isaanii waliin nimar'atu (Madsen, 1983; Brown, 2003; fi Weir, 2005).

Gama biraatiin, adeemsa baruu barsiisuu keessatti barsiisotni aadaa waliin walqabsiisuun akka barreessan taasiisu qabu. Kunis, barattootni aadaa jiru keessatti waan guddataniif dhmmicha hubachuun yaada burqisiisanii barreessuuf itti salphata. Kana malees, hanga danda'ameen barsiisotni jireenya barattoota waliin kan walqabte barreessuu dhugaa ta'e irratti hundaa'uun akka barreessan gochuu qaba. Walumaagaatti, barsiisotni tarsiimoo ibsaman kanneenitti fayyadamuun baraattoota isaanii barsiisan, dandeettiin barreessuu barattootaa fooyya'uun barreeffama gaarii ta'e tokko barreessuu nidanda'u.

2.1.12.3. Tooftaalee Madaallii Dandeettii Barreessuu

Madaallii walitti fufaan tooftaa adda addaa gargaaramuun barattoota madaaluun nidanda'ama. Barsiisotni barnoota kennan irratti hundaa'uun qabiyyee barnootichaa hubachuu barattootaa mirkaneeffachuuf tooftaa mijataa ta'een barattoota isaanii madaaluu qabu. Yaada kana waliin kan walqabsiisuun beektootni hedduun tooftaalee madaallii dandeettii barreessuu irratti yaada kennanii jiru. Madson (1983), Heaton (1988), Atkins et al. (1996), Brown (2003) fi Weir (2005), tooftaalee waliigalaa iyyaafannaa dandeettii barreessuu akka armaan gadii kanaatti ibsuuf yaalanii jiru. Kunneenis:

I. Iddoo duwwaa guutuu	VII. Himoota ykn dubbisa jijjiiruu
II. Qomaan barreessuu	VII. Yaada ijoo irra deebi'uun barreessuu
III. Qormaata barreeffama banaa	IX. Tooftaa filannoo
IV. Odeeffannoof deebii kennuu	X. Poortifoliyoo barataa madaaluu
V. Gochaalee odeeffannoo waliidabarsuu	XI. Gochaalee ijaarsa keeyyataa
VI. Gochaalee fakkiin muul'isan fayyadamuu	XII. Gochaalee sadarkeessuu

Gama birootinis, tooftaalee madaallii kanneenitti yammuu gargaaramnu gulantaalee madaallii fayyadamuu qaban beekuun bu'aa qaba. Gulantaalee madaallii tokko tokkoo isaa keessatti murtee akkamiifaatu murteeffamu? Murtee kanneen murteessuuf odeeffannoon gargaaran tooftaalee maaliin walitti qabamu? Adeemsi barsiisuu: barsiisuun dura, wayitii barsiisuufi barsiisuun booda jedhamuun iddoo sadiitti qoodama. Qoodama adeemsa barsiisuu sadan kana keessatti madaalliinis nijira. Haaluma kanaan madaalliin gulantaalee sadiitti hir'ama. Isaanis:

Inni jalqabaa, madaallii barsiisuun dura gaggeeffamuudha. Kaayyon madaallii kanaas odeeffannoo waa'ee barnoota ittaanee barsiifamuu irratti barattooni beekumsaafi yaada dogoggoraa qaban walitti qabuuf, barannoofi gochaalee boqonnichaa karoorsuuf, qabiyyee barnootaa barsiisamee xumuramuu danda'u murteessuuf, meeshaalee deeggarsa barnootaa barbaachisan qopheeffachuudha. Lammaffaa, madaallii wayitii barsiisuu gaggeeffamuudha. Kaayyoon madaallii kana barattooni haala gaariin barachaa jirachuu isaanii beekuuf, barattooni waan baratan keessaa kan hingalleef yoo jiraatan addaan basanii gargaaruuf, duubdeebii barattootaaf kennuuf, mala baru-barsiisuu itti aanu fooyyessuun karoorsuudha. Sadaffaa, madaalliin barsiisuun boodaati. Kaayyoon madaallii kanaa ammoo barattooni barannoo baratan hangam sirriitti hubachuu isaanii beekuuf, qabxii barataa tokko tokkoof kennuuf, meeshaaleen deeggarsa barnootaa bu'a-qabeessummaa ta'uu isaanii mirkaneffachuuf, barattoota dadhaboof tuutoraalii qopheessuufi kkf gaggeeffama.

Walumaagalatti, kaayyoo barnoota barsiifamuu irratti hundaa'uun dandeettii barreessuu barattoota madaaluuf barsiisotni tooftaalee adda addaa fayyadamuu qabu. Kanaafuu, haala baruufi barsiisuu dandeettii barreessuu irratti bu'aa gaarii galmeessisuuf barsiisotni tooftaalee ibsaman kanneen fayyadamuun gaariidha.

2.1.12.4. Haala Qabxeessuu Dandeettii Barreessuu

Battalleen seera qabeessi meeshaalee madaalli gocharratti xiyyeeffatan fayyadamuun ulaagaa barbaadamu galmaan ga'uuf tajaajila. Ogeessoonni hedduun kan irratti waliigalan malli filatamaan barreessuu barsiisuuf ta'u, barataan yaada ofii maddisiisuudhaan akka of-madaalu, hiriyyoota isaanii waliin akka walmadaalaniifi walsirreessan gochuun

sirreeffama barbaachisaa kennuudha (Brown, 2003; Weir, 2005 fi Futchter and Fred, 2007). Barruu barataa ilaalanii madaaluun qabxii kennuuf akaakuu qabxeessuu lamarratti hayyootni hedduun xiyyeeffannaa kennuun ibsu. Isaaniis sororrii guutummaafi adda baasuun sororsuudha.

2.1.12.4.1. Sororsuu Guutummaa

Gosti kun raawwii dandeettii afaanii guutummaatti ilaala. Tokkoon tokkoon qabxii dandeettii waliigalaa bakka bu'a. Sororsuun guutummaa kun faayidaafi miidhaa niqaba. Faayidaan isaa yeroo qusata, cimina barataa ykn barreessaa irratti xiyyeeffata, dandeettii barreessuu madaaluuf karaa adda addaan kan tajaajiluudha. Gama birootiin miidhaas niqaba. Kunis, dandeettii barataa irratti odeeffannoo guutuu kennuu hindandeessisu, sororsuuf leenjii cimaa barbaada; gosoota barreeffama adda addaa mala tokkon fayyadamu. Walumaagalatti, malli kun adeemsa baru-barsiisuuf kan biroof osoo hintaane barataa adda baasuufi ramaddii kennuuf fayyada.

2.1.12.4.2. Adda Baasuun Sororsuu

Dandeettii raawwii barataa kallattii adda addaatti qoqqooduun sororsuun amala filannoo adda baasuun sororsuuti. Fakkeenyaaf, dandeettii barreessuu madaaluuf qabiyyee, seerluga, filannoo jechootaa, qindoomina yaadaafi kkf bakkaa bakkatti ilaaluun sororuu of-keessaa qaba. Yaada tokkoon tokkoon isaaf erga qabxiin kennameefi booda walitti ida'uun madaala waliigalaa keenya. Faayidaan ijoo mala kanaa ciminaafi dadhabina tokkoon tokkoon barataa qabu ifatti mul'isuudha. Karaa biraatiin garuu, bifa kanaan sororsuun kan yeroo dheeraa barbaadu ta'uunsaa akka dadhabinaatti kaa'uun nidanda'ama.

2.2. Sakatta'a Qorannoowwan Firoomina Qabanii

Mata duree kana jalatti kan sakatta'aman qorannoo kana wajjiin warra waliitti dhufeenya qaban yoo ta'an, tokkummaafi adda addummaa jiran iddoo itti guuttamaniidha. Qorannoowwan kunis isaan itti guuttannaa digrii lammaffaaf kan hojjatamaniidha. Kanaafuu, walitti dhufeenyi kallattiifi al-kallattii akkasumas, addaaddummaan qorannoo

kana wajjiin qabanis kan sakatta'amaniidha. Qorannoowwan kunneen isaan Afaan Oromoo, Afaan Amaaraafi Afaan Ingiliizii irratti dalagamantu sakatta'ame.

Inni duraa, Baqqalach (2012) yoo taatu, kaayyoon qorannoo ishee: godina Shawaa Kaabaa magaalaa Fiichee keessatti manneen barnoota Abiyoot Firee, Abdiisaa Agaafi Bowwaa sadarkaa tokkooffaa marsaa tokkooffaa kutaa 3^{ffaa} daree barnoota Afaan Oromoo barsiisan haalli raawwii madaallii walitti fufaa maal akka fakkaatu sakatta'uu yoo ta'u, malli qorannoo isheen gargaaramte mala akkamtaadha. Haxa funaansa odeeffannoof sakatta'iinsa sanadaa, daawwannaa dareefi af-gaaffiidha. Argannoon ishee, haalla raawwii madaallii walitti fufaa irratti barsiisotni karoora barnoota waggaafi torbee qabaatanis madaallii walitti fufaa raawwachuu irratti yoom? Eessatti? Akkamitti akka madaalan karoora malee kan deeman ta'uu; akkasumas, sababni ijoon madaallii walitti fufaaf danqaa ta'an hafiinsa barattootaa yeroo madaallii, hanqina waytii barnootaafi baay'ina daree barattootaa akka ta'an ibsitee jirti.

Qorannoon kun tokkummaa qorannoo kana wajjiin qabu mata duree haala raawwii kan ilaalu yoo ta'u, addaaddummaan isaa iddoo qorannoo, bara qorannoo, adeemsa ragaa walitti qabuufi qaacceessuudha. Kan Baqqalach (2012) gaggeessite manneen barnoota godina Shawaa Kaabaa magaalaa Fiichee keessatti manneen barnoota Abiyoot Firee, Abdiisaa Agaafi Bowwaa sadarkaa tokkooffaa marsaa tokkooffaa kutaa 3^{ffaa} daree barnoota Afaan Oromoo barsiisan yoo ta'u inni kun ammoo godina Baalee Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti ta'uudha.

Qorannoon inni lammaffaa, Silashi (2007) barnoota Afaan Ingiliizii irratti kan gaggeesse yoo ta'u, kaayyoon qorannoo isaa haala barsiisotni koolleejjii barsiisan madaallii walitti fufaa hubataniifi hojiirra oolchan qorachuudha. Malli qorannoo inni itti fayyadame mala akkamtaafi ammamtaadha. Ragaa funaansaaf ammoo bargaa'iffi daawwannaa daree fayyadamee jira. Argannoon isaa barsiisotni faaydaafi qajeelfama madaallii walitti fufaa irratti hubannoo isaan qaban gadi aanaa tahuufi adeemsa hojiirra oolchuutti rakkoowwan akka baay'ina barattootaa, yeroo, dalagaan garagaraa baay'achuu rakkoo ijoo madaallii walitti fufaa hojiirra oolchuuf akka ta'e bira gaheera.

Qorannoon kun tokkummaa qorannoo kana wajjiin qabu mata duree haala raawwii ilaalu yoo ta'u, addaaddummaan isaa iddoo qorannoo, bara qorannoo, adeemsa ragaa walitti

qabuufi qaacceessuudha. Kan Silashi (2007) gaggeesse Kolleejjii Barsiisota Dabuub sIttoophiyaa keessatti barnoota Afaan Ingiliizii irratti yoo ta'u, qorannoon inni kun ammoo godina Baalee Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti barnoota Afaan Orommoo irratti ta'uudha.

Qorannoon inni sadaffaa, Haannaa (2003) yoo taatu, “በሆሳዕና መምህራን ትምህርት ኮሌጅ የአማርኛ ጽሕፈት ክህል II የአቀራረብና አተገባበር ፍተሻ” kaayyoon qorannoo ishee sagantaan dippiloomaatiin barattoota Afaan Amaaraa dandeettii barreessuu haala itti barsiifamaa jiru madaaluudha. Malli qorannoon isheen gargaaramte mala akkamtaadha. Haalli funaansa ragaa ishee daawwii, afgaaffiifi bargaaffiidha. Argannoon ishee qajeelfama seera barreeffamaa hordofuun barsiisuu dhabuu, moojulli qophaa'e shaakala gahaa ta'e ofkeessaa dhabuun yammuu hojiirratti ilaalamu hagas mara bu'a qabeessa akka hintaahiin argannoo ishee keessatti ibsitee jirti.

Tokkummaa qorannoon kun qorannoo koo wajiin qabu: mata dureen hamma tokko haala raawwii irrattiifi barreessuu ta'uunsaa walfakkaata. Addaaddummaan qorannoo kana wajjiin qabu, bakka qorannoo, bara qorannoo, haala ragaan itti funaannameefi itti qaacceedfameedha. Kan Haannaa, Kolleejjii Barsiisota Hosaa'inaa barnoota Afaan Amaaraa irratti yoo ta'u qorannoon kun garuu, godina Baalee Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti barnoota Afaan Oromoo irratti ta'uudha.

Qorannoon kun qorannoowwan biroorraa wanti adda isa taasiisu: Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti akaataa raawwii MWF dandeettii barreessuu Afaan Oromoo irratti tartiibaafi tarsiimoo barsiisotni hojiirra olchuuf fayyadaman, haala dandeettii barreessuu barattootaa barsiisotni itti sororsan, hubannoo barsiisotniifi barattootni MWFDB irratti qaban, MWFDB barattootaa hojiirra oolchuuf gufuuwwan jiran xiinxaluu irratti waan xiyyeeffatuuf qorannowwan biroorra adda. Dabalataniis, dhimmoota kana xinxaluuf malli funaansa ragaa qorataan fayyadamees kanneen kanaan dura taasiifame irraa adda isaa taasiisa.

BOQONNAA SADI: MALA QORANNOO

3.1. Saxaxa Qorannoo

Qorannoon kun mala qorannoo ibsaatti fayyadamuun kan gaggeeffameedha. Sababiiniis, kanneen mata-duree qorannoo wajjiin deeman filachuun qabxii barbaadamu qulqulleeffachuuf kan gargaaru waan ta'eefiidha. Kana malees, yaadoota argaman walbira qabuuf akka namatti toluuf tooftaa qorannoo kanaatti fayyadamuun barbaachisaadha. Walumagalatti, qorannoon kun daran kan irratti xiyyeeffatu barsiisaan yammuu shaakala MWDB hojiirra oolchuun dandeettii barattoota isaa madaalu dhugummaan jiru maal akka fakkaatu addaan baasuun qorachuudha.

3.2. Irraawwatama Qorannoo

Qorannoon kun kan ilaalu inni duraa shaakalli madaallii walitti fufaa dandeettii Afaan Oromootiin barreessuun qabatamaan haala kamiin hojiirra oolaa akka jiru madaaluufi. Irraawwatamaan qorannoo kanaa godina Baaleetti kan argamu Kolleejjii Barsiisota Roobee keessaatti barsiisota muummee Afaan Oromoo ta'an hunda of-keessatti qabata. Sababni barsiisotni filatamaniif, barsiisaa kan jiraniifi madaallii barattoota daree keessatti hojiirra kan oolchan waan ta'aniifi. Dabalataniis, barattoota muummee Afaan Oromoo kolleejichaa kan ta'an of-keessatti hammata. Sababni barattootni filatamaniif, tarsiimoo madaallii walitti fufaa barsiisota kolleejichaan hojiirra oolu irraa fayyadamoo waan ta'aniifi.

3.3. Iddattoofi Mala Iddatteessuu

Namni qorannoo gaggeessu tokko kaayyoo isaa irraa ka'ee “Eenyufaa osoo filadhee odeeffannoo nabarbaachisu argachuu danda'a?” gaaffii jedhu hubannoo keessa galchuun iddattoo isaa filachuun barbaachisaadha. Odeeffannoo barbaadamu qixaan argachuuf namoota muuxannoo, beekumsaafi fedhii qaban filachuun barbaachisaadha. Waa'ee iddattoo adda baasanii filachuu Sarantakos (2005:164) yoo ibsu, “The researcher purposely choose subjects who, in their opinion, are relevant to the project..., in such cases the important criteria of choice is the knowledge and expertise of the respondents, and hence their suitability for the study,” jechuun addeseera. Qorataan akka ibsa yaada

kanaa irratti hundaa'uun namoota fedhii, muuxannoo, beekumsaafi kaayyoo qorannoo waliin walitti hidhata qaban addaan baasee mala ittiin filateedha.

Yaada armaan olii kanarraa ka'uun odeeffannoo qorannoo kanaaf ta'u funaanachuuf qorataan barsiisota muummee Afaan Oromoo akaakuu iddatteessuu al-carraa keessaa iddatteessuu kaayyeffame fayyadamuun filate. Sababni akaakuu iddatto al-carraa kana filateef kolleejjii barsiisotaa kun koorsii dandeettii barreessuu addatti kan barsiisu waan ta'eef akkasumas, shaakala madaallii walitti fufaa dandeettii Afaan Oromootiin barreessuu irratti haala hojiirra oolmaa isaa ragaa quubsaa qorannoo kana gageessuuf isa fayyadan kallatiidhaan argachuuf yaadameeti. Haaluma kanaan, barsiisota muummee Afaan Oromoo ta'an hunda (6) akkuma jirutti fudhatamaniiru. Sababni hundi isaanii fudhatamaniif qorataan ragaa isaan irraa argatu too'achuun qindeessuun waan danda'amuufi barsiisotnis koorsii dandeettii barreessuu kanaa barsiisuuf carraa niqabu jedhamee waan yaaddameef qorataan filatee fayyadamee jira. Barattootni koolleejjichaa qorannoo kana keessatti hammatamaniif ammoo qorataan karaa iddatteessuu carraa ta'een filatee jira. Kunis, haala gulantaa barnoota waggaa itti barataa jiran akkasumas, sagantaa barnoota hordofaniin irratti hundaa'uun qorataan fayyadamee jira. Itti aansuun, barattoota kanneen mala carraa lotarii fayyadamuun filatamanii jiru. Haaluma kanaan barattootni 54 qorannaa kanaaf filatamuun qorannicha irratti hirmaatanii jiru.

Walumaagalatti, barsiisotni muummee Afaan Oromoo ta'an 6, barattootni muummee Afaan Oromoo 54 kan ta'an qorataan filatamuun bargaaffii qophaa'e guuchisiisuun qorannoo kana irratti akka hirmaatan taasiifamee jira. Gama birootiin, baay'inni barsiisotaa xiqqaa waan ta'eefi ragaa sassaabuuf rakkiisaa waan hintaaneef marii gareetiif barsiisota hunda (6) fudhachuun qorannichaaf filatamaniiru. Barattoota qorannichaaf flataman keessaa ammoo marii gareetiif barattoota 6 filatamaniiru.

3.4. Mala Odeeffannoon Ittiin Funaanname

Mala odeeffannoon ittiin funaanamu hedduutu jira. Qorannoo gaggeessuuf mala odeeffannoon ittiin funaanamu sirrii ta'e filachuun galma gahiinsa kaayyoo qorannoo fiixa baasa. Kana ilaalchisee Dastaa (2013:33), Marietjie and Marieth (2001) wabeeffachuun “Qorannoo gaggeessuuf odeeffannoon kan funaanamu bargaaffii,

daawwannaa, afgaaffii, sakkata'a dookmantiifi meeshaalee dhag-argee fayyadamaniidha,” jedhuun ibsa. Yaada kanarraa ka'uun qorataan qorannoo kana yeroo gaggeessuu barggaaffii, marii gareefi sakatta'a dookmantii fayyadamuun odeeffannoo funaanuun mala dhimma itti bahameedha.

3.4.1. Bargaaffii

Gaaffiin barreeffamaa tooftaa odeeffannoon qorannoon kanaa ittiin funaanname keessaa isa tokkoodha. Bargaaffii kanatti fayyadamuun Koolleejjii Barsiisota Roobee keessatti barsiisota muummee Afaan Oromootiin shaakalli madaallii walitti fufaa dandeettii Afaan Oromootiin barreessuu irratti haala kamiin hojiirra oolaa akka jiru, barsiisota Afaan Oromoofi barattoota Afaan Oromoo irraa hubannoo argachuuf deemmamee jira. Akka waliigalaatti, gaaffilee banaafi cufaan qophaa'anii turan guuttamanii jiru. Haaluma kanaan, hirmaattoota filatamaaniin bargaaffii dhiyaataniif gosoota gaaffilee banaa 6 barsiisotaan, gaaffilee banaa 2 barattootaan akkasumas, gaaffilee cufaa 36 barsiisotaan, gaaffilee cufaa 34 barattootaan guuttamee jira. Kana malees, marii gareetiif barsiisotaaf gaaffilee 12, barattootaaf ammoo gaaffilee 8 dhiyaatan irratti gareen mar'atamee jira. Gaaffilee daangahaa 'Likert Scale' qabxiilee 5 of-keessaa qaba. Kunis, lakkoofsi 1 kan ibsu baay'ee itti waliihingalu, lakkoofsi 2 kan agarsiisu itti waliihingalu, lakkoofsi 3 ammoo hinmurteessine, lakkoofsi 4 kan ibsu itti waliigala kan jedhuufi lakkoofsi 5 ammoo kan agarsiisu yaada baay'ee itti waliigala kan jedhu of-keessaatti akka qabaatu taasiifameet qophaa'e. Kunis, deebistootaaf raabsamee erga guuttameen booda walitti qabamuun xiinxalamee jira.

3.4.2. Marii Garee

Meeshaan qorannoo kanaaf odeeffannoon ittiin funaanname inni biraa, marii garee yoo ta'u, kaayyoon isaa qorqnnoo kana qixa barbaadameen galmaan gahuuf odeeffannoo dabalataa qabatama ta'e ittiin argachuudhaaf fayyada. Odeeffannoo qabatama ta'e argachuuf immoo meeshaaleen odeeffannoon ittiin funaannaman garagaraatti dhimma bahuun barbaachisaa akka ta'e hayyootni qorannoodhaa ibsu. Qorataan kunis, yaada kana bu'ureeffachuun gaaffilee qorannoo isaatiif barbaachisoodha jedhe qopheeffachuun garee 2tti qooduun jechuunis garee barsiisotaa 1, garee barattootaa 1 uumuun akka mari'atan

haala mijeessuun barsiisotaafi barattoota waliin mariin taasifame jira. Marii gareen kana irratti barsiisota keessaa miseensota 4, barattoota keessaa miseensota 6 of-keessaa kan qabu hirmaatanii jiru. Gareewwan kunniin gaafilee walfakkaatan kanneen isaaniif dhiyaatan irratti akka mari'atan qorataan marii garichaa hogganuun mariin geeffamee jira. Adeemsa marichaa keessatti qorataan yaadoota ifa hintaaneef, yaada isaan qaban akka ibsan gochuun yaadannoo qabachuun akkasumas, sagalee waraabuun odeeffannoon funaannamee jira. Dhuma irratti, qorataan qaacceessuuf akka isaaf tolu marii garee barasiisotaafi barattootaan taasiifamee keessatti sagaleen waraabbamee ture qorataan gara barreeffamaatti geeddaramuun xiinxalamee jira.

3.4.3. Sakatta'a Dookmantii

Meeshaan qorannoo kanaaf odeeffannoon ittiin funaaname keessaa inni biraa ammoo sakatta'a dookmantiiti. Qorataan sakatta'iinsa dookmantii kana kan fayyadame odeeffannoowwan bifa bargaaffiifi marii gareetiin argaman walbira qabuun tooftaa madaallii walitti fufaa ta'een barsiisotni hagam akka fayyadaman xiinxaluuf yaalamee jira. Dookmantiin akka madda ragaa tokkooffaatti waan tajaajiluuf, qorqtaan calaqqee madaallii walittifufaa dandeettii barreessuu irratti ragaa irraa argatu ibsuuf isa gargaara (O'Leary, 2004). Tooftaan funaansa ragaa kanaa, muuxannoo barsiisotni kanaan dura madaallii walitti fufaa irratti qaban adda baasuuf fayyada waan ta'eef qorataan isa kanatti dhimma baheera.

Qabiinsa qabxii barataa, qajeelchaa madaallii walitti fufaa, poortifooliyoo barsiisaa, karoora tarsiimoo waa'ee madaallii walitti fufaa dhuunfaaniifi muummee afaanichaan qophaa'an, silabasii koorsii dandeettii barreessuufi meeshaalee leenjii madaallii walitti fufaaf fayyadan dandeettii barreessuu haala hojjiirra oolmaa madaallii walitti fufaa isaanii irratti calaqqee jiru qorataan adda baasuun madaaleera. Barsiisotni filataman madaallii walitti fufaaf gochaaleen hojjatan tarsiimoo adda addaa fayyadamuun hojjiirra oolchuufi oochuu dhabuu isaanii qorataan ilaallamee jira. Haaluma kanaan, karoora dhuunfaa barsiisotaa tarsiimoo madaallii walitti fufaa sadii, abbalttii barattootaaf qophaa'an afur, yaaliiwwan sadiifi maanuwaaliin leenjii tokko qorataan ilaallamanii jiru. Qorataan ragaalee sakatta'iinsa dookmantii kanneen irraa odeeffannoo barbaadamu argachuuf xiyyeeffannoo itti kennuun irra deddeebi'uun hubachuun daawwatee jira.

3.5. Tartiiba Odeeffannoon Itti Funaaname

Adeemsa funaansa odeeffannoo ilaalchisee inni jalqabaa, Kolleejjii Barsiisota Roobeefi istiriimii afaanii kolleejichaa irraa hayyama argameeniidha. Kana booda, gaaffileen banaafi gaaffileen cufaa bifa 'Likert Scale' qophaa'an qorannoo dursaaf haala itti raabsamuu qaban itti gaafatamaa istiriimii afaanichaa waliin mariin taasiifamee sagantaan qabame. Bargaaffiin barsiisotaafi barattootaa qorannoo dursaaf qophaa'an irraa duubdeebiin argameen bargaafilee dhiyaatan fooyyeessuun qorannoo isa xumuraaf qophaa'anii jiru.

Kana booda, bargaafileen barsiisotaa qorannoof raabsaman itti gaafatamaa istiriimii afaanichaatiin guyyoota sadii keessatti walitti qabauun qorataaf deebi'anii jiru. Itti aansuun, bargaafileen barattootaaf qophaa'an ammoo qorataafi itti gaafatamaan muummee afaanichaa bakkeetti argamuun barattoonni guyyoota sadii keessatti guutanii akka itti deebisan haaloota mijeessuun raabsamee jira. kana booda, bargaafilee qorannoo barattootaaf raabsaman kanneen qorataan ofii isaatiif bakkeetti argamuun walitti qabamee jira. Xumura irratti deebiin odeeffannoo bargaafilee barsiisotaafi barattoota irraa argaman walitti qindeessuun ibsi itti kennamee jira.

Marii garee adeemsiifameef, dursa, barsiisotaaf guyyaafi sa'aatii isaanitti mijatu irratti waliin dubbachuun beellamni qabame. Itti aansuun, guyyaa marii garee, qorataan gaaffilee mariif ta'an qopheessee marii garichaa hoggannuun adeemsiisee jira. Mariin garee osoo hingaggeeffamiin seeroota bu'uraa marii garichaaf ta'an hirmaattootaafi qorataan qophaa'anii jiru. Mariin kunis, biiroo muummee Afaan Oromoo keessatti kan gaggeefame yammuu ta'u, qabxiilee marii taasiifame irratti qorataan sagalee waraabuuniifi yaadannoo qabachuun adamsifamee jira. Mariin garee barattootaas, torbaniin booda daree afaanii keessatti gaggeeffamee jira. Haala kanaan mariin garee erga gaggeeffameen booda yaadni deebiistootaan kennaman qaacceeffamanii jiru.

Qaacceesa sakatta'iinsa dookmantiif ragaaleen adda addaa barbaachisoo ta'an haala itti argamuu danda'an ilaalchisee qorataan duraan dursee barsiisota, itti gaafatamaa muummee afaaniifi itti gaafatamaa istiriimii afaanii waliin marii taasiisee jira. Itti aansuun, ragootni muummee afaaniifi barsiisota irraa walitti qabamee jira. Qorataan ragaalee

walitti qabaman kanneen wayta xiinxalu yeroo MWF dandeettii barreessuu gaggeeffamu tooftaalee fayyadaman, karoora hojiirra olmaa madaallii walittifufaa barsiisaafi qabatamaan hojiira olchuuf tartiiba hordofan adda baasuun ilaallamee jira.

3.6. Mala Odeeffannoo ittiin qaaccessame

Akka Vithal and Jansen (2001) ibsanitti, odeeffannoo bakka adda addaa irraa funaanamanii walitti qabaman haala hiika qabeessa ta'een qindeessanii ragalee qaaccessuun barbaachisaadha. Haaluma kanaan, qorataan odeeffannoon qorannichaa isa barbaachisu erga funaannateen booda odeeffannoo gaafilee cufaatiin walitti qabamaniif tooftaa ibsaatiin irra deddeebiifi dhibbeentaa fayyadamuun akkaataa madaallii walitti fufaan Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti hojiirra oolaa jiru bargaaffii barsiisotaafi barattoota irraa argame walitti qindeessun bifa hamamtaan qaaceeffamee jira. Sababni irra deddeebiifi dhibbeentaa gargaarameef ragoota bifa gaafii banaatiin qaamoota adda addaa irraa walitti qabaman bifa hammamtaan walbiratti qabuun dorgoomsiisuun madaaluuf waan tajaajiluufi. Gama birootiin odeeffannoon bargaafilee banaatiin barsiisotaa kolleejicha keessatti barsiisaa jiraniifi barattoota kolleejicha keessatti barataa jiran irraa kan walitti qabamaniif irra deddeebi'uun qorataan erga dubbifamaniin booda deebiin deebistootaa akkamtaan qaaceeffamee jira.

Haaluma walfakkaatuun, ragaalee marii gareetiin sagalee waraabuun walitti qabame hubannoo qoratichaa cimsuuf akka tolu gara barreeffamaatti geeddaramee jira. Yaada gara barreeffamaatti jijjirame kana dhimmicha irratti hubannoo gahaa argachuuf qorataan irra deddeebi'uun erga dubbiseen booda qaaceessi raawwatameera. Kunis deebii deebistootaa kallattiin waraabbamuun ('direct quote') haala akkamtaatiin qaaceeffamee jira. Sababni isaas, akka Patton (1990) ibsutti, deebii deebistootaa kallattiin waraabuun itti fayyadamuun madda odeeffannoo akkamtaa keessaa isa tokkoo waan ta'eef qorataan isa kana itti fayyadamee jira. Ragaalee sakatta'a dookmantiitin funaannaman qorataan kan daawwate tooftaa akkamtaatti fayyadamuun gara jechootaatti geeddarruun ragaaleen argaman qorataan qaaceeffamee jira.

BOQONNAA AFUR: XIINXALA RAGAA

4.1. Xiinxala Ragaalee Walitti Qabaman

Kutaa kana keessatti ragaaleen qaamota adda addaa irraa karaa bargaaффii, marii gareeniifi sakatta'iinsa dookmantiin funaannamuun waliti qabaman irratti gadi fageenyaan xiinxalamuun qaacceedsiifi ibsi qorataan itti kennameera.

4.1.1. Xiinxala Ragaalee Bargaaffii Cufaafi Banaa

4.1.1.1. Xiinxala Ragaalee Bargaaffii Cufaa Barsiisotaafi Barattootaa

Gabatee 5: Kutaa Barnoota Afaan Oromoo Barsiisuu Keessatti MWFDB

Madaalliiwwan Jiran Waliin Qindaa'uun Afaan Barsiisuu Nikakaasa.

Ibsa: BWH= Baayyee itti walii hingalu WH= Itti walii hingalu HM= Hinmurtoofne

WG= Itti walii gala BWG= Baayyee itti walii gala By = Baay'ina

Deebistoota	BWH		WH		HM		WG		BWG		Ida'ama deebistoota	
	By	%	By	%	By	%	By	%	By	%	By	%
Barsiisota	-	-	-	-	-	-	-	-	6	100	6	100
Barattoota	-	-	4	7.4	3	5.5	19	35.2	28	51.9	54	100

Gabatee 5 irratti namni kamiyyuu hubachuu kan danda'u, kutaa barnootaa Afaan Oromoo barsiisuu keessatti MWFDB, madaalliiwwan jiran qindeessuuf nikakaasa yaada jedhu irratti barsiisotni hundinuu (6) baayy'ee itti walii galu. Barattoonni irra caalmaan (%51.9) kan ta'an illee yaaduma barsiisota baayy'ee itti waliigalla jedhu kanan walfakkaata. Lakkoofsi barattootaa harka (%35.2) ta'anis MWFDB, madaalliiwwan jiran qindeessuuf nikakaasa yaada jedhu irratti kan itti walii galan yoo ta'u, barattootni (%7.4) ta'an ammoo yaada MWFDB, madaalliiwwan jiran qindeessuuf nikakaasa yaada jedhu irratti itti walii hingallu jechuun deebisaniiru. Kanaafuu, argama kanarraa akka hubatamutti waa'ee madaallii walitti fufaa dandeetti barreessuu afaan barsiisuuf gargaarsa akka qabu barsiisotniifi barattoonni hubannoo akka qaban hubachuun danda'ameera.

**Gabatee 6. MWFDB Tooftaawwan Madaallii Garagaraa Dandeettii Barreessuu
Akka Walgargaaran Godha.**

Deebistootaa	BWH		WH		HM		WG		BWG		Ida'ama Deebistootaa	
	By	%	By	%	By	%	By	%	By	%	By	%
Barsiisota	-	-	-	-	-	-	2	33.3	4	66.7	6	100
Barattoota	-	-	2	3.7	4	7.4	12	22.2	36	66.7	54	100

Gabatee 6 irraa akka hubatamuun danda'utti, MWFDB tooftaawwan madaallii garagaraaf dandeettii barreessuu akka walgargaaran godha yaada jedhuuf lakkoofsa hedduun barsiisotaa (4) kan baayyee itti walii galaniifi lakkoofsi xiqqaan barsiisotni (2) illee kan iiti walii galaniidha. Dabalataanis, lakkoofsi hedduun barattootaa (%66.7) kan baay'ee itti walii galaniifi barattoonni (%22.2) ta'an illee kan itti walii galan MWFDB tooftaawwan madaallii garagaraaf dandeettii barreessuu akka walgargaaran godha yaada jedhuun kan deebisan yoo ta'u, gama birootiin lakkoofsi xiqqaan barattootaa (%3.7) itti walii hingalle. Kannarraa ka'uun, barsiisotniifi barattootni akka ibsanitti MWFDB tooftaawwan madaallii garagaraaf dandeettii barreessuu akka walgargaaran godha yaada jedhuun goolabuun nidanda'ama.

**Gabatee 7. Duubdeebiin MWFDB Irratti Kennamuun Ciminaafi Dadhabina
Barataan Tokkoo Qabu Agarsiisa.**

Deebistootaa	BWH		WH		HM		WG		BWG		Ida'ama deebistootaa	
	By	%	By	%	By	%	By	%	By	%	By	%
Barsiisota	-	-	-	-	-	-	1	16.7	5	83.3	6	100
Barattoota			1	1.9	3	5.6	11	20.4	39	72.2	54	100

Gabatee lakkoofsa 7 irraa akka hubatamutti, duubdeebiin MWFDB irratti kennamu ciminaafi dadhabina barataan tokkoo dhuunfaan qabu agarsiisa yaada jedhu irratti lakkoofsi barsiisotaa (5) baayy'ee kan itti walii galaniifi barsiisaan (1) ammoo kan itti

walii galeedha. Barattoonni baay'een %72.2 illee duubdeebiin MWFDB irratti kennamu ciminaafi dadhabina barataan tokkoo qabu agarsiisa yaada jedhu irratti baay'ee itti walii galu. Barattootni muraasni %20.4 duubdeebiin MWFDB irratti kennamu ciminaafi dadhabina barataan tokkoo dhuunfaan qabu agarsiisa kan jedhuuf kan itti walii galan, barattootni lakkofsaan baayy'ee xiqqaa ta'an %5.6 yaada hinmurtofne jedhu yoo kennan, barataan 1 (%1.9) garuu, duubdeebiin MWFDB irratti kennamu ciminaafi dadhabina barataan tokkoo dhuunfaan qabu agarsiisa yaada jedhu irratti itti walii hingalle. Kanarra ka'uun, bu'aan qorannoo kanaa akka agarsiisuutti lamaanuu jechuunis barsiisotniifi barattootni akka mirkaneessanitti duubdeebiin MWFDB irratti kennamu ciminaafi dadhabina barataan tokkoo dhuunfaan qabu agarsiisa.

Gabatee 8. MWFDB Foyya'iinsa Barataa Hordofuufi Qormaataan Dura Qo'annaa

Cimaa Taasiifamuu Dhabamsiisuuf Nigargaara.

Deebistoota	BWH		WH		HM		WG		BWG		Ida'ama Deebistota	
	By	%	By	%	By	%	By	%	By	%	By	%
Barsiisoota	-	-	-	-	1	16.7	2	33.3	3	50	6	100
Barattoota	1	1.9	2	3.7	4	7.4	26	48.1	21	38.9	54	100

Gabatee 8 akka agarsiisuutti, barsiisotni walakkaa ta'an (3) yaada MWFDB foyya'iinsa barataa hordofuufi qormaataan dura qo'annaa cimaa taasiifamuu dhabamsiisuuf nigargaara yaada jedhu irratti kan baay'ee itti walii galaniifi barsiisotni 2 kan itti walii galaniidha. Gama biraatiin barsiisaan 1 garuu, MWFDB foyya'iinsa barataa hordofuufi qormaataan dura qo'annaa cimaa taasiifamuu dhabamsiisuuf nigargaara yaada jedhuuf hinmurteessine yaada jedhu deebisee jira. Gama biraatiin, deebistootni barattootaa ta'an yaada MWFDB foyya'iinsa barataa hordofuufi qormaataan dura qo'annaa cimaa taasiifamuu dhabamsiisuuf nigargaara jedhuf barattootni %38.9 ta'an kan baay'ee itti walii galaniifi barattootni %48.1 ta'an ammoo yaadicharratti walii galanii jiru. Gama biraan garuu, barattootni %3.7 yaadicha irratti kan itti walii hingalleefi barataan %1.9 yaadichatti baay'ee kan itti walii hingalle ta'uu isaanii ibsanii jiru.

Kanaafuu, ragaan sassaabame akka agarsiisutti lamaanuu jechuunis barsiisotniifi barattootni kan mirkaneessan MWFDB foyya'iinsa barataan dandeettii barreessuu irratti agarsiise hordofuuf, qormaataan dura barattoonni yeroo bal'aa qo'annaa cimaa taasiisan hanbisuuf akka gargaaru hubachuun danda'amee jira.

Gabatee 9. MWFDB Sadarkaalee Hundatti Bu'aa Dandeettii Barreessuu

Barattootaa Madaaluuf Nifayyada.

(Yaaduu → Karoorsuu → Wixinuu → Marsaa jalqabaa barreessuu → Sirreessuu → barreeffama xumuraa)

Deebistoota	BWH		WH		HM		WG		BWG		Ida'ama Deebistoota	
	By	%	By	%	By	%	By	%	By	%	By	%
Barsiisota	0	0	0	0	0	0	5	83.3	1	16.7	6	100
Barattoota	0	0	2	3.7	7	13	26	48.1	19	35.2	54	100

Gabatee 9 keessatti, MWFDB sadarkaalee hundatti bu'aa dandeettii barreessuu barattootaa madaaluuf nifayyada yaada jedhuuf barsiisaan 1 kan baay'ee itti walii galu yoo ta'u, barsiisotni lakkoofsaan baay'ee ta'an 5 yaadicha irratti walii galaniiru. Akkasumas, yaada MWFDB sadarkaalee hundatti bu'aa dandeettii barreessuu barattootaa madaaluuf nifayyada jedhuuf barattoonni harki tokko sadaffaa (%35.2) ta'an kan baay'ee itti walii galaniifi tilmaamaan gara walakkaa barattootaa %48.1 kan ta'an ammoo kan itti walii galan ta'uu gabaticha irraa hubachuun nidanda'ama. Haata'u malee, barattoonni lakkoofsaan muraasa %3.7 ta'an yaada MWFDB sadarkaalee hundatti bu'aa dandeettii barreessuu barattootaa madaaluuf nifayyada jedhu irratti itti walii hingalle.

Madaallii walitti fufaan bu'aa barattootaa haala walitti fufaa ta'een madaaluuf akka gargaaru hundaa, dandeettiin barreessuu barattootaa bu'a qabeessa taasiisuufis adeemsa baru-barsiisuu keessatti madaalamuu qaba. Kanaafuu, akkaataa ragaa dhiyaate irraa akka hubatamutti barsiisotniifi barattootni kan dhugoomsan madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu sadarkaalee hundatti bu'aa dandeettii barreessuu barattootaa madaaluuf nifayyada.

Gabatee 10. Barsiisotniifi Barattootni Hubannoo MWFDB Irratti Qaban

Ibsa: Brs= Barsiisaa, Brt= Barataa By = Baay'ina

Akaakuu	Deebis -toota	BWH		WH		HM		WG		BWG	
		By	%	By	%	By	%	By	%	By	%
Bu'aa dandeettii barreessuu barataa karaa iyyaafannaa walittifufaa madaaluun yeroo gubuudha.	Brs	5	83.3	1	16.7	0	0	0	0	0	0
	Brt	34	63	14	25.9	4	7.4	0	0	2	3.7
MWFDB yaaliiwwan dabareen kenaman qofaa dha.	Brs	5	83.3	0	0	1	16.7	0	0	0	0
	Brt	17	31.5	27	50	5	9.3	5	9.3	0	0
MWFDB irratti godhamu akka qormaata xumuraa faayidaa hinqabu.	Brs	3	50	2	33.3	1	16.7	0	0	0	0
	Brt	13	24.1	11	20.4	0	0	19	35.2	11	20.4
MWF carraa barattootni beekumsa dandeettii barreessuu ittiin madaalaman hinkennu	Brs	4	66.7	2	33.3	0	0	0	0	0	0
	Brt	17	31.5	26	48.1	9	16.7	2	3.7	0	0

Gabatee 10 irratti akka ifaan mul'atutti, barsiisotni irra caalmaan 5 ta'an bu'aa dandeettii barreessuu barataa karaa iyyaafannaa walittifufaa madaaluun yeroo gubuudha jedhuuf kan baay'ee itti walii hingalleefi barsiisaan 1 ammoo kan itti walii hingalle ta'uun isaa ibsaniiru. Barattoonni irra caalmaa %63 ta'an bu'aa dandeettii barreessuu barataa karaa iyyaafannaa walittifufaa madaaluun yeroo gubuudha yaada jedhuuf kan baay'ee itti walii hingalleefi barattoonni %25.9 ammoo kan itti walii hingalle ta'uun isaa ibsanii jiru. Gama biraatiin ammoo, barattoonni %7.4 ta'an dandeettii barreessuu barataa karaa iyyaafannaa walittifufaa madaaluun yeroo gubuufi gubuu dhabuu isaa hinmurteessine, lakkoofsi barattoota xiqqoo %3.7 ta'an dandeettii barreessuu barataa karaa iyyaafannaa walittifufaa madaaluun yeroo gubuudha kan jedhuuf baay'ee itti walii sgaluu isaanii ibsanii jiru.

Lakkoofsa barsiisotaa keessaa walakkaa (3) kan ta'an MWFDB akka qormaata xumuraa faayidaa hinqabu; sababni isaas barattootni akka cinqaman taasiisa yaada jedhuuf kan baay'ee itti walii hingalle ta'uu yoo ibsan, barsiisotni tokko sadaffaa ta'an (2) ammoo yaadicha irratti walii hingalle. Haata'u malee, barattoonni tokko sadaffaa caalan (%35.2) ta'an MWFDB akka qormaata xumuraa faayidaa hinqabu; sababni isaas barattootni akka cinqaman taasiisa yaada jedhuuf kan baay'ee itti walii galan ta'uu yoo ibsan, barattoonni tokko afraffaa ta'an (%20.4) ammoo yaadicha irratti kan itti waliigalan ta'uu ibsanii jiru. Gama biraatiin ammoo, barattoonni %24.1 MWFDB akka qormaata xumuraa faayidaa hinqabu; sababni isaas barattootni akka cinqaman taasiisa yaada jedhuuf kan baay'ee itti walii hingale ta'uufi barattoonni %20.4 ammoo yaadicha irratti kan itti walii hingalle ta'uu ibsanii jiru.

Lakkoofsa barsiisotaa keessaa walakkaa ol (4) kan ta'an yaada iyyaafannaa walittifufaan carraa barattootni beekumsa dandeettii barreessuu ittiin madaalaman hinkennu jedhuuf kan baay'ee itti walii hingalle ta'uu yoo ibsan, barsiisotni tokko sadaffaa (2) ta'an ammoo yaadichatti kan waliihingalle ta'uu isaa ibsaniiru. Barattoota keessaa tokko afraffaa (%31.5) kan ta'an madaallii walittifufaan carraa barattootni beekumsa dandeettii barreessuu ittiin madaalaman hinkennu jedhuuf kan baay'ee itti walii hingalle ta'uu yoo ibsan, barattoonni gara walakkaatti kalaayan (%48.1) yaadichatti kan iiti waliihingalle ta'uu ibsanii jiru.

Kana irraa namni kamiyyuu hubachuu kan danda'u, daree barnoota Afaan Oromoo keessatti madaallii dandeettii barreessuu walitti fufaaf barsiisotni ilaalcha gaarii ta'e akka qaban nihubata. Haata'u malee, irra caalmaan barattootaa (%35.2 kan itti waliigalaniifi %20.4 kan baay'ee itti waliigalan madaalliin walitti fufaa dandeettii barreessuu daree keessatti gaggeeffamuun isaa barattoonni haala malee akka cinqaman waan godhuuf barbaachisaa miti yaada jedhu qabu. Kanaafuu, waa'ee madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti barattoonni ilaalcha gaarii ta'e akka hinqabne hubachuun nidanda'ama.

**Gabatee 11. MWFDB Bu'aa Barattootni Yeroo kenname Keessatti Agarsiisan
Hundaa Mul'isa**

Deebistoota	BWH		WH		HM		WG		BWG		Ida'ama Deebistoota	
	By	%	By	%	By	%	By	%	By	%	By	%
Barsiisota	0	0	0	0	0	0	3	50	3	50	6	100
Barattoota	1	1.9	1	1.9	3	5.6	27	50	22	40.7	54	100

Gabatee 11 irraa akka hubatamutti, yaada MWFDB bu'aa barattootni yeroo kenname keessatti agarsiisan hundaa mul'isa jedhuuf barsiisota keessaa walakka (3) kan ta'an yaadichatti kan baay'ee itti walii galan yoo ta'u, barsiisotni walakkaan hafan (3) ammoo yaadichatti walii galanii jiru. Kan biraa ammoo, barattoota keessaa 40.7% kan ta'an yaada madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu bu'aa barattootni yeroo kenname keessatti agarsiisan hundaa mul'isa jedhu irratti kan baay'ee itti walii galan yoo ya'u barattootni %50 ta'an ammoo yaadichatti waliigalaniiru.

Haata'u malee, barattoonni %1.9 ta'an yaada MWFDB bu'aa barattootni yeroo kenname keessatti agarsiisan hundaa mul'isa jedhu irratti kan baay'ee itti waliihingallee akkasumas, barattoota %1.9 ta'anis yaadicha irratti waliihingalle. Kanaafuu, ragaa kanarraa akka hubatamuun danda'utti, barsiisotniifi barattootni akka mirkaneessanitti MWFDB bu'aa barattootni yeroo kenname keessatti agarsiisan hundaa mul'isuu danda'a.

Gabatee 12. MWFDB Hojiirra Olchuuf Rakkoowwan Jiraatan

Akaakuu	Deebistoota	BWH		WH		HM		WG		BWG		Id'ama Deebistoota
		By	%	By	%	By	%	By	%	By	%	
MWFDB hojiirra oolchuuf qajeelfamni hinjiru.	Brs	0	0	0	0	0	0	4	66.7	2	33.3	6
MWFDB hojiirra oolchuf hanqinni leecaloo nijira.	Brs	0	0	1	16.7	1	16.7	2	33.3	2	33.3	6
	Brt	22	40.7	15	27.8	7	13	6	11.1	4	7.4	54
Leenjiin barbaachisu kennamuu dhabuu	Brs	0	0	1	16.7	0	0	2	33.3	3	50	6
IWFDB sirnaan hojiirra olchuuf barsiisotni fedhii dhabuu	Brs	0	0	1	16.7	1	16.7	4	66.7	0	0	6
	Brt	2	3.7	2	3.7	3	5.6	29	53.7	18	33.3	54
MWFDB hojiirra oolchuuf hanqinni yeroo jiraachuu	Brs	0	0	0	0	0	0	3	50	3	50	6
	Brt	3	5.6	1	1.9	8	14.8	16	29.6	26	48.1	54
Gochaalee dandeettii barreessuu irratti fedhii dhabuu	Brs	0	0	1	16.7	0	0	1	16.7	4	66.7	6
	Brt	4	7.4	7	13	3	5.6	27	50	13	24.1	54

Gabatee 12 irratti akkuma ibsametti, barsiisotni walakkaan ol (4) kan ta'an MWFDB hojiirra oolchuuf qajeelfamni dhabamuun rakkoo akka ta'e kan itti walii galan yoo ta'u barsiisotni 2 ammoo yaadicha irratti baay'ee itti walii galanii jiru. Barsiisotni tokko sadaffaa (2) kan ta'an MWFDB hojiirra oolchuf hanqinni leecaloo akka jiru kan baay'ee itti walii galaniifi haaluma wal-fakkaatuun barsiisotni (2) ta'an hanqinni leecaloo jiraachuun MWFDB hojiirra oolchuuf rakkoo akka ta'e kan itti walii galan ta'uu ibsanii jiru. Gama birootiin, barattoonni %40.7 ta'an yaada hanqinni leecaloo jiraachuun akka rakkoo ta'e irratti kan baay'ee itti walii hingalleefi barattoonni %27.8 ta'an ammoo hanqinni leecaloo jiraachuun daree barnoota Afaan Oromoo keessati MWFDB hojiirra oolchuuf rakkoo akka ta'e yaada jedhu irratti itti walii hingalle. Barsiisotni walakkaa (3)

kan ta'an leenjiin barbaachisu kennamuu dhabuu yaada jedhu irratti kan baay'ee itti walii galan ta'uufi MWFDB haalaan hojiirra olchuuf akka rakkatan ibsaniiru.

Barsiisotni walakkaa ol (4) kan ta'an MWFDB sirnaan hojiirra olchuuf fedhii hinqaban. Barattoonni walakkaa ol (%53.7) kan ta'an yaada MWFDB sirnaan hojiirra olchuuf barsiisotni fedhii dhabuun isaanii rakkoo ta'uusaa irratti kan walii galaniifi tokko sadaffaa (%33.3) kan ta'an ammoo yaadicha irratti kan baay'ee itti walii galan ta'uu ibsaniiru. Yaada MWFDB hojiirra oolchuuf hanqinni yeroo jiraachuu isaa barsiisotni walakkaan (3) kan baay'ee itti walii galaniifi barsiisotni (3) kan ta'an ammoo yaadicha irratti kan itti walii galan ta'uusaa ibsuun deebisanii jiru. Barattoonni gara walakkaatti siiqan (%48.1) kan ta'an kan baay'ee itti walii galaniifi barattoota %29.6 ammoo MWFDB hojiirra oolchuuf hanqinni yeroo jiraachuu isaafi daree barnoota Afaan Oromoo keessatti hojiirra oolchuuf gufuu ta'uu akka danda'u irratti itti waliigaluu isaanii deebisanii jiru.

Lakkoofsi barsiisotaa 4 kan ta'an yaada gochaalee dandeettii barreessuu irratti shaakallii barsiisotaan kennamu barattoonni hojjachuuf fedhii dhabuu jedhuuf kan baay'ee itti walii galan ta'uu barsiisotni deebii kennaniiru. Haaluma walfakkaatuun barattooni walakka (%50) ta'an yaada gochaalee dandeettii barreessuu irratti shaakallii barsiisotaan kennamu barattoonni hojjachuuf fedhii dhabuun MWFDB hojiirra oolchuuf rakkoo akka ta'e kan itti waliigalan ta'uu yoo deebisan, barattotmi %24.1 kan ta'an ammoo yaadicha irratti kan baay'ee itti waliigalan ta'uu ibsanii jiru.

Argama armaan olii irraa wanti hubatamu, barsiisotniifi barattootni akka mirkaneessanitti hanqinni yeroo, fedhii dhabuun barsiisotaa akkasumas, fedhii dhabuun barattootaa madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu kana hojiirra oolchuuf rakkoo akka ta'e yammuu ibasan gama biraatii garuu, barattoonni hanqinni leecalloo madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu daree barnoota Afaan Oromoo keessatti hojiirra oolchuuf rakkoo ta'uusaa kan hineerre ta'uu hubachuun nidanda'ama.

Gabatee 13. MWFDB Yeroo Hagam Hojiirra Oolaa Akka Jiru

Akaakuu	Deebistoota	Yeroo hunda		Darbee darbee		Yeroo Muraasa		Gonkuma		Ida'ama Deebistootaa
		By	%	By	%	By	%	By	%	
Ulaagaalee barreessuu gaarii barattoonni beekuu isaanii mirkaneefadheera.	Brs	0	0	5	83.3	1	16.7	0	0	6
	Brt	7	13	11	20.4	21	38.9	15	27.8	54
Ulaagaa barreessuu gaarii barattoonni akka gabbifatan nan dhiisa.	Brs	0	0	0	0	4	66.7	2	33.3	6
	Brt	3	5.6	9	16.7	16	30	26	48.1	54
Barreeffamni isaanii haala itti sororfamu barattootaaf nan ibsa.	Brs	0	0	5	83.3	1	16.7	0	0	6
	Brt	6	11.1	6	11.1	26	48.1	16	29.6	54
Bu'aa dhumaa osoo hintaane haala adeemsa barreessuu nan madaala.	Brs	1	16.7	4	66.7	1	16.7	0	0	6
	Brt	1	1.9	11	20.4	17	31.5	25	46.3	54
Yeroo MWFDB duubdeebii akka kennan carraa nan kenna.	Brs	1	16.7	5	83.3	0	0	0	0	6
	Brt	3	5.6	21	38.9	27	50	3	5.6	54
Madaallii dandeettii barreessuuf iyyafannaa gareefi dhuunfaa nan jajjabeessa.	Brs	2	33.3	3	50	0	0	1	16.7	6
	Brt	19	35.2	21	38.9	10	18.5	4	7.4	54

Gabatee 13 irraatti akka ibsameetti, lakkoofsi baay'een barsiisotaa (5) kan ta'an ulaagaalee barreessuu gaarii barattoonni beekuu isaanii nan mirkaneefadha yaada jedhuuf darbee darbee kan jedhu kan deebisan yoo ta'u, barattoonni tokko sadaffaa (%38.9) kan ta'an ammoo barsiisotni isaanii ulaagaalee barreessuu gaarii akka beekan kan taasiisan yeroo muraasa qofa akka ta'e yammuu ibsan, barattootni %27.8 ta'an ammoo barsiisotni isaanii ulaagaalee barreessuu gaarii akka beekan gonkumaa akka hintaasifne ibsanii jiru. Barattootni %20.4 kan ta'an akka mirkaneessaniitti, barsiisotni isaanii ulaagaalee barreessuu gaarii barattoonni akka beekan darbee darbee nitaasiisu kan jedhuun deebisaniiru. Kanaafuu, garaagarumma deebii barsiisotaafi barattoota gidduu jiraachuun

isaa kallattiin nimuul'ata waanta'eef barsiisotni ulaagaalee barreessuu gaarii barattoonni akka beekan taasiisuun mirkaneeffachuu akka qaban agarsiisa.

Lakkoofsi barsiisotaa 4 kan ta'an ulaagaa barreessuu gaarii barattoonni akka ofi isaaniitiin gabbifatan nan dhiisa kan jedhuuf yeroo muraasa qofa yaada jedhu yoo deebisan, barsiisotni 2 ammoo gonkumaa akka ofii gabbifatan kophaatti hindhiisu jechuun deebisanii jiru. Barattootni gara walakkaatti siiqan (%48.1) kan ta'an ammoo barsiisotni isaanii ulaagaa barreessuu gaarii akka gabbifatan gonkumaa kan hintaasiifne ta'uu kan deebisan yoo ta'u, barattootni %30 ta'an ammoo barsiisotni isaanii yeroo muraasa ulaagaa barreessuu gaarii akka gabbifatan kan taasiisan ta'uu deebisanii jiru. Argamni kun kan muul'isu barsiisotni barattoota isaaniitiif itti gaafatamummaa kennuun ulaagaa barreessuu gaarii barattoonni akka ofi isaaniitiin fooyyeeffatan hintaasiisan.

Lakkoofsi hedduun barsiisotaa (5) kan ta'an barreeffamni barattootaa haala itti qabxeeffamu barattootaaf darbee darbee akka ibsaniifi barattootni %29.6 ta'an barsiisotni barreeffamni isaanii haala itti qabxeeffamu akka hinibsineef deebisaniiru. Barattootni gara walakkaatti siiqan (%48.1) kan ta'an barreeffamni isaanii haala itti qabxeeffamu yeroo muraasa akka ibsan deebisanii jiru. Barattootni lakkoofsaan xiqqaa ta'an (%11.1) kan mirkaneessan barreeffamni isaanii haala itti qabxeeffamu barsiisotni isaanii kan ibsan ta'uu isaa deebisanii jiru. Kanaaafuu, barsiisotni haala barreeffamni barattootaa itti qabxeeffamu barattootaa isaaniif ibsuun bu'aa gaarii ta'e dandeettii barreessuu irratti walittifufaan akka galmeessisan gochuu qabu.

Lakkoofsi hedduun barsiisotaa (4) kan ta'an bu'aa dhumaa barreeffamaa osoo hintaane haala adeemsa barreessuu madaaluuf darbee darbee yaada jedhu kan deebisan yammuu ta'au, barsiisaan 1 bu'aa dhumaa barreeffamaa osoo hintaane haala adeemsa barreessuu isaanii nan madaala jechuun deebisaniiru. Barattootni gara walakkaatti siiqan (%46.3) kan ta'an haala adeemsa barreessuu gonkumaa barsiisotni isaanii akka hinmadaalle kan deebisanii yoo ta'u, barattootni gara tokko sadaffaatti siiqan (%31.5) kan ta'an ammoo barsiisotni bu'aa dhumaa osoo hintaane haala adeemsa barreessuu isaanii yeroo muraasa kan madaalaan ta'uu ibsanii jiru. Kun kan agarsiisu, barsiisotni xiyyeeffannaa baay'ee kan kennan haala adeemsa barreessuu irra caalaa bu'aa dhumaa barreessuu barattootaa irratti akka ta'e muul'isa.

Lakkoofsi irra caalmaan barsiisotaa (5) kan ta'an yeroo MWFDB duubdeebii akka kennan carraa nan kenna yaada jedhuuf darbee darbee akka ta'e kan ibsan yoo ta'u, barsiisaan tokko garuu, yeroo hunda akka ta'e ibsaniiru. Barattootni harka tokko sadaffaa ol (%38.9) kan ta'an yeroo MWFDB duubdeebiif darbee darbee carraa akka kennan ibsuun kan deebisaniifi barattootni harka walakkaa (%50) kan ta'an ammoo yeroo MWFDB duubdeebiif yeroo muraasa carraa akka kennan ibsuun deebisanii jiru. Kun kan agarsiisu, barsiisotni dandeettii barreessuu barattootaa bu'a qabeessa taasiisuuf tattaaffii gargaaraa gochuu akka qaban muul'isa.

Walakkaan barsiisotaa (3) madaallii dandeettii barreessuutiif madaallii gareefi dhuunfaa kan jajjabeessan darbee darbee akka ta'e yoo ibsan, barsiisotni 2 ammoo madaallii dandeettii barreessuutiif madaallii gareefi dhuunfaa kan jajjabeessa yeroo hunda akka ta'e deebisanii jiru. Barattootni harka tokko sadaffaa (%35.2) kan ta'an barsiisotni isaanii madaallii dandeettii barreessuutiif madaallii gareefi dhuunfaa yeroo hundaa kan jajjabeessa ta'uu ibsuun deebisaniiru. Haaluma walfakkaatuun barattootni %38.9 kan ta'an barsiisotni isaanii madaallii dandeettii barreessuuf, madaallii gareefi dhuunfaa kan jajjabeessan darbee darbee akka ta'e ibsaniiru. Barattootni lakkoofsaan xiqqaa (%18.5) kan ta'an ammoo barsiisotni isaanii madaallii dandeettii barreessuutiif madaallii gareefi dhuunfaa kan jajjabeessan yeroo muraasa akka ta'e deebisanii jiru. Gama biraatiin ammoo, barattootni lakkoofsaan muraasa ta'an (%7.4) kan mirkaneessan barsiisotni isaanii madaallii dandeettii barreessuutiif madaallii gareefi dhuunfaa gonkumaa akka hinjajjabeessine deebisanii jiru. Kanaafuu, argama kana irratti hundaa'uun deebistootni baay'een (bariisotaafi barattoota) kan mirkaneessan dandeettii barreesuu barattootaa cimsuuf madaallii gareefi dhuunfaa haala gaariin daree barnoota Afaan Oromoo keessatti kan jajjabeessan ta'uudha

Ragaan funaanname kun akka agarsiisutti, barsiisotaafi barattoota gidduutti deebiiwwan deebi'an wal-faalleesu. Barsiisotni kan deebisan adeemsa baruufi barsiisuu keessatti gochaawwan MWFDB irratti rawwataman barattootaaf ibsinee jirra kan jedhu yoo ta'u, barattootni ammoo barsiisotni isaanii haala bu'a qabeessa ta'een daree keessatti sirriitti barattoota isaanii fayyadaa akka hinjirre ibsu. Itti aansuunis, shaakalli MWFDB barsiisotaan akka barbaadameetti bu'a qabeessa kan hintaaneefi fooyya'uu kan

barbaaduudha. Fakkeenyyaf, barsiisotni ulaagaa barreessuu gaarii barattoonni akka ofi isaaniitiin gabbifatan carraa kennuu dhabuu, barsiisotni haala barreeffama barattootaa itti qabxeessan irratti iftoomina dhabuu tuquun nidanda'ama. Dabalataanis, barsiisotni haala walitti fufaa ta'een dandeettii barreessuu irratti carraa duubdeebii hinkennan. Kanaafuu, dhimmootni kunneen daree barnoota Afaan Oromoo keessatti madaallii dandeettii barreessuu bu'a qabeessa taasiisuuf rakkoo fiduu nidandaa'a.

Gabatee 14. Tarsiimoo Dandeettii Barreessuu Madaaluuf Fayyadan

Akaakuu	Deebistoota											
	Barsiisota						Barattoota					
	Eeyyee		Lakki		Ida'ama Debistot		Eeyyee		Lakkii		Ida'ama Debistota	
	By	%	By	%	By	%	By	%	By	%	By	%
Iddoo duwwaa guutuu	6	100	0	0	6	100	46	85.2	8	14.8	54	100
Qormaata barreeffamaa	6	100	0	0	6	100	49	90.7	5	9.3	54	100
Odeeffannoof deebii kennuu	6	100	0	0	6	100	11	20.4	43	79.6	54	100
Gochaalee odeeffannoo walii dabarsuu	4	66.7	2	33.3	6	100	22	40.7	32	59.3	54	100
Akaakuu barreessuu dubbisuufi dhaggefachuu irratt hundaa'e	4	66.7	2	33.3	6	100	18	33.3	36	66.7	54	100
Gochaalee fakkii muul'isan	2	33.3	4	66.7	6	100	7	13	47	87	54	100
Gochaalee sadarkeessu	6	100	0	0	6	100	44	81.5	10	18.5	54	100
Himoota ykn dubbisa jijjiiruu	5	83.3	1	16.7	6	100	12	22.2	42	77.8	54	100
Qomaan barreessuu	3	50	3	50	6	100	7	13	47	87	54	100
Yaada ijoo barreessuu	1	16.7	5	83.3	6	100	9	16.7	45	83.3	54	100
Tooftaa filannoo	6	100	0	0	6	100	43	79.6	11	22.4	54	100
Gochaalee ijaarsa keeyyata	5	83.3	1	16.7	6	100	49	90.7	5	9.3	54	100
Guduunfuu	1	16.7	5	83.3	6	100	13	24.1	41	75.9	54	100
Poortifoliyoo barataa madaaluu	1	16.7	5	83.3	6	100	3	5.6	51	94.4	54	100

Gabatee 14 kana irratti akkuma ibsametti, barsiisotni hundinuu (100%) kan ta'an dandeettii barreessuu madaaluuf bakka duwwaa guutuu, qormaata barreeffamaa, odeeffannoof deebii kennuu, gochaalee sadarkeessuufi tooftaa filannoo walittifufaan akka fayyadaman deebisanii jiru. Barsiisotni lakkoofsaan hedduu ta'an (%83.3) dandeettii barreessuu walittifufiinsaan madaaluuf himoota ykn dubbisa jijjiiruu, gochaalee ijaarsa keeyyataa akka fayyadaman deebisanii jiru. Barsiisotni walakkaa ol (%66.7) kan ta'an ammoo dandeettii barreessuu walitti fufiinsaan madaaluuf gochaalee odeeffannoo walii dabarsuu, akaakuu barreessuu, dubbisuufi dhaggeeffachuu irratti hundaa'e akka fayyadaman deebisaniiru. Barsiisotni walakkaa (%50) kan ta'an dandeettii barreessuu walitti fufiinsaan madaaluuf gaafilee qomaan barreessuu akka gargaaraman deebisanii jiru. Kanaan faaalla isaatiin ammoo, barsiisotni baay'een (%83.3) ta'an dandeettii barreessuu walitti fufiinsaan madaaluuf yaada ijoo barreessuu, guduunfuu, poortifoliyoo barattootaa madaaluu akka hinfayyadamneefi barsiisotni walakkaa ol (%66.7) ta'an dandeettii barreessuu walitti fufiinsaan madaaluuf gochaalee fakkii muul'isan akka hinfayyadamne deebisanii jiru.

Barattotni baay'een (%83.3) kan ta'an barsiisotni isaanii dandeettii barreessuu walitti fufiinsaan madaaluuf gochaalee fakkiin muul'isanitti akka hinfayyadamne deebisanii jiru, barattotni %79.6 ta'an barsiisotni isaanii dandeettii barreessuu walitti fufiinsaan madaaluuf odeeffannoof deebii kennuu akka hinfayyadamne kan deebisan yoo ta'u, barattoonni baay'een (%87) kan ta'an barsiisotni isaanii dandeettii barreessuu walitti fufiinsaan madaaluuf gochaalee fakkiin muul'isan akka hinfayyadamne deebisanii jiru. Dabalataanis, barattoonni %77.8 kan ta'an barsiisotni isaanii dandeettii barreessuu walitti fufiinsaan madaaluuf himoota jijjiiruun akka hinfayyadamne deebisanii jiru yoo ta'au, barattoonni lakkoofsi isaanii baay'ee (%83.3) ta'an barsiisotni isaanii dandeettii barreessuu walitti fufiinsaan madaaluuf yaada ijoo barreessuutti akka hingargaaramne deebisanii jiru. Barattootni sadii afraffaa (%75.9) ta'an barsiisotni isaanii dandeettii barreessuu walitti fufiinsaan madaaluuf guduunfuutti akka hinfayyadamne kan deebisan yoo ta'u, lakkoofsi barattoota hedduu (%94.4) kan ta'an barsiisotni isaanii dandeettii barreessuu walitti fufiinsaan madaaluuf portifooliyoo barattootaa akka hinfayyadamne deebisanii jiru.

Kanaafuu, akka argamni kun agarsiisutti barsiisotni yeroo baay'ee barattoota isaanii dandeettii barreessuu haala walitti fufiinsaa qabuun madaaluuf bakka duwwaa guutuu, yaalii barreeffamaa, odeeffanoof deebii kennuu, gochaalee sadarkeessuufi tooftaalee filannoo akka fayyadaman hubachuun danda'ameera. Barattoonnis kan mirkaneessan barsiisotni isaanii dandeettii barreessuu walitti fufiinsaan madaaluuf bakka duwwaa guutuu, yaalii barreeffamaa, gochaalee sadarkeessuufi tooftaalee filannoo akka fayyadaman hubachuun danda'ameera. Haata'u malee, deebii barsiisotaafi barattootaa gidduutti haalli dandeettii barreessuu walitti fufaan madalamaa jiru garaagarummaan akka jiru hubachuun nidanda'ama.

4.1.1.2. Xiinxala Ragaalee Bargaaffii Banaa Barsiisotaa

Argamni gaafilee banaa barsiisotaa irraa akka agarsiisutti, adeemsa baruufi barsiisuu keessatti madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti barsiisotaan qabxiin %60 hanga %80 akka qabamuufi kunis barsiisotni karoora dhuunfaa ofii isaaniif baafatan irratti kan hundaa'uu akka ta'e hubatamee jira. Kun qaajeelcha kolleejjin qophaa'eefi MWF hojiirra oolchuuf akka guutuu biyyatiitti kan hojiirra ooluu qabuudha.

Gaaffiin inni lammaffaa, dandeettii barreessuu barattootaa madaaluuf tooftaa barsiisotni fayyadaman beekuu irratti kan xiyyeeffatuudha. Haaluma kanaan, akka deebistootni ibsanitti yaalii, himoota ijaaruufi keeyyata barreessuun tooftaalee yeroo baay'ee gargaaraman ta'uun isaa hubatamee jira. Kana malees, tooftaalee kanneen akka barreessuu to'atamaa, barreessuu qajeelchaafi barreessuu hindaangofne barsiisotni walitti fufiinsaan fayyadaman akka jiran hubatameera. Dabalataanis, barsiisotni tokko tokkoo tooftaalee kanneen akka hojii gareefi dhuunfaa kennuun, gabaasa akka barreessan taasiisuun, himoota ijoo babal'isuufi barreeffama olaanaa barreessuun tooftaalee madaalii dandeettii barreessuu barattootaa haala walitti fufaa ta'een madaaluuf barsiisotni fayyadaman ta'uun hubatamee jira.

Gaaffiin iitti aanu, barsiisotni madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu taasiisaniif duubdeebii isaa barattootaaf haala itti deebisan irratti kan xiyyeeffatuudha. Kana irratti akka deebistoonni ibsanitti, barreeffama barreessan irratti bakka dogoggoranitti waraqaa isaanii irratti yaada barreessuun ciminaafi dadhabbina isaanii akka adda baasan kan

taasiisan ta'uu ibsaniiru. Kana malee, barsiisotni birroo yammuu deebisan, barreeffama barattootni barreessan akka waliif ilaalanii sirreessan gochuun, hojii daree kennuun hojii hojjatan irratti duubdeebii yoosuu akka kennan hubachuun danda'ameera.

Qabxiin itti aanu, madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu hojiirra oolchuuf rakkoolee ijoo adeemsa baruufi barsiisuu keessatti barsiisota muudatan irratti xiyyeeffata. Dhimma kana irratti barsiisotni akka ibsanitti koorsii kennamu irratti maanuwaaliin qophaa'uu dhabuu, hanqina yeroo, barattootni koorsii fudhatan irratti kitaaba dhabuun akka rakkoo ta'an gabaasaniiru. Kana malees, barreessuun adeemsa walxaxaa keessa waan darbuuf yeroo baay'ee barattootni barreessuuf fedhii akka hinqabne, yoo barreessanis barreefamni isaanii sirnaan qubeeffamuu dhabuu irraa kan ka'e soroorsuuf barsiisotni akka rakkatan deebii kenname irraa hubachuun danda'amee jira. Dabalataanis, madaallii walitti fufa danddeettii barreessuu irratti qaama olaanan leenjiin kennamuu dhabuu isaa rakkoo akka ta'e ibsa barsiisotni keennan irraa qorataan hubatee jira. Akka waliigalaatti, rakkoowwan kunneen jiraachuun adeemsa baruufi barsiisuu madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu kana nuffisiisa kan taasisee jiru ta'uusaa qorataan mirkaneeffatee jira.

4.1.2. Yaada Waliigalaa Bargaaffii Barsiisotaafi Barattoota

Akka waliigalaatti, haala shaakalaafi hojiirra olmaa MWFDB Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti raawwatamaa jiruuf ragaa bargaaffii barsiisotaafi barattoota irraa argameen qorataan akka itti aanu kanatti goolabuuf yaaleera. Kunis, daree barnoota Afaan Oromoo keessattii MWFDB hojiirra oolchuf barsiisotni fedhii hinqaban. Kana malees, barattooni yeroo MWFDB daree barnootaa keessatti taasiifamu gaaffii gaafatamaniif deebisuufi deebisuu dhabuu irratti barattoota humnaa ol dhiphisa jedhaniit yaadu. Kanaafuu, akka argama kanarraa hubatamutti, barsiisotnis ta'an barattootni madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti taasifamuuf ilaalcha gaarii ta'e hinqaban.

Barsiisotni Kolleejjii Barsiisota Roobee gochaalee MWFDB barbaachisoo ta'an daree barnoota Afaan Oromoo keessatti hojiirra oolchuuf sirnaan fayyadamaatii hinjiran. Kana malees, barattootni waa'ee ulaagaa barreessuu gaarii ta'e tokko akka beekan yookaan

ulaagaa barreeffama gaarii akka gabbifatan barsiisotni yeroo hunda barattootaaf beeksiisuum mirkaneeffachuu irratti haanqinni nijira. Dabalataanis, waa'ee qabiinsa qabxii barataa akkaataa itti qabamu ilaalchisee ibsa barsiisota irraa akka hubatamutti barsiisotni haala barataaf ifa ta'e tokkoon kan ibsaniif ta'uu isaa ibsaniiru; haata'u malee, barattootni yaada kana irratti barsiisotni isaanii haala ifa ta'een akkataa barreeffamni isaan barreessan itti qabamu kan hinibsineef ta'uusaa ibsanii jiru. Kanarraa kan hubatamuu danda'u, gochaalee ibsaman kanneen barsiisotni hojiirra oolchurratti hanqina akka qabaniidha. Kun ammoo, daree barnoota Afaan Oromoo keessatti MWFDB haala barbaadamuun hojiirraa oolchuf dhiibbaa fiduu nidanda'a.

Kolleejjii Barsiisota Roobeetti, daree barnoota Afaan Oromoo keessatti MWFDB hojiirra oolchuuf akka waliigalaatti tooftaalee kanneen akka bakka duwwaa guutuu, yaalii, qormaata barreeffama, gochaalee sadarkeessuufi filannoo barsiisotni bal'inaan kan fayyadaman ta'uun hubatameera. Haata'u malee, tooftaaleen kanneen akka gochaalee fakkiin muul'isan, yaada ijoo barreeffamaa irra deebi'uun barreessuu, himoota ykn dubbisa jijjiiruun, guduunfuuniifi poortifooliyoo barattootaa madaaluu barsiisotni wayta fayyadaman hinmuul'tu.

Akka ragaa walitti qabame irraa hubatameetti, koorsii kennamu irratti maanuwaaliin qophaa'uu dhabamuu, barsiisotni hanqina yeroo qabaachuu, barattootni koorsii fudhatan irratti kitaaba dhabuun rakkoo cimaa ta'uun isaa hubatamera. Kana malees, barreessuun adeemsa walxaxaa keessa waan darbuuf yeroo baay'ee barattootni barreessuuf fedhii akka hinqabne, barsiisotnis barreefamni barattootni isaanii barreessan sirnaan qubeeffamuu dhabuu irraa kan ka'e soroorsuuf waan rakkataniif MWFDB kana hojiirra oolchuuf fedhii hinqaban. Dabalataanis, MWFDB irratti kallattiidhaan barsiisotaaf leenjiin kennamu waan hinjirreef hojiirra oolmaa isaa irratti barsiisotni akka rakkatan hubatameera.

Walumaagalatti, odeeffannoowwan armaa olitti ibsaman kunneen kan agarsiisan madaallii walittifufaa dandeettii barreessuu kana kallattii barbaadameen daree barnoota Afaan Oromoo keessatti barsiisota kolleejjichaatiin hojiirra oolchuun dandeettii barattootaa cimsuu irratti rakkoo akka ta'e qorataan mirkaneeffatee jira.

4.1.3. Xiinxala Ragaalee Marii Garee Barsiisotaafi Barattootaa

Mata duree kana jalatti yaada marii garee barsiisotaafi barattootan ibsamanittu bal'inaan kan itti dhiyaatuudha.

4.1.3.1. Xiinxala Marii Garee Barsiisotaa

Qorannoo kana keessatti ragaan barsiisotaafi barattoota irraa karaa bargaaffiifi marii gareetiin sassabamee jira. Mariin garee waa'ee MWFDB haala hojiirra itti oolaa jiru deebistoota irraa odeeffannoo dabalataa argachuuf fayyada. Argamni barsiisota irraa marii gareen argame haala armaan gadii kanaaan qindaa'ee dhiyaatee jira.

Gaaffiin inni jalqabaa, hubannoo barsiisotaa yookiin adeemsa baruu-barsiisuufi madaallii walitti fuufaa dandeettii barreessuu gidduu hariiroon jiru maal akka fakkaatu hubachuuf gaaffii barsiisotaaf dhiyaateedha. Deebisaan tokko hariiroo lamaan gidduu jiru yammuu ibsu, “Adda bahuu akka hindandeenyee fi madaalliin barsiisuu deggaruun kan ceesiisu” ta'uu ibsanii jiru (MG-Brs Brs2, 6/6/2016). Deebisaan biroo yoo ibsu, madaalliin walitti fufaa dandeettii barreessuu barattootaa akka guddisu addeessaniiru (MG-Brs, Brs4, 6/6/2016). Madaalliin qabiyyee barnoota barsiifamu irratti hundaa'a. Madaallii walitti fufaan mala barsiisuu keessaa isa tokkoofi qaama barsiisuuti waan ta'eef meeshaa barsiisuuf fayyaduudha. Kun kan agarsiisu madaallii walitti fufaafi barsiisuun hariiroo cimaa akka qabaniidha (MG-Brs Brs3, 6/6/2016). Deebisaan biraa tokko “Yeroo madaallii gaggeessitu ciminaafi dadhabbina barataa adda baafta; erga adda baafta bakka barataan dadhabbina qabu sana irratti gargaaruun hanqina isaa guutta” (MG-Brs, Brs 2, 6/6/2016). Deebisaan biroo yaada kanarratti yammu dabalataan ibsu:

Madaallii walitti fufaafi barsiisuu gidduu harriiroo cimaa ta'etu jira. Addaan isaan baasuu hindandeenyu. Sababni isaas, madaalliin barsiisuu deggaruun kan ceesiisu; dandeettin barreessuu walitti fufiinsaan madaalamu qaba. Yeroo madaallu barattoota keenyas kakaasaa jirra. Madaalliin baay'ee barattoota kakaasa. Madaalliin tooftaa namoota itti barsiisani. Yeroo isaan madaallu duubdeebii kenninaaf, yaada ta'e tokko kenninaaaf. Dadhabbinaafi cimina barattootni qaban agarsiisuu dandada'a (MG-Brs2, 6/6/2016).

Deebiin barsiisotaa akka agarsiisutti adeemsi baru-barsiisuufi madaallii wal-faana deemu. Kanumaan wal-qabsiisuun marii calaqqee barsiisotaa irraa kan hubatamuu danda'u,

barsiisotni MWFDBfi adeemsa baru-barsiisuu gidduu hariiroon akka jiru barsiisotni hubannoo gaarii qabu. Barsiisotni MWF irratti hubannoo qabaachuun isaanii hanga danda'ameen MWF haala gaariin hojjiirra akka oolchan isaan gargaara.

Gaffiin itti aanu, gumaachi madaalliin walitti fufaa milkaa'ina dandeetti barreessuu barattootaa irratti qabuudha. Calaqeen deebistootaa iirra akka hubachuun danda'ametti gumaachi madaalliin walitti fufaa bu'aa dandeettii barreesuu barattootaa milkeessuuf MWFDB gahee olaanaa qaba. Kunis, beekumsa jechootaa nicimsa; ciminaafi dadhabbina barattootaa addaan baasa; fooyya'iinsa guyyaa gara guyyaatti agarsiisan akka too'ataa deeman kan taasiisuufi barsiisotnis akka of-qopheessan isaan kakaasa. Kana malees, barsiisotaaf kaayyoon barumsichaaf karoorfame galma gahuufi galama gahuu dhabuu isaa adda baasuuf gargaara (MG-Brs, Brs1; Brs2; Brs3; Brs4, 6/6/2016). Gama biraatiin, deebisaan tokko waa'ee gumaacha madaallii walitti fufaa yoo ibsu:

Yeroo madaallu bu'aa barattoota keenya qofa hinmadaallu, ofii keenyaas nimadaalla. Meeshaalee baru-barsiisuus nimadaalla. Kanaafuu, madaalliin barsiisota gargaaruu nidanda'a, meeshaalee barnootaa qopheessuufi fooyyeessuuf, akkataa sadarkaafi fedhii barattootaa adda baasuun meeshaalee barnootaa jijjiruuf tajaajila. Kanaafuu madaallii walitti fufaan meeshaa baruufi barsiissuu akkasumas hanqinaafi cimina barsiisaa adda baaasuun madaalluf gargaaruu nidanda'a (MG-Brs, Brs1, 6/6/2016).

Kanaafuu, MWFDB barsiisotaaf, barattootaafi adeemsa baruufi barsiisuuf gumaacha adda addaa qaba. Kun kan agarsiisu MWF ciminaafi dadhabbina barattootaa adda baasuu dandeettii barreessuu isaanii kan fooyyesuu akkasumas, gahumsa barattootaa irratti jijjirama kan fiduudha. Dabalataanis, deebiin barsiisotaa irraa qorataan akka hubateetti madaallii walittifufaan barsiisotaaf, barattootaaf, adeemsa baruufu barsiisuuf gumaacha guddaa qabaachuu isaa gadi fageenyaan hubateera.

Gaaffiin marii inni biraa, barataan madaallii waliitti fuufaan qabxii gaarii galmeessise qormaata xumuraa irratti bu'aa gaarii galmeessuu nidanda'a moo hindanda'u kan jedhuu irratti xiyyeeffata. Kana irratti, hirmaattootni marii garee hunduu (barsiisotni) kan deebisan barataan madaallii waliitti fufaan qabxii gaarii galmeessise qormaata xumuraa irratti irra caalmaan qabxii gaarii ni galmeessa.

Qabxiin marii itti aanu, madaallii walitti fufaa irratti hundaa'un yeroo MWFDB irratti gaggeessan barsiisotni haala duubdeebii barattoota isaaniif itti kennan hubachuu irratti xiyyeeffata. Hirmaattoota marii garee keessaa inni tokko akka ibseetti, “Duubdeebii walittifufaan barachuu kan cimsuufi dadhabbina barattootaa fooyyeessuuf kan gargaaruudha” (MG-Brs Brs3, 6/6/2016). Barsiisotni duubdeebii barattoota isaaniif kennu, sababni isaas barachuu kan cimsuufi barttootni dandeettii barreessuu irratti dadhabbinaafi cimina qaban itti agarsiisa. Barsiisaan yaada kana kan mormu tokko yoo ibsu, “Duubdeebiin hagas mara baay'isee barbaachisaa miti. Dogoggora barattootaa hunda addaan baasuuf yoo yaalii goone barattootni jeeqamuu danda'u” (MG-Brs Brs2, 6/6/2016). Kun kan agarsiisu dogoggorri barataan raawwatu kamuu fedhii dammaqinaan barachuuf qaban gadi buusa; kanaafuu, duubdeebiin tooftaan kan gaggeeffamu ta'uu qaba. Deebisaan tokko barbaachisummaan duubdeebii walittifufaa yoo ibsu:

Barsiisotni baay'een ana dabalatee, wanta kanaan dura barsiifne irraa deebi'uuf duubdeebii nikennina. Barsiisaaf carraa irra deebi'ee itti ibsu, bakka barattootni rakkoo qabanitti qajeelcha kennun gargaaruuf fayyada. Yammuu barsiisnu bakka barattootni keenya hubachuu hindandeenyetti duubdeebiin tooftaa barattootaaf ittiin ibsinuu keessaa isa tokkoodha (MG-Brs Brs2, 6/6/2016).

Kaayyoo duubdeebiin kennamuuf namni kamuu akka salphatti hubachuu kan danda'u barnootni dhiyaate tokko ciminaafi hanqina akkasumas, barumsicha irratti bakka barattootni rakkoo itti qaban madaaluuf gargaara. Barattootaaf qajeelfamni karaa ittiin kennamu keessaa isa tokkoodha. Deebisaan biraa akka dubbatutti, “Duubdeebii kan kenninu hojii barattoonni hojjatan irratti bakka dadhabbina isaanii muul'isuufii haala fooyyeeffachuu danda'an itti himuufi” (MG-Brs Brs1, 6/6/2016). Daree barnoota Afaan Oromoo keessatti duubdeebii kennuuf barsiisotni tooftaa adda addaa fayyadamu. Kanneen keessa duubdeebii barsiisaa, duubdeebii barataa dhuunfaaniifi duubdeebii gareedha (MG-Brs Brs1, 6/6/2016). Duubdeebiin kutaa keessatti barsiisaafi barataan nikennama.

Xiinxala sakatta'iinsa dookmantii irraa ragaan argame (fakkeenya waa'ee xalayaa barreessuu 3, ijaarsa keeyyataa yaalii daree keessaa 4) akka agarsiisuutti duubdeebiin kenname ifaa miti. Barreeffa irratti jechoota marfamaniifi jala sararaman hedduutu muula'ata; kun ammoo, karaa barattoota ijaruufi gahumsa isaanii ittiin cimsatan kan

taasiisuu miti. Akka waliigalaattti, barsiisotni hundi kan ibsan gahumsa barattootaa hubachuuf, duubdeebiin adeemsa keessaa walitti fufaan nifayyada; garuu, haala walfakkaataafi walitti fufiinsa qabuun duubdeebiin yeroon hinkennamu.

Deebistootni marii gareen irratti mari'achuun yaada kan irratti kennan inni biroo akkaataa sadarkaalee hundatti dandeettii barreessuu barattootaa madaaluuf itti fayyadaman (Yaaduu → Karoorsuu → Wixinnuu → Marsaa jalqabaa barreessuu → Sirreessuu → barreeffama xumuraa). Walitti fufiinsaan dandeettii barreessuu madaaluuf, sadarkaaleen kunneen baay'ee barbaachisoo akka ta'an barsiisotni itti waliigalu; garuu, sababoota adda addaa irraa kan ka'e sadarkaalee kanneen kopha kophaatti hinmadaan. Sababa kaasan keessaa hanqina yeroo, baay'ina barataafi baay'ina hojii danddeettii barreessuu sadarkaalee hundaa madaaluuf dhiibbaa kan geessiisaniidha. Barsiisotni, sadarkaalee hunda madaalu irra kutaa keessatti qormaata kennuun sadarkaa isa xumuraa irratti xiyyeeffatu. Deebisaan tokko akka ibsetti:

Kutaa keessatti yammuu sadarkaalee kanneen irratti barsiisu, barattoota kiyyaaf sadarkaalee kanneeniif fakkeenya fakkaattii isaanii waliin nan kennaaf. Waa'ee dhimma tokkoo akka barreessan gocha tokkoo nan kennaaf. Waan kennameef tokko (gocha) irratti barattoonni yammuu barreessan, barreeffamichi ofuma isaatinuu sadarkaalee kanneen keessa darbanii akka hojjatan isaan taasiisa. (MG-Brs Brs2, 6/6/2016).

Deebisaan biroos yaada kanaan walfakkaatu kaaseera. Kunis:

Barattoota kiyyaaf sadarkaalee barreessuu kaaneen nan ibsaaf, garuu, yammuun dandeettii barreessuu barattoota kiyyaa madaalu barreeffama isaanii xumuraa qofa iirratti xiyyeeffadha. Dabalataanis, kutaa keessatti sadarkaalee kanneeniif fakkeenya kennuun isaan nan barsiisa. Garuu, sadarkaalee kanneen keessatti waan dalagan hunda isaa ilaaluun barattoota kiyya hinmadaalu. (MG-Brs Brs4, 6/6/2016).

Barsiisaan biraa yaada kana irratti dabalata kennuu yammuu ibsan, “Barattoota kiyyaaf fakkaatti fakkeenya sadarkaalee barreessuu hundasaf ta'u kutaa keessatti nan agarsiisa. Hojii hojjatan akka waliif ilaalan qajeelfama nan kenna.” (MG-Brs Brs3, 6/6/2016).

Akka waliigalaatti, barsiisotni kan itti waliigalan kutaa keessatti sadarkaalee barreessuu irratti akka hinmadaalleefi bakka isaa fakkaattii fakkeenya sadarkaalee barreessuu hunda

irratti akka kennaniidha. Kanumaan walqabsiisuunis, gahumsa barattoota isaanii madaaluuf barreeffama xumura isaanii irratti akka xiyyeeffatan ibsu. Kun ammoo dandeettii barreessuu barattootaa fooyeessuu irratti dhiibbaa qaba.

Yaadni marii inni saddeettaffa, qabxii dandeettii barreessuu barattoota keessanii bifa walitti fufaa ta'een haala kamiin akka galmeessan irratti xiyyeeffata. Barsiisotni muraasni dursa ulaagaa qopheessuun bu'aa dandeettii barreessuu barattoota isaanii akka madaalan (MG-Brs Brs1, Brs2, 6/6/2016), barsiisotni biroo ammoo kan deebisan waan barattootni baratani barreessan irratti qabxeessuuf qabiyyee barnootichaa hordofuun bu'aa qabaachuu ibsaniru (MG-Brs Brs2, 6/6/2016). Barsiisaan inni biroo “Ani dandeettii barreessuu barattootaa haalli qabxii isaaniif itti qabu qabxii walitti qabaadha.” (MG-Brs Brs3, 6/6/2016) jechuun ibsanii jiru. Kanarraa wanti hubatamuu danda'u, tooftaan qabiinsa qabxii akaakuufi faayidaa barreessuu irratti hundaa'a.

Qabxiin marii itti aanu, barnoota afaanii irratti haala hojjiirra olmaa madaallii walitti fufaan itti kennamu keessattuu dandeettii barreessuu irratti leenjiin barsiisotaaf kenname maal akka fakkaatu, waljijjiirraan muuxannoo jirachuufi jiraachuu dhabuu hubachuuratti xiyyeeffata. Barsiisaa tokkoon ala, kan biroo akka ibsanitti, madaallii walitti fufaa barnoota afaanii irrattis ta'e madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti leenjiin barsiisotaaf kenname hinjiru. Carraan leenjii argataniis kan jiru yoo ta'e imaammata barnootichaa waliin harriiroo kan qaban akka waliigalaatti (NGO, Kolleejotaafi BBO) irraa akka ta'e ibsu (MG-Brs Brs2, 6/6/2016). Dabalataanis, Yeroo boqonnaa keenya waahiloota keenya waliin darbee darbee yaada kan wal-jijjiiru malee, mariin sagantaan qabamee haala idileetiin taasiifamu hinjiru (MG-Brs Brs1, 6/6/2016). Deebisaan tokko yaada isaa yammu ibsu:

Muummeen Peedaagojii kolleejjii keenya keessatti argamu, bajata kolleejjiin qabuun akka waliigalaatti leenjiwwan adda addaa wayta kennu nimuul'ata. Ani gama kiyyaan dandeettii barreessuu irratti leenjiin naaf kenname hinjiru. Leenjuma kanaan dura Yuunivarsiitiitti fudheen fayadamaa jira. (MG-Brs Brs2, 6/6/2016).

Yaada deebistoota kanarraa namni kamiyyuu hubbachuu kan danda'u, leenjii madaallii walitti fufaa danddeettii afaaniifi madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu waliin

hariiroo kan qabu leenjiin kenname hinjiru. Kanaafuu, barsiisotni dandeettii barreessuu barattootaa haala walitti fufaa ta'een madaaluuf leenjii gahaa ta'e waan hinqabneef rakkoon isaan qunnamuu nidanda'a.

Xumura irratti, hirmaattoonni marii gareetiin kutaa Afaan Oromoo keessatti madaallii walitti fuufaa dandeetti barreessuu fayyadamuun hojiirra oolchuuf wantootni hudhaa ta'an maal fa'a akka ta'an irratti xiyyeeffata. Barsiisotni akka ibsanitti, dandeettiin barreessuu adeemsa walxaxaa keessa waan darbuuf yammuu danddeettiwwan biroo jiran waliin walbira qabanii ilaalan baay'ee ulfaataafi beekumsa kan barbaadudha. Akka yaada deebisaatti, “Dandeettiin barreessuu ifaajee baay'ee barbaada.” (MG-Brs Brs2, 6/6/2016). Rakkoon inni biraa deebistotaan ibsame, hanqina yeroofi mojuulli kitaabaa koorsii 101 jedhamu akka waliigalaatti qophaa'uu dhabuudha (MG-Brs, 6/6/2016). Yaadn inni biraa deebistotaan ibsame, barattoonni fedhiin kitaaba dubbisuu isaanii baay'ee gadi bu'aa ta'uun dandeettii barreessuu isaanii iraatti dhiibbaa akka qabu ibasiiru (MG-Brs Brs2, Brs3, Brs4, 6/6/2016). Kana malees, haala barattooni sadarkaa gadi aanaatti dandeettii barreessuu itti baratanii dhufan mataan isaa dhiibbaa akka qabu hirmaattoonni marrii garee itti waliigalu (MG-Brs, 6/6/2016). Kanaafuu, rakkolee armaan olitti ibsaman kanneen irraa ka'uun haalli madaallii dandeetti barreessuu walittifufaa itti gaggeeffamaa ykn raawwatamaa jitru rakkoo kan of-keessaa qabu ta'uun isaa nihubatama.

4.1.3.2. Xiinxala Marii Garee Barattootaa

Qorannoo kana keessatti ragaan barattoota irraa karaa marii gareetiin sassabamee jira. Marii gareen waa'ee MWFDB haala hojiirra itti oolaa jiru deebistoota irraa odeeffannoon dabalataa argame haala armaan gadii kanaaan qindaa'ee dhiyaatee jira.

Gaaffiin inni jalqabaa, adeemsa baruu-barsiisuufi bu'aa dandeettii barreessuu isaanii madaaluu gidduu hariiroon jiru maal akka fakkaatu hubachuuf gaaffii barattotaaf dhiyaateedha. Deebisaan tokko hariiroo lamaan gidduu jiru yammuu ibsu “Adeemsa baru-barsiisuufi madaalliin wantoota wal-faana deemaniifi kan walitti dhufeenya qabaniidha” jechuun ibsanii jiru (MG-Brt Brt6, 13/6/2016). Deebiisaan kun itti dabaluun madaalliin yeroo hundaa kan taasiifamu erga qabiyyeen barnootaa muraasni dhiyaate booda. Deebistootni akka calaqqeessanitti, baru-barsiisuufi madaallii barreessuu gidduu

hariiroon cimaa ta'e akka jiruufi addaan bahuu akka hindandeenye ibsaniiru (MG-Brt Brt2, 13/6/2016). Deebisaan biroo akka ibseetti, madaalliin walitti fufaafi sirni baruu barsiisu kan walfaana deeman ta'uu ibsaniiru (MG-Brt Brt3, 13/6/2016). Kana irratti dabalataanis, deebisaan akka ibsetti “Bu’aan barataa tokkoo madaallamee sadarkaan waan kennamuf, madaalliin barnoota baruu barsiisu waliin kan adeemudha.” (MG-Brt Brt1, 13/6/2016). Kanaafuu, barattootni akka mirkaneessanitti, madaalliin qaama baruuf barsisuu keessaa isa tokkoofi yeroo baay’ee erga qabiyyeen barnootaa tokko dhiyaateen booda akka ta’e hubatameera.

Gaffiin itti aanu, gumaachi madaalliin walitti fuufaa milkaa’ina dandeetti barreessuu barattootaa irratti qabuudha. Yaada kana irratti akka barataan tokko ibsetti, yoo ciminaafi hanqinna barataan tokko qabu yoosuu itti himame, bakka barataan rakkoo qabutti madaalliin walitti fuufaa isa akeekuu waan danda’uuf faayidaa guddaa akka isaaniif qabu ibseera (MG-Brt Brt5, 13/6/2016). Haata’u malee, akka barattootni ibsanitti, al-tokko tokko barsisoonni isaanii duubdeebii battalatti waan isaaniif hinkennineef hanqinnaafi cimina isaanii adda baasuuf akka isaan dhibu addeessaniis jiru. Gumaachi madaalliin walitti fuufaa barataaf qabu deebisaan inni biraa yoo ibsu:

Madaalliin walitti fuufaan yeroo yeroodhaan waan adeemsifamuuf barnoota keenya irratti akka xiyyeeffanu nugodha. Jechuun, barnoota keenya jala jalaa qu’achaa akka deemnu nudammaqsa. Madaalliin walitti fuufaa barsisaa keenyaan nuuf keennamuun akka hinkufne bifa walitti fufiinsa qabuun yeroo yeroodhaan akka qu’annu nugodha jechu kiyya. (MG-Brt Brt3, 13/6/2016).

Kanaafuu, barattootni akka ibsanitti MWF kan isaan gargaaru waan ta’eef koorsii fudhatan irratti yammuu baru-barsiisuu gaggeeffamu dammaqinaan hirmaachuuf yeroo hundaa of-qopheessuu akka qaban marii garichaa irraa hubachuun danda’amee jira.

Gaaffiin marii inni biraa, barataan madaallii waliitti fuufaan qabxii gaarii galmeessise qormaata xumuraa irratti bu’aa gaarii galmeessuu nidanda’a moo hindanda’u kan jedhuu irratti xiyyeefata. Kana irratti, hirmaattootni marii garee baay’een akka deebisanitti yaada barsiisota isaaniin deebi’an irraa garaagarumma kan qabudha. Akka barattootni ibsanitti qabxii madaallii walitti fuufaan galmeessisan irra caalmaan qormaata xumuraan qabxii barattootni galmeessisan garagarummaa niqaba. Akka ibsa barattootaa (Brt2, Brt3 fi Brt5)

yeroo iyyaafannaa walitti fufaa qabxiin barattootni galmeessisan baay'een isaanii walitti dhiheenya kan qabanifi wal-fakkaataa yoo ta'u, kunis barattootni gochaa'ee adda addaa waliin waan hojjataniifi. Deebistootni cimsanii akka ibsanitti qormaatni xumuraa garaagarummaa qabxii barattoota gidduutti umuuf meeshaa madaalii gaarii akka ta'e addeessu.

Barataan harki irra caalaa madaallii walitti fuufaa irratti walgargaaruufi waliin waan hojjataniif hagas mara garaa garummaan qabxii hinmul'atu. Kanaafuu, barsisoonnis yeroo baay'ee barattootaaf qabxii kennuuf kan itti fayyadaman qormaata dhuma seemistera irratti kennaniini (MG-Brt Brt5, 13/6/2016).

Deebisaan biraa yaada armaan olii kana cimsuun akka ibsetti, qabxiin madaallii walitti fufaa qormaatni xumuraa wal-hinfakkaatan.

Qabxiin madaallii walitti fuufaa walfakkaataafi kan walitti dhiyaateedha. Kan gargar nubaasu qormaata. Kanaafuu barataan qabxii madaallii walitti fuufaa gaarii qaba jechuun qormaata irrattis firii gaarii nigalmeessa jechu miti (MG-Brt Brt-2, 13/6/2016).

Walumaagalatti, yaada deebistoota kanarraa akka hubatamutti, barattootni qormaata xumuraa irratti qabxii gaarii hingalmeessifneef, qabxii madaallii walitti fufaan galmeessisan gaarii ta'uu agarsiisa.

Qabxiin marii itti aanu, madaallii walitti fufaa irratti hundaa'un yeroo MWFDB barsiisotni yeroo gaggeessan haala duubdeebii barattoota isaaniif itti kennan hubachuu irratti xiyyeeffata. Hirmaattoota marii garee akka deebisanitti, battallee, yaaliifi qormaata walakkeessa barsiisotni isaanii akka fayyadaman ibsu (MG-Brt Brt-1, 13/6/2016). Tooftaaleen waliigala tarsiimoo madaallii keessatti fayyadan filannoo, firoomsuu, bakka duwwaa guutuufi barreessuu hindaangoofneedha. Akkasumas, al-tokko tokko kutaa keessatti tartiiba himootaa ykn ammoo tartiiba jechootaa akka sirressinuus nigodhama (MG-Brt Brt3, 13/6/2016).

Qabxiin marii itti aanu, barsiisotni barattoota isanitiif duubdeebii haala kamiin akka kennan irratti xiyyeeffata. Hirmaattoota garee keessaa deebiisaan tokko akka ibsetti, gochawwan kutaa keessatti raawwataniif barsisoonni isaanii batalummatti duubdeebii bifa hanqinnoota isaanii itti agarsiisuu dand'uun akka kennan ibseera (MG-Brt Brt-2,

13/6/2016). Gama biraatiin, barsiisotni isaanii duubdeebii kennuu irratti kan turaniifi darbee darbee duubdeebii sirumaayyuu akka isaaniif hinkennine deebistoota keessaa kan ibsan nijiru. Fakkeenyaaf:

Duubdeebiin nuuf keennamu kan yeroo isaa dheeggatee miti. Erga baay'ee tureen booda al-tokko tokko ammoo inumaa osoo dubdeebiin raawwii barreeffama keenyaa osoo nuuf hinlaatamin yeroon itti hafu jira. Karaa biraatiin ammoo duubdeebiin waraqaa keenya irratti nuuf laatamu yeroon maal jechuuf akka barbaadame nuuf ifa ta'uu didee itti dhiisnus jira (MG-BrT Brt-6, 13/6/2016).

Duubdeebiin barsiisotaan kennamu darbee darbee hanqina ifa ta'uu dhabuu of-keessaa niqaba. Duubdeebiin barattootaaf kennamu haala rakkisaafi ifa hintaaneeni. Yaada kana deeggaruun deebisaan biraa yammuu ibsu:

Al-tokko tokko barsisoonni muraasni abbalttii hojjanee galchine irratti gubbaa hanga jalaa irratti marsani ykn jala sararanii waanichi isaa namaa hingalu. Yeroo waraqaa keenya ilaallu wantichuma irratti marsame ilaaluun rifachu malee kuni maali jennees hingaafanu (MG-BrT Brt-1, 13/6/2016).

Akka waliigalaatti, argama ragaa kana irraa wanti hubatamu, akkakuu madaallii barsiisotni fayyadaman irratti hundaa'uun hanga tokko darbee darbee barsiisotni duubdeebii barattoota isaaniif nikennu. Haata'u malee, barattoonni akka ibsanitti duubdeebiin barsiisota isaanitiin kennaman bakka dadhabbina itti qabanitti fooyyeefachuuf akka isaan gargaaru hubataniyyuu, barsiisotni isaanii yeroon duubdeebii itti kennaniif darbee darbee kan turu waanta'eef fedhiin hirmaannaan barnoota itti aanurratti qaban akka gadi bu'uufi haalaa ifaa ta'een duubdeebiin kennamuu dhabuun dhiibbaa akka qabu marii taasiifame irratti ibsanii jiru.

Deebistootni marii gareen irratti mari'achuun yaada kan irratti kennan inni biroo akkaataa sadarkaalee dandeettii barreessuu barattootaa madaaluuf itti fayyadaman (Yaaduu → Karoorsuu → Wixinnuu → Marsaa jalqabaa barreessuu → Sirreessuu → barreeffama xumuraa). Deebistootni akka ibsanitti sadarkaalee dandeettii barreessuu kanneen tokko tokkoon adda baasanii barsiisotni isaanii akka hinmadaalle addeessanii jiru. Madaallii dandeeettii barreessuu madaaluuf barsiisotni guutumaan guutuutti qormaata xumuraa irratti xiyyeeffatu. Barattoonni tartiiba isaa kan hubatan yeroo kutaa keessatti barsiisotni fakkeenya kennuun barsiisan akka ta'e ibsu. Itti aansuun, tartiiba isaaniif kenname irratti

hundaa'uun barreessu. “Amalli sadarkaawwan dandeetti barreessuu addaan baasanii madaaluun hinjiru. Kan barsisoonni xiyyeefatan barreeffama dhumaa barattoonni qopheessan irratti.” (MG-Brt Brt-3).

Kanaafuu, barattootni sadarkaawwan barreessuu jiran hundarratti duubdeebii yoo aargachuu baatan, dhadhbinaafi cimina isaan qaban adda baasanii beekuu dhabuu danda'u.

Xumura irratti, hirmaattoonni marii gareetiin kutaa Afaan Oromoo keessatti madaallii walitti fuufaa dandeetti barreessuu fayyadamuu hojiirra oolchuuf wantootni hudhaa ta'an maalfa'a akka ta'an irratti xiyyeeffata. Deebistootni akka ibsanitti, barsiisotni madaallii walitti fufaa danddeettii barreessuu irratti geggeessuuf fedhii dhabuun nimuul'ata. Kunis, barsiisaan ofii isaatifuu gahumsa danddeettii barreessuu irratti hanqina akka qabu irratti muul'ata. Yaada kana kan cimsu deebisaan tokko yeroo ibsu, “Akka kiyyatti barsisoonni madaallii walitti fuufaa kutaa keessatti raawwachuudhaaf kaka'umsa dhabuun jira. Gama barattootaanis yeroo madaalliin walitti fuufaa adeemsifamu kan nuffanis jiru” (MG-Brt Brt-5, 13/6/2016). Deebisaan biraa akka ibseetti, “Ani ammoo hanqinni yeroos hudhaa tokko natti fakkaata. Kutaa tokko keessatti barattoonni hedduun waan jiraniif peereedii tokko ykn lama keessatti hunda isaanii bifa walitti fuufaa ta'een madaaluun rakkisaa ta'a” (MG-Brt Brt-6, 13/6/2016). Marii garee barattootaa kana irraa akka hubatamutti dhimmootni addeeffaman kunneen madaalliin walittifufaa danddeettii barreessuu haala bu'a qabeessa ta'een hojiirra oolchuufi danddeettii barreessuu barataa fooyyasuuf daree barnoota Afaan Oromoo rakkoowwan ijoo ta'aniidha.

4.1.4 Yaada Waliigalaa Marii Garee Barsiisotaafi Barattoota

Akka waliigalaatti, haala shaakalaafi hojiirra olmaa MWFDB irratti barsiisota muummee Afaan Oromootiin Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti raawwatamaa jiruuf marii garee barsiisotaafi barattoota waliin taasiifamee irraa deebii argameen qorataan akka itti aanu kanatti goolabuuf yaaleera.

Akka deebistootni ibsanitti, madaalliin walitti fufaan qaama baruufi barsiisuu isa tokko ta'uun bu'aa danddeettii barreessuu barattootaa haala walitti fufaa ta'een madaaluuf fayyada. Adeemsa baru-barsiisuu nicimsa. MWFDB'n dhabbinaafi cimina barattootni

qaban agarsiisuun tarkaanfiin sirreeffamaa bakka itti fudhatamu qabu ibsuun dandeettiin barreessuu barattootaa akka fooyya'u gargaara. Akka argamni mul'isutti, dadhabbinaafi cimina barattootni qaban agarsiisuuf dandeettii barreessuu barattootaa irratti duubdeebiin darbee darbee nikennama. Barsiisotni akka ibsanitti haala walfakaata ta'een yaadni barattoota ijaaruufi barumsa kennuu danda'u irratti duubdeebiin yeroodhaan akka barattootaaf kennmutti lafa kaa'u. Deebiin barattootaa garuu, barsiisotni isaanii haala barataaf ifa ta'eefi akkaataa barumsa irraa argachuu danda'anitti duubdeebiin akka kennamafii hinjirreetti mirkaneessu. Darbee darbee hojii barreeffama barattootaa irratti duubdeebiin osoo hinkennamiin yeroo itti turus nimul'ata. Barsiisotni baay'een dubdeebiin kennan haala barattootaaf ifaa ta'uun barumsa kennuu danda'u irratti hanqina qabu. Akka waliigalaatti yaada kanarraa kan hubatamu, dubdeebiin barattootaaf kennamu ifa ta'uu dhabuu irraa kan ka'e barattootni dadhabbinaafi cimina qaban adda baafachuun of-fooyyeessuu irratti barattootni akka rakkachaa jiran ragaan qorannoo kun nimirkaneessa.

Argama marii garee keessaa baayy'ee barbaachisaa kan ta'e inni biraa waa'ee madaallii sadarkaalee dandeettii barreessuti. Akkuma beekkamu, barreessuun adeemsa walxaxaa ta'e keessa erga darbee booda bu'aan isa dhuma muul'ata. Dandeettiin barreessuu barattootaa kan madaalamuu qabus, adeemsa barreessuu keessa taraniifi bu'aan isa dhumaa hojii barreeffama isaanii ta'uu qaba. Akka marii garee irraa hubatametti garuu, barsiisotni Afaan Oromoo Koolleejjii Roobee dandeettii barreessuu barattoota isaanii madaaluuf bu'aa hojii barreeffama isa dhumaa irratti xiyyeefatu. Sadarkaalee dandeettii barreessuu barattootaa cimsuu danda'aniif barsiisotni fakkeenya kennuun qofa bira kan darban ta'uu isaa hubatamee jira. Yaada kanarraa kan hubatamuu danda'u, sadarkaalee dandeettii barreessuu jiran tokkoon tokkoon isaanii irratti barattootni isaanii maal akka fakkaatan haala walitti fufaa ta'een dandeettii barreessuu barattoota isaanii madaalaa hinjiran. Kanaafuu, sadarkaalee dandeettii barreessuu tokkoon tokkoon isaanii madaalamuun hafuun isaa dandeettii barreessuu barattootaa irratti dhiiba qaba.

Akka waliigalaatti tooftaalee kanneen akka yaalii, battallee ('quizzes'), yaaliifi abbaltii MWFDDB hojiirra oolchuuf kan fayyadan keessaa muraasa. Akka marii garee irraa hubatametti garuu, tooftaaleen kunneen firoomsii, gochaalee sadarkeessuu, bakka

duwwaa guutuu, filannoo, himoota sirreessuufi qormaata barreeffamaatiin ball'inaan bakka bu'anii barsiisotaan akka fayyadamaa jiran hubatameera.

Akka marii garee barsiisotaafi barattoota irraa hubatamuun danda'ametti MWFDB irratti taasiifamu haala barbaadameen hojiirra oolchuuf rakkoo kan ta'e sababootni hedduu akka jiran qorataan hubateera. Kanneenis, barataan daree keessatti baay'achuu, barsiisotni madaallii walitti fufaa hojiirra olchuuf fedhi dhabuu akkasumas, barattotni gochaalee dandeettii barreessuu irratti si'aa'inaan hirmaachuuf fedhii dhabuu, barattootni fedhii dubbisuu dhabuu, qubeessi barattootaa sirnaan dubbifamuu dhabuun daree barnoota Afaan Oromoo keessatti MWFDB haala bu'a qabeessa ta'een hojiirra oolchuuf isaan kunneen hudhaa ta'uu isaanii qorataan mirkaneefatee jira.

4.1.5. Xiinxalaa Sakatta'iinsa Dookmeentii

Sakkatta'insi ragaa dookmantii meeshaalee ragaa funaanuuf fayyadu keessaa isa tokkoo yoo ta'u qorataan dhimma kana hubachuun madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti taasiifama jiru hubachuuf kan itti fayyadameedha. Sakatta'iinsi ragaan kun odeeffannoowwan karaa bargaaffiifi marii gareetiin argaman mirkaneessuuf kan fayyaduudha. Daawwannaa fi xiinxalli ragaa kun Kolleejjii Barsiisota Roobeetti daree barnoota Afaan Oromoo keessatti hojiirra olmaamaan MWFDB irratti taasiifamu dhugummaan isaa maal akka fakkaatu hubachuuf qorataaf carraa nikenna. Qorataan ragaalee adda addaa madaallii walitti fufiinsa kana waliin hidhata qaban kolleejjicha keessatti argaman ilaaluuf yaalee jira.

Haaluma kanaan, ragaaleen tokko tokko akka barbaadametti kolleejjicha keessaa hinargamne. Qorataan garuu, ragoota adda addaa kanneen akka qabiinsa qabxii barsiisaa, karoora tarsiimoo madaallii walitti fufaa barsiisaafi muummee, qajeelcha madaallii walitti fufaa kolleejjii, Poortifooliyoo barsiisaa, silabasiifi meeshaalee leenjii kkf xiyyeeffannan qorachuuf yaalee jira. Qorataan qo'annaa taasiiseen, qajeelcha madaallii walitti fufaa kolleejjichaa wanta ibsuu barsiisota afaaniif qophaa'uu homaa argachuu hindandeenye. Istirimiin afaanis karoora tarsiimoo madaallii walitti fufaa afaanii akka waliigalaattiifi dandeettii barreessuu irratti kan xiyyeeffatu hinqabu. sKanaafuu, kanarraa wanti hubatamuu danda'u, qajeelchi madaallii walitti fufaa kolleejjii keessatti

dhabamuuniifi istiriimii afaanii keessatti waa'ee madaallii afaanii walitti fufaa ilaalchisee karoorri tarsiimoo haala ifa ta'een bocame dhabamuun isaa madaallii afaanii walitti fufaa ta'e sirnaan hojiirra olchuuf rakkoo ta'uu nidanda'a.

Koorsii dandeettii barreessuu barsiisuuf gargaaran (barreessuu qubee bu'uraa MT- 101 fi Korsii barreefama olaanaa 112, 322 fi 224) kan ta'an jiraatanis maanuwaaliin isaaniif qophaa'e kolleejicha keessatti argachuu hindandenyee. Abbaltiiwwan dandeetti barataa madaaluuf kenname keessaaa akka fakkeenyaatti kan barattootni hojjatan afur qorataan ilaalamanii jiru. Barattootni fuula 15-20 gahu barreessuun barsiisaaf dhiheessanii jiru. Akka qorataan hubateetti duubdeebiin abbaltii kanneen irratti kenname ifaa akka hintaane mirkaneeffatee jira.

Ragaa marii garee irraa argameen haala walfakkaatuun, hojiin barreeffama barattootaa ilaalamuun xiinxalame akka agarsiisutti duubdeebiin kennamu kan barattoota ijaaruu miti. Bareeffama hojii barattoota irraa akka hubatameetti barsiisotni yeroo baay'ee jechoota irra maruu, jala sararuufi irra deddeebiin mallattoo gaaffii gochuun wayta fayadamanitu muul'ata. Kun immoo haala ifa ta'een dadhabbina barattootaa kan agarsiisuu miti; akkasumas, kun duubdeebii adeemsa keessaas miti. Dabalataanis, duubdeebiin dandeetti barreessuu irratti kenname haala barattoota ijaaruuniifi bakka dadhabbina qabanitti akka fooyyeeffatan kan isaan taasiisuu miti. Sababni isaas, hojii barataa irratti maraa baay'eefi mallattoo gaaffii hedduun jiraachuun isaa hamilee barattootaa kan xiqqeessuudha.

Kanaafuu, barattootni ciminaafi dadhabbina dandeettii barreessuu irratti qaban adda bahee kan hinibsamneef waan ta'eef dandettii barreessuu isaanii fooyyeeffachuuf rakkoo akka qaban qorataan mirkaneeffatee jira.

Daawwannaa yaaliiwwan qophaa'an irraa akka hubatameetti, tooftaa madaallii walfakkaataan barsiisotaan akka qophaa'an adda baafamee hubatamee jira. Kunneenis, firoomsii, himoota walitti qabsiisuu, himoota duraa duubaan sirreessuu, dogoggoora himootaa adda baasuufi keeyyata barreessuun tooftaa barsiisotni fayyadaman ta'uun isaa sakatta'iinsa taasiifame keessatti hubatamee jira.

Barsiisotni tarsiimoo karoora dhuunfaa isaanii madaallii walitti fufaa hojiirra olchuuf kan qopheeffatan niqabu. Tarsiimoon karoora barsisotaa kun tooftaalee hordofuu qaban bal'inaan kan ibsuu miti. Tarsiimoon karoora daawwatame akka agarsiisutti ulfaatina abbaltii, hirmaannaa daree keessaa, to'annaa yeroo, qormaata walakkessaafi qormaata xumuraa of-keessaa qaba. Barsiisotni hunduu MWF karoora dhuunfaa ofii isaanii qabu. Kunis yeroo marii garee taasifame keessatti yaada barsiisotni kennan waliin walfakkaataa ta'uun isaa mirkanaa'ee jira. Karoorri akka waliigalaatti gareen ykn istiriimii afaaniin qophaa'ee tajaajilu akka hinjirre sakatta'iinsa qorannoo taasiifame keessatti mirkanaa'ee jira. Kun dhabamuun MWFDB haala barbaadameen bifa walfakkaataa ta'een hojiirra olchuuf dhiibbaa guddaa qabaachuu isaa qorannoo adeemsiifame keessatti hubatameera.

Meeshaaleen leenjii ykn maanuwaaliin gosa barnoota hundaaf barbaachisaadha. Kallattin adda baasuun yoo ibsamu barnoota afaanii ykn dandeettii barreessuu kaasuun nidanda'ama. Akka deebistootni marii garree irratti ibsanitti leenjiin kallattiin madaallii afaanii waliin walqabatu keessattuu dandeettii barreessuu irratti barsiisotaaf kenname hinjiru. Kanaafuu, barsiisotni waa'ee madaallii afaanii keessattuu MWFDB irratti leenjii gahaa ta'e argatanii jiru jecchuun baay'ee rakkisaadha.

Walumaagalatti, argama sakatta'iinsa dookmantii irraa akka mirkanaa'etti barsiisotni duubdeebii ifaa ta'e barattota isaaniif kennuu dhabuun akka muul'atu mirkanaa'ee jira. Kun ammoo, barattootni ciminaafi dadhabbina qaban adda baafachuu dandeettii barreessuu isaanii akka hinfooyyeffanne isaan taasiisa. Dabalataanis, argamni sakkatta'iinsi dookmantii akka agarsisutti qajeelchi madaallii walitti fufaa kolleejjii keessatti dhabamuuniifi waa'ee MWF afaanii istiriimii afaanii keessatti karoorri tarsiimoo haala ifa ta'een bocame dhabamuun isaa madaallii walitti fufaa afaanii sirnaan hojiirra olchuun rakkiisaadha. Kunneen jiraachuun isaa MWFDB haala milkaa'aa ta'een hojiirra akka hinoolle kan taasiisan keessaa qabxii ijoo ta'uun isaanii qorataan mirkanaa'ee jira.

BOQONNAA SHAN: GUDUUNFAAFI YABOO

5.1. Guduunfaa

Xiyyeeffannaan qorannoo kanaa inni guddaan Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti daree barnoota Afaan Oromootti haalli adeemsi baru-barsiisuu madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu haala kamiin hojiirra akka oolaa jiru sakatta'udha. Adeemsi baru-barsiisuu yammuu gaggeefamu madaallii walitti fufaaf barsiisotni tartiiba akkamii akka hordofan adda baasuu, tooftaa madaallii akkamii akka fayyadaman sakatta'uu, gochaaleen madaallii walitti fufaa barsiisotaan hagam akka fayyadaman ibsuu, barsiisotniifi barattootni hubannoo madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti qaban adda baasuufi madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu kana hojiirra oolchuuf gufuuwwan jiran maalfaa akka ta'an xiinxaluun qoratee jira.

Ragaa walitti qabame irraa akkataa hubachuun danda'ameen, barsiisotni sadarkaalee dandeettii barreessuu tokkoon tokkoon irratti haala walitti fufaa ta'een bu'aa dandeettii barreessuu barattootaa akka hinmadaalle deebii barsiisotniifi barattootni kennaniin hubatameera. Inni biraa ammoo, hojii barreeffama barattootni hojjatan irratti barsiisotni haala barattootaaf ifa ta'een duubdeebii barattoota isaaniitiif hinkennan. Duubdeebiin ifaafi yaada ijaarsaa ta'e of-keessaa qabu kennamuun cimnaafi dadhabbina dandeettii barreessuu irratti barattootni qaban adda baasuuf murteesaadha. Kanaafuu, qorannoon kun kan agarsiisu dandeettii barreessuu barattootaa gabbiisuuf kan fayyadan qabxileen ibsaman kunneen hojiirra olaa hinjiran.

Kana malees, gochaalee dandeettii barreessuu barattootaa cimsuu danda'an haala sirrii ta'een barsiisotni wayta fayyadaman hinmuul'atu. Barsiisotni ulaagaa dandeettii barreessuu barattootaa hubachuu isaanii mirkaneeffachuu irratti akkasumas, hojjii barreessuu barattootni hojjatan haala qabxiin itti soroorfamu ibsuu irratti hanqina qabu. Haalli barsiisuufi dandeettii barreessuu madaaluu yeroo amma kana hojiirra oolaa jiru adeemsa irratti xiyyeeffata; barsiisotni garuu, dandeettii barreessuu barattoota isaanii madaaluuf bu'aa barreeffama barattootaa isaanii isa dhumaa irratti xiyyeeffatu. Kanarraa kan hubatamuu danda'u, gochaleen dandeettii barreessuu cimsuuf fayyadoo ta'an kunneen

hojiirra ooluu dhabuun bu'aa madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu milkaa'aa taasiisuuf dhiibbaa qaba.

Barsiisotni kolleejjichaa madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu hojiirra oolchuuf tooftaalee kanneen akka bakka duwwaa guutuu, yaalii, qormaata barreeffamaa, gochaalee sadarkeessuufi filannoo bal'inaan kan fayyadaman ta'uun hubatameera. Haata'u malee, tooftaaleen kanneen akka gochaalee fakkiin muul'isan, yaada ijoo barreeffamaa irra deebi'uun yaada ofiin barreessuu, himootaafi dubbisa jijjiiruun, guduunfuufi portifooliyoo barattootaa madaaluu barsiisotni wayta fayyadaman hinmuul'tu.

Madaallii walitti fufaa irratti hubannoo barsiisotniifi barattootni qaban ilaachisee, madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu hojiirra oolchuuf barsiisotni fedhii hinqaban. Kana malees, barattoonnis yeroo madaalliin daree barnootaa keessatti taasiifamu gaaffii gaafatamaniif deebisuufi deebisuu dhabuu irratti humnaa ol dhiphisa jedhaniit yaadu waanta'eef fedhii hinqaban. Kanaafuu, barsiisotnis ta'an barattootni madaallii walittifufaa dandeettii barreessuuf ilaalcha gaarii ta'e akka hinqabne qorataan ragaa argame irraa mirkaneeffatee jira.

Kana malees, ragaalee sassaabaman irraa hubatamuun akka danda'ametti, madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu haala barbaadameen hojiirra oolchuuf rakkoo kan ta'an kanneen akka barataan daree keessatti baay'achuu, barsiisotni MWF hojiirra olchuuf fedhi dhabuu akkasumas, barattootni gochaalee dandeettii barreessuu irratti si'aa'inaan hirmaachuufi dubbisuuf fedhii dhabuu, qubeessi barattootaa sirnaan dubbifamuu dhabuudha. Dabalataanis, leenjiin kallattiin MWF dandeettii barreessuu irratti kennameefi qajeelchi ifaa ta'e dhabamuun isaa rakkoo akka ta'an hubatamee jira.

Argannoowwan argaman irratti hundaa'uun goolabni armaan gadii kunneen kennamaniru.

1. Barsiisotni Afaan Oromoo madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti taasiifamu hojiirra oolchuuf gochaalee kaka'umsa barataa keessatti uumuun dandeettii barreessuu barattootaa cimsuu danda'an fayyadamuu irratti hanqina qabu. Sadarkaalee dandeettii barreessuu tokkoon tokkoon isaanii adda bahanii hinmadaalaman akkasumas, adeemsa barreessuu keessatti akka fayyadaa ta'anitti hinfudhataman. Barsiisotni bu'aa hojii dhuma barreeffama barattootaa madaaluu

irratti xiyyeefatu. Haata'u malee, haalli barsiisuufi dandeettii barreessuu madaaluu yeroo amma kana hojiirra oolaa jiru adeemsa sadarkaalee barreessuu hunda xiyyeeffanaan hojjatamu akka qabu irratti xiyyeeffata. Kana malee, barsiisotni ulaagaa dandeettii barreessuu barattootni hubachuu isaanii mirkaneeffachuu irratti akkasumas, hojjii barreessuu barattootni hojjatan haala qabxiin itti qabamu ibsuu irratti hanqina qabu.

2. Bu'aa dandeettii barreessuu barattootaa fooyyeessuuf madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu kan gargaaru ta'us, tartiibnifi qajeeltoon isaa, tooftaaleen dandeettii barreessuu madaalliifi karoorri madaallii walittifufaa daree barnoota Afaan Oromootti Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti haala walfakkaataa ta'een hojiirra oolaa hinjiru. Sababni kun ta'uu danda'eef, madaallii walittifufaa hojiirra oolchuuf qajeelfamni ifaa ta'e dhabamuudha. Dabalataanis, akka sakatta'a dookmantii qorataan taasiise irraa hubatamutti istiriimiin afaanii maanuwaalii ifaa ta'e madaallii walittifufaa afaaniirratti hinqabu. Inni biraa ammoo, bargaaffii banaa irratti barsiisotni akka ibsanitti waljijjiirraa muuxannoo barsiisota muummee isaanii keessa jiran waliin kan taasiisan sagantaan idilee hinjiru. Kana irraa kan ka'e, barsiisotni hundi karoora dhuunfaa isaanii baafachuun hojjachuun isaanii madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu daree keessatti hojiirra olchuuf karoora tarsiimoo walfakkaataa akka hinqabaanne taasiisee jira. Kunis qorannoo taasifameen mirkanaa'era.

Leenjiin barsiisota afaanitiif kennamu, tooftaa madaallii walittifufaa afaanii waliin kallattiin walitti hidhata kan qabuu miti. Leenjiin madaallii walittifufaa irratti kennamu akka walligalaatti sirna barnootaa gosa hunda akka of-keessatti hammatu taasifamee waan qophaa'uufi afaan ammoo tooftaa iyyaafannaa dandeettii afaanii haala itti madaalamuu qabu kan ofii isaa ta'e hordofu qaba. Kan biraa ammoo, barsiisotni hojii barreeffama barattootni hojjatan irratti haala barattootaaf ifa ta'uun duubdeebii hinkennan. Duubdeebiin ifaafi yaada ijaarsaa of-keessaa qabu cimnaafi dadhabbina dandeettii barreessuu barattootaa kan adda baasuu barsiisotaan kennamaa akka hinjirre qorataan mirkaneeffatee jira.

3. Barreeffamoota hedduu kessatti akka ibsametti, daree afaanii keessatti tooftaalee madaallii walitti fufaa adda addaa fayyadamuun barattootni gahumsa isanii irratti

akka of-madaalan carraa bal'aa kenna. Haa'ta'u malee, argama marii gareefi sakatta'iinsa dookmantii irraa akka hubatametti tooftaaleen battallee, yaaliifi qormaata xumuraa kunneen madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu hojiirra oolchuuf barsiisotni bal'inaan wayta fayyadaman muul'ata. Gama biraatiin ammoo, tooftaaleen madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu barbaachisoo ta'an dagatamanii jiru. Fakkeenyaaf, tooftaaleen kanneen akka gochaalee fakkiin muul'isan, yaada ijoo barreeffamaa irra deebi'uun barreessuu, himoota ykn dubbisa jijjiiruun, guduunfuuniifi poortifooliyoo barattootaa kan murna yaad-xiinsammuu barattootaa madaaluuf gargaaran dagatamanii jiru. Kun ammoo barattootni dandeettii barreessuu isaanii fooyyeessuuf tattaaffii godhan keessatti carraa barachuu isaanii kan xiqqeessu ta'uusaa qorataan mirkaneeffateera.

4. Ragaa bargaaffii irraa argame akka ibsutti madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti barsiisotniifi barattootni hubannoon isaan qaban gidduu garaagarummaan nijira. Barsiisotni barattootarra haala fooyya'aa ta'een madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti hubannoo niqabu. Haata'u malee, hojiirra oolchuuf fedhiin ykn kaka'umsi qaban gadi bu'aadha. Barattootni madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu daree barnootaa keessatti taasiifamuun gaaffii gaafatamaniif deebisuufi deebisuu dhabuu irratti humnaa ol nu dhiphisa jedhanii waan yaadaniif gammachuun isaanitti hindhagahamu. Kanarraa kan ka'e, barattootni waa'ee madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu taasiifamu irratti ilaalcha gaarii ta'e akka hinqabneefi hubannoon qaban gadi aanaa ta'uusaas qorataan mirkaneeffatee jira.
5. Madaallii dandeettii barreessuu walitti fufaa haala barbaadameen hojiirra oolchuuf rakkoo kan ta'an keessaa barataan daree keessatti baay'achuu isaa barsiisotni akka yaada ijoo tokkootti kaasuu. Kun ta'uunsaa madaallii taasiisuuf yeroon garmalee akka isaan hanqatu ibsu. Inni biraa, barsiisotni torbanitti hanga waytii 20 ol qabachuun barsiisaa jiraachuun isaa madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu hojiirra oolchuuf akka baay'ee rakkatan ibsu. Dabalataanis, dandeettii barreessuu irratti beekumsi barattootni sadarkaa gadi aanaa irratti horatanii dhufan laafaa ta'uu akka sababa tokkootti kaasuu. Qabata kanneen irraa kan ka'e, barsiisotni madaallii

walitti fufaa dandeettii barreessuu haala barbaadamuun hojiirra olchuuf barsiisota biratti fedhii dhabuun nimuul'ata.

Kana malees, qajeechi waa'ee madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti ibsu dhabamuufi barsiisotaaf leenjiin kallattiin madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti kenname dhabamuun isaa akka rakkoo ta'e qabxiiwwan ka'an keessa isa ijoodha. Istirimiin afaanii sagantaa idilee waljijjiirraa muuxannoo barsiisota muummee isaanii gidduutti taasiifamuufi karoora tarsiimoo madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu hojiirra oolchuuf tajaalu hinqabu. Dabalataanis, barreessuun adeemsa walxaxaa keessa waan darbuuf yeroo baay'ee barattootni barreessuuf fedhii akka hinqabne, barsiisotnis barreefamni barattootni barreessan sirnaan qubeeffamuu dhabuu irraa kan ka'e soroorsuuf barsiisotni nirakkatu. Dabalataan, barattootni amala dubbiisuu gabbifachuu dhabuun isaanii dandeettii barreessuu barattootaa irratti wantoota dhiibba geessisan keessaa isa tokkoodha. Dhimmotni ibsaman kunneen madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu hojiirra olchuuf rakkoo akka ta'an qorataan mirkaneeffatee jira.

5.2. Yaboo

Qorataan kaayyoo qabatee ka'e galma geessiisuun rakkoowwan muul'atan adda baasee kaa'ee jira. Haaluma kanaan, argannoo irra gahamee irratti hundaa'uun yaadota furmaata ta'uu danda'an akka armaan gadii kanatti dhiyaatee jira.

1. Ogeessotni barnootaa sadarkaa biyyattiifi sadarkaa naannootti jiran akkaataa MWF hojiirra itti ooluu qabu irratti qajeelfama ifaa ta'e dandeettii afaanii madaaluuf tajaajiluufi keessattuu, dandeettii barreessuu madaaluun haala itti danda'amu irratti bocuun osoo baasee gaariidha. Qajeelfamni madaallii walitti fufaa afaanii kunis rakkoo barattootni qaban adda baasuun barnoota isaanii barachuuf kan isaan fayyaduufi gara boqonnaa itti aanuutti osoo hincehiin dura wanta baratan irratti bakka hanqina qabanitti adda baafachuu haala danda'aniin ta'ee ogeessaan osoo qophaa'ee baay'ee gaariidha.
2. Biiroo Barnoota Oromiyaa, NGO adda addaa barnoota irratti hojjataniifi Kolleejjii Barsiisota Roobee madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu kana haala barbaadamuun hojiirra oolchuun akka danda'amu mata duree kana irratti

barsiisotaafi barattootaaf leenjii qopheessuun osoo kennanii baay'ee gaariidha. Dabalataanis, barsiisotaaf leenjiin hojjiirraafi workoshoppiin adda addaa ogeessa afaaniifi qamoota dhimmi ilaaluu kan biroos walgargaaruun MWF dandeettii afaanii irratti osoo kennanii bu'a-qabeessumman isaa nidabala.

3. Barsiisotni muummee Afaan Oromoo qajeelchaa madaallii walitti fufaa afaanii sadarkaa Kolleejiitti tajaajiluu danda'u qopheessuun osoo fayyadamanii gaariidha. Barsiisotni koorsii barnoota walfakkaataa ta'e barsiisan irratti keessattuu, karoorsuu, tartiibaafi tooftaalee madaallii walitti fufaa adeemsa walfakkaata keessa kan isaan dabarsu ta'ee osoo qophaa'ee gaariidha. Kun ta'uun isaa barsiisotni koorsii walfakkaata ta'erratti barnooticha akka uwwisaniifi haala walfakkaataa ta'een madaaluuf gargaara waan ta'eef filatamaadha.
4. Barsiisotni Kolleejjii Roobee, gochaalee kanneen akka fakkiin muul'isan, yaada barreeffamaa tokkoo yaada ofiin barreessuu, portifooliyoo barattootaa madaaluu osoo fayyadamanii gaariidha. Kana malees, tooftaalee MWF fayyadamaniif ulfaatina walqixa ta'e osoo kennanii gaariidha. Kuufamni qabxiin barattootaa yaalii, abbaltii, hojii pirojeektiifi qormaata xumuraa of-keessatti hammachiisuun ulfaatinni osoo itti kennamee gaariidha. Kanneen ibsaman kana barsiisotni hundi yoo fayyadaman, barattootni barsiisota adda addaatiin baratan hundi carraa walqixa ta'e argachuun dandeettii barreessuu isaanii fooyyeeffachuu nidanda'u.
5. Barattootni muummee Afaan Oromoo haala dubbisuu isaanii osoo fooyyeeffatanii gaariidha. Kana malees, yeroo madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti daree barnootaa keessatti gaggeefamu hirmaannaa gaarii taasiisuu qabu; kana yoo godhan iyyaafannaa walittifufaa taasiifamu keessatti qabxii gaarii galmeessisuun dandeettii barreessuu isaanis fooyyeeffachuun fayyadamoo ta'uu danda'u.
6. Qorannoon kun Kolleejjii Barsiisota Roobee keessatti qofa kan daanga'e waan ta'eef, Kolleejota Naannoo Oromiyaa keessa jiran bal'inaan hammachiisuun qorannoo kana ka'umsa godhachuun daree barnoota Afaan Oromoo keessatti akkaataan hojiirra oolmaa madaallii afaanii ilaachisee qorannoon dabalataa osoo gaggeeffamee gaariidha.

Wabii

- Academy for Education Development (2006). *A Concise Manual for Developing and Implementing Continuous Assessment in Teacher Education Institutions and Primary School of Ethiopia*. Addis Ababa: Alem Printing Press.
- Airasian, P.W. (1991). *Classroom Assessment*. New York. McGraw-Hill.
- Alonge, M. F. (2004). *Measurement and Evaluation in Education and Psychology*. Ado-Ekiti: Adedayo Printing Nigeria Ltd.
- Atkins, J. et al (1996). *Skills Development Methodology, (Part. II)*. Addis Ababa: Addis Ababa University Press.
- Bachman, L. F. (1990). *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford: OUP.
- Baker, E.L. (1991). *Trends in Testing in the United States of America*. In S.H.
- Baqqalacha Baallamii (2012). " Raawwii Madaallii Walittifufaa Manneen Barnoota Magaalaa Fiichee Sadarkaa 1ffaa." Waraqaa Qorannoo Digrii Maastarsii Guuttachuuf Muummee Afaan Oromoo, Hogbarruufi Fooklooriif dhiyaaaate. Yuunivarsitii Addis Ababaa. (Kan hinmaxxafamne).
- BESO (2003). *Madaallii Walirraa Hincinneefi Haala itti Fayyadamasaa (Hidhaa 3ffa) Akaadamii Dagaagina Barnoota (ADB) Gurmaayina Dhaabbata Qorannoo Ameerikaa Waliin*. Finfinnee.
- Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives, Handbook I: The Cognitive Domain*. New York: David McKay Co Inc.
- Brookhart, S. M. (1994). *Teachers' Grading, Practice and Theory*. Applied Measurement in Education, 7, 279–301.
- Brown, H. D. (2003). *Language Assessment Principles and Classroom Practices*. San Francisco, California: Longman.

- Brown, S. and Knight, P. (1994). *Assessing Learners in Higher Education*. London: Routledge falmer.
- CelceMurcia, M. And Olshtain, E. (2000). *Discourse and Context in Language Teaching*. United State of America: CUP.
- Chilora, H. (2003). *Continuous Assessment for Standard 3: A Training Manual for Educators in Malawi. Improving Educational Quality (IEQ) Project*. USAID.
- Cohen, A. D. (1994). *Assessing Language Ability in the Classroom*. Boston, MA: Heinle.
- Cone, J.D. and Foster, S.L. (1991). *Training in Measurement: Always the Bribes Maid*. American Psychologist 46(6) Pages 653-654.
- Dastaa Dassaalanyi, (2013). *Bu'ura Qorannoo. Finfinnee*: Far East Trading PLC.
- Desalegn Chalchisa (2004). Continuous Assessment in Lower Cycle Primary School. IER Flambeau 12 (1) 1-9.
- Education and Training Policy, (1994). *Federal Democratic Republic of Ethiopia*. Addis Ababa: St. George Printing Press.
- Eggen, P. and Kauchack, D. (2004). *Educational Psychology: Windows on Classrooms (6th ed.)*. New Jersey: Pearson.
- Ellington, H. and Earl, E. (1997). *Making Effective Continuous Assessment and Portfolios*. Glasgow: Glasgow Caledonian University.
- Ezewu, E. and Okoye, N. W. (1981). *Principles and Practice of Continuous Assessment*. Ibadan: Evans Brothers (Nig) Publishers Ltd.
- Falayalo, W. (1986). *Philosophy and Theory of Continuous Assessment*. A Paper Presented at a Workshop for Inspectors of Education in Odor State, Nigeria. 4th December.
- Futcher, G. and Fred, D. (2007). *Language Testing and Assessment: An Advanced Resource Book*. Taylor and Francis group: Routledge.

- Harsch, C. (2014b). *Formative Assessment and Feedback*. Handout from Centre for Applied Linguistics at the University of Warwick: Coventry, UK.
- Hattie, J. and H. Timperley (2007). *The Power of Feedback*. Review of Educational Research 77/ 1: 81–112.
- Heaton, J. B. (1988). *Writing English Language Tests (New Ed)*. London: Longman.
- Hinsene Mekuria (2012). Galmee Jechoota Afaan Ingilizii-Oromoo-Amaaraa. Finfinnee: Far East PLC
- Hopkins, D. and Harris, A. (2000). *Creating the Condition for Teaching and Learning: A Handbook of Staff Development Activities*. London: David Fulton.
- Irons, A. (2008). *Enhancing Learning through Formative Assessment and Feedback*. London: Routledge.
- Johnson, B. L. and Nelson, J. K. (1974). *Practical Measurement for Evaluation in Physical Education*. Minneapolis Minnesota: Burgess Publishing Co.
- Knoch, U. (2011). *Rating Scales for Diagnostic Assessment of Writing: What should they Look Like and where should the Criteria Come from? Assessing Writing*.
- Madsen, H. S. (1983). *Techniques in Testing*. Oxford: OUP.
- Mebea Fetene (2008). "The Challenges of Implementing Continuous Oral Assessment in EFL Classes with Reference to Debre Birhan Teachers' College." A Thesis Presented to the Department of Foreign Languages and Literature (Unpublished).
- Moye, G. P. and Adediwura, A. A. (2010). *Effect of Teaching Experience on Raters' Functioning in English Language Assessment among Secondary School Students Teachers in Ondo State, Nigeria*. Nigerian Journal of Educational Research and Evaluation, Vol.9, No.2, pp. 104-120.

- National Institute for Educational Development (NIED) (1999). *Towards Improving Continuous Assessment in Schools: A Policy and Information Guide*. Okahandja: Namibia printed by NIED.
- Nitko A. J (2004). *Continuous Assessment and Performance Assessment*. Retrieved Mar. 11, 2016 from <http://www.moec.gov.jm.pdf>.
- Ojerinde, D. (2011). *Public Examinations in Nigeria*. India: Melrose Books and Publishing Ltd.
- Ojerinde, D. and Falayajo, W. (1984). *Continuous Assessment: A new Approach*. Ibadan: University Press Limited.
- O’Leary, Z. (2004). *The Essential Guide to Doing Research*. New Delhi: Sage Publications Ltd.
- O’Malley, J, M. and Pierce, L, V. (1996). *Authentic Assessment for English Language Learners*. United States of America: Addison-Wesley.
- Onuka, A. (2006). *Continuous Assessment as an Instrument of Achieving Learning Objectives*. Unpublished Research Report, Ibadan: University of Ibadan.
- Orisadipe, J. T. (2005). *Appraisal of Continuous Assessment Documents in the Development of Education in Ondo State*. Paper Presented at a Training Workshop on the Utilization of Continuous Assessment Documents in Schools by Ministry of Education at Lennon Jubilee Ikare, 7th April. Pp.3-6.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods (2nd Edn)*. London: Sage Publication.
- Puhl, C. (1997). Develop, Not Judge. Forum 35/2.
- Plessis, D. J et al (2003). *Continuous Assessment: A Practical Guide for Teachers. Improving Educational Quality Project*. American Institutes for Research. USAID.
- Richards, J. C. and Schmidt, R. (2002). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics (3rd Ed)*. Pearson Education: Longman.

- Safrit, M. J. (1973). *Evaluation in Physical Education*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Sarantakos, S. (2005). *Social Research*. Beijing: Palgrave Macmillan Ltd.
- Shaaban, K. (2001). *Assessment of Young Learners*. English Teaching Forum. 39/4.
- Silashi Araggaw (2007). “The Perception and Implementation of Continuous Assessment of EFL Teachers (The Case of Debub Ethiopia Teachers' Education College).” M.A Thesis. Addis Ababa University. (Unpublished).
- USAID (2002). *Madaallii Walitti Fufaa Sirnaawaa irratti Kitaaba Qajeelfama Barsiisaa*. Addis Ababa: Ethiopia Commercial printing Enterprise.
- Vithal, J. and Jansen, J. (2001). *Designing Your First Research Proposal*. Lansdowne: Juta and Co Ltd.
- Weir, C. J. (2005). *Language Testing and Validation. An Evidence Based Approach*. Roehampton University: Palgrave Macmillan.
- Yoloye, E.A. (1991). *Continuous Assessment: A Simple Guide for Teachers*. Ibadan: University Press PLC.
- ሃና ታምራት (2003):: “በሆሳዕና መምህራን ትምህርት ኮሌጅ የአማርኛ ጽሕፈት ክሂል II የአቀራረብና አተገባበር ፍተሻ” በአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ፤ ለአማርኛ ማስተማር ማስተርስ ዲግሪ ማሟያነት የቀረበ።**

DABALEEWWAN

YUUNVARSIITHII ADDIS ABABAA, KOOLLEEJII NAMOOMAA

QO'ANNOOFI AFAANII. JORNAALIZIIMII, OGBARRUUFII

FOOKLOORII

Dabalee A: Bargaaffii Barsiisotaa

Kabajamtoota Barsiisota

Kaayyoon bargaaffii kanaa mata duree Shaakala Madaallii Walitti Fufaa Dandeettii Afaan Oromootiin Barreessuu irratti qaacceessuuf digrii 2ffaa guuttachuudhaaf qorannoo geggeessamuudha. Bargaaffii kana keessatti deebiin isin gaaffilee dhiyaataniif kennitan galma ga'iinsa qorannoo kanaatiif murteessaadha. Odeeffannoon isin gaaffilee kanneeniif kennitan hundi isaanii kan qorannoo kanaaf qofa oolaniidha. Akkasumas, qorannoo kanaaf deebiin isin kennitan iccitiin isaa gama qorataatiin eeggamaadha.

Hubachiisa: Maqaa keessan barreessuun hinbarbaachisu.

Deeggarsa qorannoo kanaaf taasifan hundaaf dursee isin galateeffadha.

Kutaa I: Odeeffannoo Seenduuba

Qajeelfama I: Bakka barbaachisaa ta'eetti mallattoo (✓) saanduuqa keessatti barreessi.

A. Saala: Dhi ☐ Dub ☐

B. Gahee hojii : I) Itti gaafatamaa Muummee A/Oromoo ☐ II) Barsiisaa Afaan Oromoo ☐ III) Itti gaafatamaa Muummee Afaanii ☐

C. Muuxannoo barsiisuu: I) Waggaa 5 gadi ☐ II) Waggaa 6 hanga 10 ☐

III) Waggaa 11 hanga 15 ☐ IV) Waggaa 16 hanga 20 ☐

V) Waggaa 21 fi ol ☐

D. Sadarkaa barumsaa: I) Digrii ☐ II) Barataa MA ☐ III) MA ☐

Kutaa II. Gaaffilee Deebii Murtaa'aa

Qajeelfama I: Gaaffilee itti aananiif waliigaltee kee mallattoo (✓) iddoo sirrii ta'utti kaa'uu agarsiisi.

1= Baayyee itti waliihingalu 2= Itti waliihingalu 3= Hinmurtoofne
4= Itti waliigala 5= Baayyee itti waliigala

T.L	Akaakuu	1	2	3	4	5
	Hubannoo MWFDB kutaa barnoota Afaan Oromoo keessatti jiru					
1	MWFDB kutaa barnootaa Afaan Oromoo keessatti taasiifamu iyyaafannoowwan jiran qindeessuun barsiisuuf nikakaasa.					
2	MWFDB irratti taasiifamu tooftaawwan iyyaafannaa garagaraa dandeettii barreessuu akka walgargaaran godha.					
3	Duubdeebiin MWFDB irratti kennamu ciminaafi dadhabina barataan tokkoo qabu agarsiisa.					
4	MWFDB gochuun foyya'iinsa barataa hordofuufi qormaataan dura qo'annaa cimaa taasiifamuu dhabamsiisuuf ni gargaara.					
5	Sadarkaalee hundatti bu'aa dandeettii barreessuu barattootaa madaaluuf MWFDB nifayyada. (Yaaduu → Karoorsuu → Wixinnuu → Marsaa jalqabaa barreessuu → Sirreessuu → barreeffama xumuraa					
	Hubannoo barsiisaa waa'ee IWDB irratti qabu					
6	Bu'aa dandeettii barreessuu barataa karaa iyyaafannaa walittifufaa madaaluun yeroo gubuudha.					
7	MWFDB gochi ta'u yaaliiwwan dabareen kennaman qofaadha.					
8	MWFDB taasiifamu akka qormaata xumuraa faayidaa hinqabu. Sababni isaas barattootni humnaa ol akka itti dhaga'mu waan godhuufi.					
9	Madaallii walitti fufaan carraa leenjifamtootni (barattootni) beekumsa dandeettii barreessuu ittiin madaalaman hinkennu					
	Barbaachisummaa MWFDB kutaa barnootaa A/O keessaatti qabu					
10	MWFDB bu'aa barattootni yeroo kenname keessatti agarsiisan hundaa nimul'isa					

	Kutaa barnoota A/O keessatti MWFDB hojiirra olchuuf rakkoowwan jiran					
11	MWFDB hojiirra oolchuuf qajeelfamni hinjiru.					
12	MWFDB hojiirra oolchuf hanqinni leecaloo nijira.					
13	Barsiisota A/O tiif leenjiin barbaachisu kennamuu dhabuu					
14	MWFDB sirnaan hojiirra olchuuf barsiisotni fedhii dhabuu					
15	MWFDB hojiirra oolchuuf hanqinni yeroo jiraachuu					
16	Gochaalee dandeettii barreessuu irratti barsiisotaan kennaman barattoonni hojjachuuf fedhii dhabuu					

Qajeelfama II: Ulaagaa madaallii walitti fufaa armaan gadii hammam dandeettii barreessuu barattootaa barsiisuuf daree barnoota Afaan Oromoo keessatti akka fayyadamtan mallattoo (✓) gabatee keessatti godhuudhaan agarsiisaa.

Hiiktuu:

Yeroo mara jechuun yeroo MWFDB rawwatamu ulaagaa kennaman walitti fufaan raawwachuu

Darbee darbee jechuun ulaagaalee kennaman hamma walakeessa raawwachuu

Yeroo muraasa jechuun ulaagaalee kennaman hamma walakkaa gadi raawwachuu

Gonkuma jechuun ulaagaalee kennaman sirumaa raawwachuu dhiisuu

No.	Karaalee MWFDB itti madaalan	Yeroo mara	Darbee darbe	Yeroo muraasa	Gonkuma
1	ulaagaalee barreessuu gaarii barattoonni beekuu isaanii nan mirkaneefadha.				
2	Ulaagaa barreessuu gaarii barattoonni akka ofii isaanitiin gabbifatan nan taasiisa.				
3	Barreeffamni isaanii haala itti qabxeeffamu barattootaaf nan ibsa.				
4	Bu'aa dhumaa osoo hintaane haala adeemsa barreessuu nan madaala.				
5	Yeroo MWFDB duubdeebii akka kennan carraa nan kenna.				
6	Madaallii dandeettii barreessuuf madaallii gareefi dhuunfaa nan jajjabeessa.				

Qajeelfama III: Tarsiismoo MWFDB armaan gadii yoo kan fayyadamtu ta'e bakka eeyyee jedhutti mallattoo (✓) yoo kan hinfayyadamne ta'e ammoo bakka lakkii jedhutti mallattoo (✓) olkaa'uun agarsiisaa.

No	Tooftaalee	Eeyyee	Lakkii
1	Iddoo duwwaa guutuu		
2	Qormaata barreeffamaa		
3	Odeeffannoof deebii kennuu		
4	Gochaalee odeeffannoo walii dabarsuu		
5	Akaakuu barreessuu dubbisuufi dhaggeeffachuu irratt hundaa'e		
6	Gochaalee fakkii muul'isan		
7	Gochaalee sadarkeessu		
8	Himoota ykn dubbisa jijjiiruu		
9	Qomaan barreessuu		
10	Yaada ijoo irra deebiin barreessuu		
11	Tooftaa filannoo		
12	Gochaalee ijaarsa keeyyata		
13	Guduunfuu "Summarising"		
14	Poortifoliyoo barataa madaaluu		

Kutaa III. Bargaafilee banaa "Open ended questionnaires"

Qajeelfama I: Gaafilee armaan gadii akka yaada keetiitti deebisi.

- 1) MWFDB irratti qabxii madaallii seemisteeraa keessaa parsantii meeqa qaba ? _____
- 2) Daree barnoota Afaan Oromoo kessatti dandeettii barreessuu barattoota kee akkamitti madaalta? (Tooftaalee fayyadamtu)
 - a) _____
 - b) _____
 - c) _____
 - d) _____
 - e) _____
 - f) _____
- 3) Barattoota keetiif MWFDB irratti haala qabxii itti kennitu yeroo hundaa duubdeebii ni kennitaafii? Yoo deebiin kee eeyyee ta'e akkamitti? _____.
- 4) Fooyya'iinsa MWFDB rakkoolee ijoo adeemsa baruufi barsiisuu gola keessatti siqunnaman maalfaa'a jettee yaadda? _____
- 5) Rakkoolee armaan olitti tuqaman kanneeniif furmaata akkamii kennita? _____
- 6) Waa'ee MWFDB gola barnoota A/Oromoo keessatti yaadni qabdu yoo jiraate ibsi. _____

YUUNVARSIITII ADDIS ABABAA, KOOLLEEJII NAMOOMAA
QO'ANNOOFI AFAANII. JORNAALIZIIMII, OGBARRUUFII
FOOKLOORII

Dabalee B: Bargaaffii Barattootaa

Kabajamtoota Barattoota

Kaayyoon bargaaffii kanaa mata duree Shaakala Madaallii Walitti Fufaa Dandeettii Afaan Oromootiin Barreessuu irratti qaacceessuuf digrii 2ffaa guuttachuudhaaf qorannoo geggeessamuudha. Bargaaffii kana keessatti deebiin isin gaaffilee dhiyaataniif kennitan galma ga'iinsa qorannoo kanaatiif murteessaadha. Odeeffannoon isin gaaffilee kanneeniif kennitan hundi isaanii kan qorannoo kanaaf qofa oolaniidha. Akkasumas, qorannoo kanaaf deebiin isin kennitan iccitiin isaa gama qorataatiin eeggamaadha.

Hubachiisa: Maqaa keessan barreessuun hinbarbaachisu.

Deeggarsa qorannoo kanaaf taasiftan hundaaf dursee isin galateeffadha.

Kutaa I: Odeeffannoo Seenduuba.

Qajeelfama I: Bakka barbaachisaa ta'eetti mallattoo (✓) saanduuqa keessatti barreessi..

A. saala: Dhiira ☐ Dubara ☐

B. Haala barataa :

I. Barataa idilee waggaa 2ffaa ☐

II. Barataa idilee waggaa 3ffaa ☐

III. Barataa galgalaa waggaa 3ffaa ☐

Kutaa II. Gaaffilee Deebii Murtaa'aa

Qajeelfama I: Gaaffilee itti aananiif waliigaltee kee mallattoo (✓) iddoo sirrii ta'utti kaa'uu agarsiisi.

1= Baayyee itti waliihingalu 2= Itti waliihingalu 3= Hinmurtoofne
4= Itti waliigala 5= Baayyee itti waliigala

No	Items	1	2	3	4	5
	Hubannoo MWFDB kutaa barnoota A/Oromoo keessatti jiru					
1	MWFDB kutaa barnootaa Afaan Oromoo keessatti taasiifamu iyyaafannoowwan jiran qindeessuun barsiisuuf nikakaasa.					
2	MWFDB irratti taasiifamu tooftaawwan iyyaafannaa garagaraa dandeettii barreessuu akka walgargaaran nigodha.					
3	Duubdeebiin MWFDB irratti kennamu ciminaafi dadhabina barataan tokkoo qabu ni agarsiisa.					
4	MWFDB gochuun foyya'iinsa barataa hordofuufi qormaataan dura qo'annaa cimaa taasiifamuu dhabamsiisuuf nigargaara.					
5	Sadarkaalee hundatti bu'aa dandeettii barreessuu barattootaa madaaluuf MWFDB nigargaara. (Yaaduu → Karoorsuu → Wixinnuu → Marsaa jalqabaa barreessuu → Sirreessuu → barreeffama xumuraa					
	Hubannoo barataan waa'ee MWFDB irratti qabu					
6	Dandeettii barreessuu barataa karaa madaallii walitti fufaa madaaluun yeroo gubuudha.					
7	MWFDB'f gochi taasiifamu yaaliiwwan dabareen kennaman qofaadha.					
8	IWDB irratti taasiifamu akka qormaataa faayidaa hinqabu. Sababni isaas barattootni humnaa ol akka itti dhaga'mu waan godhuufi.					
9	Madaallii walitti fufaan carraa leenjifamtootni (barattootni) beekumsa dandeettii barreessuu ittiin madaalaman hinkennu					
	Barbaachisummaa MWFDB kutaa barnootaa A/O keessaatti qabu					
10	MWFDB bu'aa barattootni yeroo kenname keessatti agarsiisan hundaa mul'isa					
	XX					

	Kutaa barnoota Afaan Oromoo keessatti MWFDB hojiirra olchuuf rakkoowwan jiran					
11	MWFDB hojiirra oolchuf hanqinni leecaloo ni jira.					
12	MWDB sirnaan hojiirra olchuuf barsiisotni fedhii dhabuu					
13	MWFDB hojiirra oolchuuf hanqinni yeroo jiraachuu					
14	Gochaalee dandeettii barreessuu irratti barsiisotaan kennaman barattoonni hojjachuuf fedhii dhabuu					

Qajeelfama II: Ulaagaa madaallii walitti fufaa armaan gadii hammam dandeettii bsarreessuu barattootaa barsiisuuf daree barnoota Afaan Oromoo keessatti barsiisaan keessan akka fayyadamu mallattoo (✓) gabatee keessatti guutuun agarsiisaa.

Hiiktuu:

Yeroo mara jechuun ulaagaalee kennaman walittifufaan raawwachuu

Darbee darbee jechuun ulaagaalee kennaman hamma walakeessa raawwachuu

Yeroo muraasa jechuun ulaagaalee kennaman hamma walakkaa gadi raawwachuu

Gonkuma jechuun ulaagaalee kennaman sirumaa raawwachuu dhiisuu

No.	Karaalee MWFDB itti madaalan	Yeroo mara	Darbee darbe	Yeroo muraasa	Gonkuma
1	Yeroo MWFDB barsiisaan kee ulaagaalee barreessuu gaarii beekuu kee nimirkaneeffata.				
2	Barsiisaan kee ulaagaa barreessuu gaarii akka gabbifattu nitaasiisa.				
3	Yeroo MWFDB taasiisu barsiisaan kee haala barreeffamni keessan itti qabxeeffamu isiniif ni ibsa.				
4	Barsiisaan kee bu'aa dhumaa osoo hintaane haala adeemsa barreessuu kee nimadaala.				
5	Walitti fufaan wanta bareessite irratti duubdeebii akka kennitu carraa siif nikenna.				
6	Madaallii dandeettii barreessuuf barsiisaan kee madaallii gareefi dhuunfaa nijajjabeessa.				

Qajeelfama III: Tooftaa MWFDB armaan gadii barsiisaan kee hojiirra yoo oolcha ta'e bakka eeyyee jedhutti akkasumas, hojiirra hin oolchu yoo ta'e bakka lakkii jedhutti mallattoo (✓) olkaa'uun agarsiisaa.

No	Tooftaalee	Eeyyee	Lakkii
1	Iddoo duwwaa guutuu		
2	Qormaata barreeffamaa		
3	Odeeffannoof deebii kennuu		
4	Gochaalee odeeffannoo walii dabarsuu		
5	Akaakuu barreessuu dubbisuufi dhaggeeffachuu irratt hundaa'e		
6	Gochaalee fakkii muul'isan		
7	Gochaalee sadarkeessu		
8	Himoota ykn dubbisa jijjiiruu		
9	Qomaan barreessuu		
10	Yaada ijoo irra deebiin barreessuu		
11	Tooftaa filannoo		
12	Gochaalee ijaarsa keeyyata		
13	Guduunfuu "Summarising"		
14	Poortifoliyoo barataa madaaluu		

Kutaa III. Bargaafilee banaa "Open ended questionnaires"

Qajeelfama I: Gaafilee armaan gadii akka yaada keetiitti deebisi.

1) Daree barnoota Afaan Oromoo kessatti barsiisaan dandeettii barreessuu kee (barattootaa) akkamitti madaala? (Tooftaalee fayyadamu)

a) _____

b) _____

c) _____

d) _____

e) _____

f) _____

2) Barsiisaan MWFDB irratti haala qabxii itti kennu yeroo hundaa duubdeebii siif (barattootaaf) nikennaa? Yoo deebiin kee eeyyee ta'e akkamitti?

YUUNVARSIIITII ADDIS ABABAA, KOOLLEEJII NAMOOMAA
QO'ANNOOFI AFAANII. JORNAALIZIIMII, OGBARRUUFII
FOOKLOORII

Dabalee C: Marii Garee Barsiisotaa

Kaayyoon marii garee kanaa haala hojiirra olmaa shaakala madaallii walitti fufaa dandeettii Afaan Oromootiin barreessuu irratti qaacceessuuf digrii 2ffaa guuttachuuf qorannoo geggeessamuudha. Marii keessatti deebiin isin gaaffilee dhiyaataniif kennitan galma ga'iinsa qorannoo kanaatiif murteessaadha. Odeeffannoon isin gaaffilee kanneeniif kennitan hundi isaanii kan qorannoo kanaaf qofa oolaniidha. Akkasumas, qorannoo kanaaf deebiin isin kennitan iccitiin isaa gama qorataatiin eeggamaadha.

Hubachiisa- Maqaa keessan ibsuun hinbarbaachisu.

Deeggarsa Qorannoo Kanaaf taasifan hundaaf dursee isin galateeffadha.

Qajeelfamoota Bu'uuraa Marii Garee

- Miseensotni marii garee kanarratti hirmaatan hundi haala ho'aa ta'een hirmaachuu
- Dhimma kenname irratti hundaa'uun haala ifaa ta'een dubbachuu.
- Sagalee waraabuuf akka toluuf hanga danda'ameen sagalee olkaasuun dubbachuu
- Yaada kennitu iftoominaafi amanamummaan kennuu.
- Muuxannoo ofii irratti murtaa'uun haasa'uu.
- Yaada nama dubbatuu osoo hinjeeqiin sirnaan dhaggeeffachuu.
- Rakkoo jiru dhiheessuun ni danda'ama; garuu, furmaata isaa irratti xiyyeeffadhu.
- Yaada dhiyaatu irratti waliigaluu dhabuun ni danda'ama.
- Deebiin sirrii yookiin sirrii hintaane hinjiru. Deebiin hunduu bu'a qabeessa.

Marii garee kana keessatti gaheen qorataa qo'annoo kanaa marii garichaaf haala mijeessuudha. kanaafuu, haala qajeelfama bu'uraa bahe irratti hundaa'uun gaaffilee armaan gadiitti dhiyaataniif yaada “Shaakala Madaallii Walitti Fufaa Dandeettii Afaan Oromoo Barreessuu irratti” qabdan iftoominaafi amanamummaan deebiisaa.

1. Dursa hundi kessanuu maqaa keessan ibsuun barnoota Afaan Oromoo barsiisuun muuxannoo waggaa meeqaa akka qabdan ibsaa.
2. Adeemsa baruu-barsiisuufi dandeettii barreessuu barattootaa bifa walitti fuufaa ta'een madaaluu gidduu hariiroon jira jettani yaaddu? Yoo jiraate bifa kamiin akka ta'ee addeessaa.
3. Ilaalchi dhuunfaa keessaniin, gumaachi iyyaafannaan walitti fuufaa milkaa'ina dandeettii barreessuu barattootaa irratti qabu maali jettanii yaaddu?
4. Barataan/ttuun madaallii waliitti fuufaa dandeetti barreessuu taasiifameen qabxii gaarii galmeessise/te qormaata dhuma seemisteraatiinis bu'aa gaarii galmeessisuu nidanda'a/ dandeetti jettanii ni yaaddu? Maaliif?
5. Dandeettii barreessuu barattoota keessan bifa walitti fuufaa ta'een madaaluuf mala / tarsiimoo (Strategies) akkamitti fayyadamaa jirtu?
6. Madaalli keessan irratti hundaa'uun dandeetti barreessuu barattootaa keessanii madaaluun duubdeebii raawwii hojii isaanii haala akkamiin kennitan?
 - Yeroo isaa kan dheeggatedhaa?
 - Odeeffanno gahaafi ifa ta'e qabaa?
 - Bifa barattoota jajjabeessuun laatamee?
7. Sadarkaawwan dandeetti barreesuu jiran irratti barattoota keessanii bifa kamiin madaaltu? (yaaduu, karoorsuu, barreeffama ka'umsaa, barreeffama marsaa jalqabaa, irra deebiin sakkatta'uu, barreeffama dhumaa).
8. Qabxii dandeettii barreessuu barattoota keessanii bifa walitti fufaa ta'ee haala kamiin galmeessitu?

9. Barnoota afaanii irratti haala hojiirra olmaa madaallii walitti fufaan itti kennamu
keessattuu dandeettii barreessuu irratti leenjiin isiniif kenname jiraa?
10. Madaallii walitti fuufaa dandeetti barreessuu fayyadamuun madaaluuf kutaa Afaan
Oromoo keessatti kan hudhaa ta'an maal fa'a jettanii yaadu?
11. Madaallii walitti fuufaa dandeetti barreessuu madaaluuf barsisoonni fayyadaman
akka fooyya'aafi milkaa'aa ta'u fuurmaanni keettan maali?
12. Waa'ee madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratti qabxiin osoo hinka'iin
hafee jira jettanii yaaddan yoo jiraate ibsuun ni danda'ama.

Guyyaa mariin garee adeemsiifame _____

Bakka _____

Sa'aatii eegale _____

Sa'aatii xumurame _____

YUUNVARSIIITII ADDIS ABABAA, KOOLLEEJII NAMOOMAA
QO'ANNOOFI AFAANII. JORNAALIZIIMII, OGBARRUUFII
FOOKLOORII

Dabalee D: Marii Garee Barattootaa

Kaayyoon marii garee kanaa haala hojiirra olmaa shaakala madaallii walitti fufaa dandeettii afaan oromootiin barreessuu irratti qaacceessuuf digrii 2ffaa guuttachuuf qorannoo geggeessamuudha. Marii keessatti deebiin isin gaaffilee dhiyaataniif kennitan galma ga'iinsa qorannoo kanaatiif murteessaadha. Odeeffannoon isin gaaffilee kanneeniif kennitan hundi isaanii kan qorannoo kanaaf qofa oolaniidha. Akkasumas, qorannoo kanaaf deebiin isin kennitan iccitiin isaa gama qorataatiin eeggamaadha.

Hubachiisa- Maqaa keessan ibsuun hinbarbaachisu.

Deeggarsa Qorannoo kanaaf taasifan hundaaf dursee isin galateeffadha.

Qajeelfamoota Bu'uuraa Marii Garee

- Miseensotni marii garee kanarratti hirmaatan hundi haala ho'aa ta'een hirmaachuu
- Dhimma kenname irratti hundaa'uun haala ifaa ta'een dubbachuu
- Sagalee waraabuuf akka toluuf hanga danda'ameen sagalee olkaasuun dubbachuu.
- Yaada kennitu iftoominaafi amanamummaan kennuu
- Hubannoo ofii irratti murtaa'uun haasa'uu
- Yaada nama dubbatuu osoo hinjeeqiin sirnaan dhaggeeffachuu.
- Rakkoo jiru dhiheessuun nidanda'ama -- garuu, furmaata isaa irratti xiyyeeffadhu.
- Yaada dhiyaatu irratti waliigaluu dhabuun ni danda'ama.
- Deebiin sirrii yookiin sirrii hintaane hinjiru. Deebiin hunduu bu'a qabeessa.

Marii garee kana keessatti gaheen qorataa qo'annoo kanaa marii garichaa haala mijeessuudha. Kanaafuu, haala qajeelfama bu'uraa bahe irratti hundaa'uun gaaffilee armaan gadiitti dhiyaataniif yaada " Shaakala Madaallii Walitti fufaa Dandeettii Afaan Oromootiin Barreessuu" irratti qabdan iftoominaafi amanamummaan deebiisaa.

1. Adeemsa baruu-barsiisuufi dandeettii barreessuu barattootaa bifa walitti fuufaa ta'een madaaluu gidduu hariiroon jira jettani yaaddu? Yoo jiraate bifa kamiin akka ta'ee addeessaa.
2. Ilaalchi dhuunfaa keessaniin, gumaachi madaallii walitti fuufaa milkaa'ina dandeettii barreessuu barattoota (isiniif) Afaan Oromoo irratti qabu maali jettanii yaaddu?
3. Barataan/ttuun madaallii waliitti fuufaa dandeetti barreessuu Afaan Oromootiin qabxii gaarii galmeessise/te qormaata dhuma seemisteraatiiniis bu'aa gaarii galmeessuu nidanda'a/ dandeetti jettanii ni yaaddu? Maaliif?
4. Barsisoonni Afaan Oromoo dandeettii barreessuu keessan bifa walitti fuufaa ta'een madaaluuf mala / tarsiimoo (Strategies) akkamitti fayyadamaa jiru?
5. Barsiisonni yeroo dandeetti barreessuu keessan bifa walitti fufiinsa qabuun madaalan haala akkamin dubdeebii raawwii hojii keessaniif isini laatan?
 - Yeroo isaa kan dheeggatedhaa?
 - Odeeffanno gahaa fi ifa ta'e qabaa?
 - Bifa barattoota jajjabeessuun laatamee?
6. Barsiisonni Afaan Oromoo, sadarkaawwan dandeetti barreesuu jiran irratti tokkoon tokkoon keessan bifa kamiin madaalu? (yaaduu, karoorsuu, barreeffama ka'umsaa, barreeffama marsaa jalqabaa, irra deebiin sakkatta'uu, barreeffma dhumaa).
7. Dandeetti barreessuu barattootaa madaallii walitti fuufaa fayyadamuun madaaluuf, kutaa Afaan Oromoo keessatti kan hudhaa ta'an maal fa'a jettanii yaadu?
8. Madaallii dandeetti barreessuu walitti fuufaan madaaluuf barsisoonni fayyadaman akka fooyya'aafi milkaa'aa ta'u fuurmaanni keettan maali?

Dabalee E: Barreeffama Waraabbii Sagalee Marii Garee Barsiisotaa

Gaggeessaa: Akkam ooltan?

Deebii kennitoota: Akkam ooltan?

Ani barsiisaa Tolasaa Sabbooqaan jedhama. Yeroo amma digrii 2ffaa koo Yunivarsitii Finfinneetti muummee Afaan Oromoo keessatti barachaan jira. Haaluma kanaan digrii 2ffaa kiyya guuttachuuf qorannoo gaggeessaan jira.

Duraan dursee marii garee fulleeffannoo waa'ee gamaaggama haala hojiirra oolmaa madaallii walitti fuufaa dandettii barreessuu madaaluuf Kolleejjii Barsiisota Roobee barnoota Afaan Oromoo irratti adeemsifamu mari'achuuf waan hayyamamaa taataniif galatoomaa jechuun barbaada.

Marii keessatti deebiin isin gaaffilee dhiyaataniif kennitan galma ga'iinsa qorannoo kanaatiif murteessaadha. Odeeffannoon isin gaaffilee kanneeniif kennitan hundi isaanii kan qorannoo kanaaf qofa oolaniidha. Akkasumas, qorannoo kanaaf deebiin isin kennitan iccitiin isaa gama qorataatiin eeggamaadha.

Marii garee kana keessatti gaheen qorataa qo'annoo kanaa marii garichaaf haala mijeessuudha. kanaafuu, gaaffilee isiniif dhiyaataniif yaada qabdan iftoominaafi amanamummaan deebiisuun milkaa'ina qorannoo kanaaf gahee olaanaa qaba. Deeggarsa qorannoo kanaaf taasiftan hundaaf dursee isin galateeffadha.

Kanatti aansuun maqaafi muuxannoo waggaa meeqaa akka qabdan garichaaf of barsiisa.

Barsiisaa 1: Galatoomaa. Ani maqaan koo Huseen (maqaan moggaasa kan qoosaa) jedhama. Muuxannoo barsiisummaatiin waliigalatti waggaa 8 qaba.

Barsiisaa 2: Ani immoo Gammachuu (maqaan moggaasa kan qoosaa) jedhama. Muuxannoo barsiisummaatiin waliigalatti waggaa 21 qaba.

Barsiisaa 3: Barsiisaa Diribaa (maqaan moggaasa kan qoosaa) jedhama. Muuxannoo barsiisummaatiin waliigalatti waggaa 24 qaba.

Barsiisaa 4: Maqaan kiyya Abdii Booruu (maqaa moggaasa kan qoosaa) jedhama. Muuxannoo barsiisummaatiin waliigalatti waggaa 12 qaba.

Gaggeessaa: Baay'ee galatoomaa. Itti aansuunis marii keenya bifa milkaayaa ta'een akka adeemsifnu seeroota bu'uuraa kanneen hubachuun barbaachisaadha. Kunneenis:

Seeroota Bu'uuraa Marii Garee

- Miseensotni marii garee kanarratti hirmaatan hundi haala ho'aa ta'een hirmaachuu.
- Dhimma kenname irratti hundaa'uun haala ifaa ta'een dubbachuu.
- Sagalee waraabuuf akka toluuf hanga danda'ameen sagalee olkaasuun dubbachuu.
- Yaada kennitu iftoominaafi amanamummaan kennuu.
- Muuxannoo ofii irratti murtaa'uun haasa'uu.
- Yaada nama dubbatuu osoo hinjeeqiin sirnaan dhaggeeffadhu.
- Rakkoo jiru dhiheessuun ni danda'ama; garuu, furmaata isaa irratti xiyyeeffadhu.
- Yaada dhiyaatu irratti waliigaluu dhabuun nidanda'ama.
- Deebiin sirrii yookiin sirrii hintaane hinjiru. Deebiin hunduu bu'a qabeessa.
- Moobaayila keenya hamma dhuma marichaatti cufaa gochuu.

Gaggeessaa: Amma gaaffii mariif ka'umsa ta'u isa jalqabaa isiniif kenname ilaalaa.

Gaaffii 1: Adeemsa baruu-barsiisuufi dandeettii barreessuu barattootaa bifa walitti fuufaa ta'een madaaluu gidduu hariiroon jira jettani yaaddu? Yoo jiraate bifa kamiin akka ta'ee addeessaa.

Barsiisaa 4: Tole, dandeettiin barreessuu barattootaa bu'a qabeessa ta'uu isaa hubachuuf irra deddebi'uun ykn haala walitti fufinsaan qabuun madaaluun dandeettii barreessuu isaanii guyyaadhaa guyyaatti fooyyeffataa akka dhufan taasiisa. Ofiii isaanitiif barreessuu irratti beekumsaa gaarii horachuu nidanda'u.

Gaggeessaa: Tole, namni biraa kana irrati kan ibsuu barbaadu jiraa?

Barsiisaa 2: Ani itti fufuu?

Gaggeessaa: Eyyee, itti fufuu dandeessa.

Barsiisaa 2: Akka wahilli koo kanaan duraa ibsetti, madaallii walitti fufaafi barsiisuu gidduu harriiroo cimaa ta'etu jira. Addaan isaan baasuu hindandeenyu. Sababni isaas, madaalliin barsiisuu deggaruun kan ceesiisu; dandeettin barreessuu walitti fufiinsaan madaalamuu qaba. Yeroo madaallu barattoota keenyas kakaasaa jirra. madaalliin baay'ee barattoota kakaasa. Madaalliin tooftaa namoota itti barsiisani. Yeroo isaan madaallu duubdeebii kenninaaf, yaada ta'e tokko kenninaaaf. Dahabbinaafi cimina barattootni qaban agarsiisuu dandadas'a. Yeroo madaallii gaggeessitu ciminaafi dadhabbina barataa adda baafta; erga adda baafta bakka barataan dadhabbina qabu sana irratti gargaaruun hanqina isaa guutta. Kanaafuu, adda bahuu akka hindandeenyeefi madaalliin barsiisuu deggaruun kan ceesiisuu waan ta'eef hariiroo cimaa qabu.

Gaggeessaa: Tole, gaariidha. Yaada bairaa namni dabalu yoo jiraate...

Barsiisaa 3: Yaadotni baay'een isaanii ibsamani jiru. Yaadni ani itti dabaluu barbaadu, madaalliin qabiyyee barnoota barsiifamu irratti hundaa'a. Madaalliin walitti fufaan mala barsiisuu keessaa isa tokkoofi qaama barsiisuuti waanta'eef meeshaa barsiisuuf fayyaduudha. Kun kan agarsiisu madaallii walitti fufaafi barsiisuun hariiroo cimaa akka qabaniidha. Kanaafuu, madaalliin adeemsiifamu ciminaafii hanqina barataan tokko qabu barsiisaan akka beekuuf gargaaru ni danda'a.

Gaaffii 2: Ilaalchi dhuunfaa keessaniin, gumaachi madaalliin walitti fuufaa milkaa'ina dandeettii barreessuu barattootaa irratti qabu maali jettanii yaaddu?

Barsiisaa 3: Tole, barattoota keenya yeroo yeroon yoo kan madaallu ta'e, akka salphaatti ciminaafi dadhabbina qaban ofii isaanitiif akka adda baafatan isaan gargaara. Barsiisaanis ciminaafi dadhabbina barattootni isaa qaban adda baasuusuun dandeettii barreessuu isaanii akka gabbifatan deeggarsa akka taasiisuuf isa godha. Barattootnis dadhabbina isaanii beekuun akka walirraa baratan isaan gargaara waanta'eef akka anaatti bu'aa guddaa qaba.

Gaggeessaa: Yaada namni qabu yoo jiraate....

Barsiisaa 1: Yeroo iyyaafannu bu'aa barattoota keenya qofa hinmadaallu, ofii keenyaas nimadaalla. Meeshaalee baru-barsiisuus madaalla. Kanaafuu, madaalliin barsiisota

gargaaruu nidanda'a, meeshaalee barnootaa qopheessuufi fooyyeessuuf, akkataa sadarkaafi fedhii barattootaa adda baasuun meeshaalee barnootaa jijjiiruuf tajaajila. Kanaafuu madaalliin walitti fufaan meeshaa baruufi barsiissuu akkasumas hanqinaafi cimina barsiisaa adda baaasuun madaalluf gargaaruu ni danda'a.

Barsiisaa 2: Gama kiyyaan gumaachi madaalliin walitti fuufaa milkaa'ina dandeetti barreessuu barattootaa irratti qabuu, akka hubannoo kiyyaatti madaalliin walitti fufaan fooyya'iinsa baratoonni guyyaa guyyaati agarsiisan to'achuuf fayyada. Dabalataanis, beekumsa jechoota ni cimsa, barsiisotnis akka of-qopheessan isaan kakaasa. Kana malees, beekumsa seerlugaa, fayyadama sirna tuqaaleefi kkf akka barattootni fooyyeeffataniif gahee olaanaa taphata. Barsiisafis haala itti barsiisuu qabu akka of-sakkata'u isa taasiisa.

Barsiisaa 4: Waahilootni koo yaada hedduu kaasanii jiru, osuma barsiisaa jirtuu gama biroon barattoota irraa illee haalli barumsa irraa argattu nijira. Adeemsi barsiisuu barattootaaf qofa beekumsa kennuu miti; barattoota irraayis barachuun nidanda'ama waanta'eefi. Fakkeenyaaf, jechoota kanaan dura ati hinbeekne barreeffama barataa keessaa argachuun nidanda'ama.

Gaaffii 3: Barataan/ttuun madaallii waliitti fuufaa dandeetti barreessuun qabxii gaarii galmeessise/te qormaata dhuma seemisteraatiiniis bu'aa gaarii galmeessuu nidanda'a /dandeetti jettanii niyaaddu? Maaliif?

Gaggeessaa: Yeroo baay'ee akka ani hubadhutti barattootni madaallii walitti fufaan %60 irraa qabxii gaarii galmeessisan qormaata xumuraa irratti wayta galmeessisan hinargu. Fakkeenyaaf, madaallii walitti fufaan %60 irraa 55, 58 kan argatan qormaata xumuraa %40 irraa %20, %25 wayta galmeessisanitu muul'ata. Kanaafuu, rakkoo maaltu jira jettanii yaaddu?

Barsiisaa 1: Ani akka yaada kiyyaatti, barataan madaallii walitti fuufaa qabxii gaarii galmeessise/te qormaata dhuma seemisteraatiiniis qabxii gaarii argata/tti yaada jedhun qaba. Yammuu MWFDB gaggeefamu barataan yoo barataa biraa irraa waraabuu baateefi yoo bekumsa ofii isaa gabbifate xumura qormaataa irrattis qabxii gaarii nifida yaada jedhun qaba.

Gaggeessaa: Qabxiin barataan yaroo madaallii walitti fufaan argateefi qormaata xumuraa irratti argatu hariiroo niqabu jechuu keetii?

Barsiisaa 1: Eeyyeen!

Gaggeessaa: “Yoo beekumsa isaa gabbifate qabxii gaarii nigalmeessisa” yaadni jedhu maal jechuuf akka barbaadame naaf ibsitaa? Barataa nama biraa irraa garagalchee fiduu barataa cimaa waliin qabxii walqixa argatu ati akkamitti ilaalta? Gaaffii kana irratti namootni biroos yaada isinitti dhagahamu kennuu nidandeessu.

Barsiisaa 3: Barattootni gochaalee adda addaa ofii isaanitiif yoo shaakalan, qormaata xumuraa irrattis qabxii gaarii argachuu danda'u. Garuu, barattootni muraasni waahiloota isaanii irraa kan garagalchan jiru. Keessattuu gochaan (activity) kenname dareen ala yoo ta'e hirmaannaa baratichaa too'achuun rakkisaa ta'uu danda'a. Barattootni akkanaa yeroo qormaata xumuraa irratti qabxii gadi aanaa argachuu danda'u. Barataan akka walirraa garagalchee hindhufne barsiisaan hojii daree keessatti hojjatamu kennuu qaba. Kanaafuu, barataan carraa nama biraa irraa itti garagalchu hinargatu jechuudha. Haala kanaan yoo raawwatame qormaata xumuraa irrattis barataan qabxii gaarii fida.

Barsiisaa 2: Yaada waahilootni kiyya ibsan irraa kan adda ta'e bay'ee hinqabu; garuu waan muraasa ta'e itti yaa dabaluu.

Gaggeessaa: Tole, itti fufi

Barsiisaa 2: Barattootni baay'een yeroo madaallii walitti fufaa haala gaariin hojjatan yeroo qormaata xumuraas hojjatu. Garuu, wanti natti dhagahamu inni tokko barattoota keenya yammuu madaallii walitti fufaan madaallu qormaata osoo homaa hinkenniiniif haalli itti madaallee xumuruu ni muul'ata. Akka ilaalcha kiyyaatti madaallii walitti fufaanis ta'e qormaata xumuraa walitti makuun fayyadamuun gaariidha. Yammuu madaallus karaa kallattii adda addaa ta'een madaaluutu nurraa eeggama. Gama birootiin yammuu gara qormaata xumuraa dhufnu barattootni sababa adda addaa irraa kan ka'e qabxii gaarii fiduu dadhabu. Fakkeenyaaf, sodaa, dhukuba, rakkoo maatiifi kkf qabxii barataa irratti dhiibbaa fiduu danda'a. Kanarraa ka'uun barataan tokko qormaata xumuraa irratti qabxii gaarii fiduu yoo dhabe barataan sun dadhabaadha jechuun yaada keenya goolabuun nama

rakkisa. Kanaafuu, barataan madaallii walitti fufaan qabxii gaarii argate qormaata xumuraa irrattis qabxii gaarii argachuu qaba jedhanii goolabuun rakkisaadha.

Gaggeessaa: Kanaafuu, sababootni adda adaa eertan kun milkaa'ina qormaata xumuraa irratti qabxii gaarii galmeessuuf taasiifamuuf gahee qaba jettanii yaadduu?

Barsiisaa 2: Eeyyeen!

Barsiisaaa 4: Kaayyumtuu hojiin garee barataaf kennamuuf inni guddaan barattootni akka walirraa barataniifi. Barattootni garee isaanii keessatti waliin hirmaatanii hojjachuu isaanii mirkaneeffachuuf, barsiisaan hojiiwwan walfakkaataa daree keessatti hojjatamu isaaniif kennuu qaba. Ani gama kiyyaan barattootni garee isaaniif kenname keessatti hirmaachuun hojjachuufi hojjachuu dhabuu isaaanii addaan baafadha.

Gaggeessaa: Yaadni naaf kennitan baay'ee gaariidha, amma gara gaaffii itti aanutti yaa tarro.

Gaaffii 4: Dandeettii barreessuu barattoota keessan bifa walitti fuufaa ta'een madaaluuf mala/ tarsiimoo (Strategies) akkamitti fayyadamaa jirtu?

Gaggeessaa: As keessatti akka xiyyeeffattan kanan barbaadu, adeemsa madaallii walitti fufaa fayyadamtan tarsiimoo akkamiitti gargaaramuun dandeettii bareessuu barattoota keessanii akka madaaltaniidha.

Barsiisaa 1: Mee ani kan ofii kiyyaaaaf fayyadamu isinitti yaahimu. Barnoota guyyaa barsiise sana irratti hubachuu isaanii addaan baafachuuf yeroo hundumaa yaalii gabaabduu ishee qopheessuun daruma keessatti barattootaaf kenna. Tooftaan ani barreeffama isaanii itti sirreessufis gochaalee hunda isaan hojjatan tokkoon tokkoon dubbisuun. Yeroon dubbisu hojii isaanii tokkoon tokkoon isaa sirriitti nan madalaa deema. Fakkeenyaaf, jechoota qubeessuu ykn walsimiinsa mathimootaa irratti bakka rakkoo qabanitti jala sararuun yookaan irra marsuun dogoggora isaanii akka baranii sirreeffatan taasiisa. Dabalataanis yaada dimshaashaa waan barreessan irratti kennuun dogoggora isaanii akka baran taasiisa.

Gaggeessaa: Yaada tarsiimoo madaallii kana irratti namni ibsuu barbaadu yoo jiraate ..

Barsiisaa 2: Tole, ani kaayyoo madaalicha irratti hundaa'uun tarsiimoo adda addaan fayyadama. Kana keessaa yaalii kennuun isa tokko. kana malees, keeyyata akka barreessan, barreeffama akka barreessan, hojii gareefi gochaalee sadarkeessuu nan fayyadama. Yeroo hunda qabiyyee barreeffama isaan barreessan irratti bu'ureeffadha. Fkn, haala himoota itti jalqaban, haala yaada isaanii itti ibsan, haala yaada isaanii duraa duuban addeessaniifi kkf yeroo baay'ee duuka bu'uun hordofa. Yeroo baay'ee seerluga irratti xiyyeeffannaa hingodhu. Sababni isaas yammuu dubbisaniifi barreessan adeemsa keessa fooyyeefatu jedhee waanan amanuufi.

Barsisaa 3: Akka ani hubadhutti, tarsiimoon madaallii kaayyoo irratti hundaa'uun gargar ta'uu danda'a. Kaayyoo irratti hundaa'uun ulaagaa adda addaa baafachuun barbaachisaaadha. Fakkeenyaaf, waa'ee fayyadama sirna tuqaalee madaaluu yoon barbaade haala sirna tuqaalee itti fayyadaman irrattiin xiyyeeffadha malee wantoota biroo irratti dhimma hinbahu. Yaaliin haala salphaa ta'een yeroo gabaabaa keessatti qopheessuufi qabxeessuuf mijataa waanta'eef ani isa kanan fayyadama. Yaaliin kiyyas waa'ee ijaarsa himaa, jecha sirrii ta'een bakka duwwaa guutuu, adeemsa waan tokkoo duraa duuba isaanii eegani sirreessuufi kkfdha.

Gaggeessaa: Tole, gaariidha. Gara gaafii itti aanutti yaadarbu.

Gaaffii 5: Madaalli keessan irratti hundaa'uun dandeetti barreessuu barattootaa keessanii madaaluun duubdeebii raawwii hojii isaanii haala akkamiin kennitan?

- Yeroo isaa kan dheeggatedhaa?
- Odeeffanno gahaafi ifa ta'e qabaa?
- Bifa barattoota jajjabeessuun laatamee?

Barsiisaa 3: Akka anaatti, hojii barattootaa ilaaluun akkuman xumureen duubdeebii isaaniif nan kenna. Rakkoon kan barattoota hundaa yoo ta'e daree keessatti nan kenna. Garuu, rakkoon kan barataa dhuunfa yoo ta'e baratichaaf dhuunfaan nan kennaaf. Kun kana ta'ee osoo jiru hanga danda'ameen yaada barattoota ijaaruu danda'u kennaaf. Sababni isaas duubdeebii walitti fufaan barachuu kan cimsuufi dadhabbina barattootaa

fooyyeessuuf kan gargaaruudha. Kanaafuu, duubdeebiin wayta kennamu of-eeggannoon cimaan taasiifamuu qaba.

Gaggeessaa: Gaffii kanaratti namootni biroo hoo maal jettu?

Barsiisaa 2: Barsiisotni baay'een ana dabalatee, wanta kanaan dura barsiifne irraa deebi'uuf duubdeebii kennina. Barsiisaaf carraa irra deebi'ee itti ibsu, bakka barattootni rakkoo qabanitti qajeelcha kennun gargaaruuf fayyada. Yammuu barsiisnu bakka barattootni keenya hubachuu hindandeenyetti duubdeebiin tooftaa barattootaaf ittiin ibsinuu keessaa isa tokkoodha. Duubdeebiin yeroo gabaabaa keessattiifi kan barumsa kennuu danada'u ta'uu qaba. Haata'u malee, ammaafi amma irra deddeebi'uun kan kennamu yoo ta'e, duubdeebiin hagas mara baay'isee barbaachisaa miti. Dogoggora barattootaa hunda addaan baasuuf yoo yaalii goone barattootni jeeqamuu danda'u. Kanaafuu, duubdeebii garmalee irra deddeebi'uun kennuun barbaachisaa miti.

Barsiisaa 1: As irratti anis yaada nan qaba. Akaakuu duubdeebii hedduutu jira. Daree barnoota Afaan Oromoo keessatti duubdeebii kennuuf barsiisotni tooftaa adda addaa fayyadamu. Kanneen keessa duubdeebii barsiisaa, duubdeebii barataa dhuunfaaniifi duubdeebii gareedhaa kkf maqaa dhahuun nidanda'ama. Gareen barataa tokkoo garee barataa birootiif duubdeebii kennuu nidanda'a. Duubdeebii kan kenninu hojii barattoonni hojjatan irratti bakka dadhabbina isaanii muul'isuufii haala fooyyeeffachuu danda'an itti himuufi. kanaafuu duubdeebiin yeroon kennamuu qaba. Duubdeebiin kunis kutaa keessatti barsiisaafi barataan ni kennama.

Gaaffii 6: Sadarkaawwan dandeetti barreesuu jiran irratti barattoota keessanii bifa kamiin madaaltu? (yaaduu → karoorsuu → Wixinuu → barreffama marsaa jalqabaa → irra deebiin sakkatta'uu → barreeffma dhumaa).

Gaggeessaa: Walitti fufiinsaan dandeettii bareessuu madaaluuf, sadrkaalee kunneen akkamitti hojiirra oolchaa jirtu? Kana irratti namni yaada qabu ibsuu nidanda'a....

Barsiisaa 2: Kunneen adeemsa barreessuuti. Hunda isaanituu tokko tokkoon keessa bahuun madaaluun rakkisaadha. Sababni isaas barattootni kutaa tokko keessatti nuti barsiifnu baay'ee waanta'aniifi. Kana waanta'eef, kutaa keessatti yammuu sadarkaalee

kanneen irratti barsiisu, barattoota kiyyaaf sadarkaalee kanneeniif fakkeenya fakkaattii isaanii waliin nan kennaaf. Waa'ee dhimma tokkoo akka barreessan gocha tokko nan kennaaf. Waan kennameef tokko (gocha) irratti barattooni yammuu barreessan, barreeffamichi ofuma isaatinuu sadarkaalee kanneen keessa darbanii akka hojjatan isaan taasiisa. kanaafuu, sadarkaalee hunda isaa hinmadaalu.

Barsiisaa 4: Sadarkaaleen barreessuu baay'isee barbaaachisoodha. Barattoota kityyaaf sadarkaalee barreessuu kaaneen nan ibsaaf, garuu, yammun dandeetii barreessuu barattoota kiyyaa madaalu barreeffama isaanii xumuraa qofa iirratti xiyyeeffadha. Dabalataanis, kutaa keessatti sadarkaalee kanneeniif fakkeenya kennuun isaan nan barsiisa. Garuu, sadarkaalee kanneen keessatti waan dalagan hunda isaa ilaaluun barattoota kiyya hinmadaalu.

Barsiisaa 3: Sadarkaalee kanneen baay'ee walitti hidhata waan qabaniif gargar baasuun rakkisaadha. Yammun barsiisu, barattoota kiyyaaf fakkaatti fakkeenya sadarkaalee barreessuu hundaaf ta'u kutaa keessatti nan agarsiisa. Hubachuu isaanii mirkaneeffachuuf ammoo hojii hojjatan akka waliif ilaalan qajeelfama nan kennaaf. Kana malees, kutaa keessatti isaan hordofuun duubdeebii nan kennaaf. Yeroo baay'ee garuu barreeffama isa xumuraa hojjatan irratti xiyyeeffachuun duubdeebii kennaaf.

Gaggeessaa: Tole, hojii hojjatan akka waliif ilaalan qajeelfama nan kennaaf kan jettan sadarkaalee dandeetii barreessuutiifi?

Barsiisaa 3: Eeyyeen! Kun barattootaaf itti gaafatamummaa qooduu waanta'eef gochaalee hojjatan irratti itti gaafatamummaan isaanitti akka dhagahamu godha.

Gaaffii 7: Qabxii dandeetii barreessuu barattoota keessanii bifa walitti fufaa ta'ee haala kamiin galmeessitu?

Gaggeessaa: Yaadni marii inni saddeettaffa, qabxii dandeetii barreessuu barattoota keessanii bifa walitti fufaa ta'een haala kamiin akka galmeessan irratti xiyyeeffata.

Barsiisaa 1: Ani gama kiyaan dursa ulaagaa qopheessuun bu'aa dandeetii barreessuu barattoota kiyyaa madaaluuf itti gargaarama. Kunis haala qabiyyee barnoota barsiisee irratti bu'ureffadha. Ulaagaa kenneef sana irratti hundaa'uun qabxii barattootaa kennuun

madaala. Fakkeenyaaf jechoota qubeessuun sirriitti barreessuui kkf .isaaniif kennuun nan madaala.

Gaggeessaa: Gaaffii kana irratti namni yaada qabu...

Barsiisaa 3: Ani dandeettii barreessuu barattootaa haalli qabxii isaaniif itti qabu qabxii walitti qabaadha. Fakkeenyaaf, barattoonni keeyyata kan barreessan yoo ta'e, keyyatni isaan barreessan sun mata dureefi hima ijoo hinqabaanne taanaan duubdeebii barreessuuf keessatti haala itti sirreeffatan nan ibsaaf. Tooftaa kana hordofuun qabxii barrattootaaf nan kenna.

Barsiisaa 2: Dandeettii barreessuu barattootaa soroorsuun baay'ee rakkisaadha. Kun ta'us garuu, waan barattootni baratani barreessan irratti qabxeessuf qabiyyee barnootichaa hordofuun bu'a qabeessa. Kanaaf ani gama kiyyaan qabiyyee barnootichaa hordofuun barattootaaf qabxii kenna.

Gaaffii 8: Barnoota afaanii irratti haala hojiiarra olmaa madaallii walitti fufaan itti kennamu keessattuu dandeettii barreessuu irratti leenjiin isiniif kenname jiraa? Waljijjiirraan muuxannoo haala kamiin gootan?

Barsiisaa 2: Ani gama kiyyaan carraan leenjii argachuun kan ani leenji'een imaammata barnootichaa waliin harriiroo kan qaban irratti qaamota kanneen akka NGOs, Kolleejotaafi BBO irraa akka waliigalaatti leenji'een jira. Kanaan ala, madaallii walitti fufaa barnoota afaanii irratti akkasumas, madaallii walitti fufaa dandeettii barreessuu irratt leenjiin anaaf kenname hinjiru. Garuu, muummeen Peedaagojii kolleejjii keenya keessatti argamu, bajata kolleejjiin qabuun akka waliigalaatti leenjiiwwan adda addaa wayta kennu nimuul'ata. Ani gama kiyyaan dandeettii barreessuu irratti leenjiin naaf kenname hinjiru. Leenjuma kanaan dura Yunivarsiitiitti fudheen fayadamaa jira.

Gaggeessaa: Kolleejicha keessatti Waljijjiirraa muuxannoo gootan qabduu?

Barsiisaa 2: Akka kolleejichaatti waljijjiirraan muuxannoo sagantaan idilee qabamee taasiifame hinjiru.

Barsiisaa 1: Ani carraa leenjii akka waliigalaatii imaammata barnootichaa haala madalliin walitti fufaan itti adeemsiifamuu qabu argachuun leenji'een jira. Waa'ee muuxannoo waljijjiiruu ilaalchisee, yeroo boqonnaa keenya waahiloota keenya waliin darbee darbee yaada kan wal-jijjiiru malee, mariin sagantaan qabamee haala idileetiin taasiifamu hinjiru.

Barsiisaa 4: Madaallii dandeettii barreessuu walitti fufaa irratti kallatiidhaan leenjiin fudhe hinjiru. garuu, akkuma waahilotni kiyya ibsan leenjii akka waliigalaatti madaallii walitti fufaaf kenname argadheera. Akka yaada kiyyaatti silaa leenjiin waa'ee madaallii afaanii irratti haala adda ta'een kennamuun barbaachisaadha.

Gaaffii 9: Madaallii walitti fuufaa dandeetti barreessuu fayyadamuun madaaluuf kutaa Afaan Oromoo keessatti kan hudhaa ta'an maal fa'a jettanii yaadu?

Barsiisaa 3: Rakkooleen adda addaa jiraachuu danda'u. Fakkeenyaaf baay'inni barataa, hanqina yeroo, seenduuba barataafi moojuulli kitaabaa koorsii 101 jedhamu akka waliigalaatti qophaa'uu dhabuun adeemsa barsiisuu dandeettii barreessuu barattootaa cimsuu irratti danqa olaanaadha. Fedhii dubbisuu dhabuu barattootaas gahumsa dandeettii barreessuu cimsuu irratti dhiibbaa niqaba.

Gaggeessaa: Kana irratti namni qabu yoo jiraate itti fufuu nidanda'ama.

Barsiisaa 2: Dandeettiin barreessuu adeemsa walxaxaa keessa waan darbuuf yammuu danddeettiwwan biroo jiran waliin walbira qabanii ilaalan baay'ee ulfaataafi beekumsa kan barbaadudha. Dandeettiin barreessuu ifaajee baay'ee barbaada. Keessaatuu, barattootni barreesuuf dandeetti dubbisuu isaanii cimsachuu qabu. Garuu, barattootni fedhii dubbisuu isaani gadi bu'aadha. Kun ammoo dandeettii barreesuu isaanii cimsachuu irratti rakkoo fiduu danda'a.

Barsiisaa 4: Qabxiin ani xiyyeeffanaan kaasuu barbaadu inni tokkoo barattoonni fedhiin kitaaba dubbisuu isaanii baay'ee gadi bu'aa ta'uun dandeettii barreessuu isaanii iraatti dhiibbaa fidee jira. Kana malees, haala barattooni sadarkaa gadi aanaatti dandeettii barreessuu itti baratanii dhufan mataan isaa dhiibbaa qaba. Barreeffamni harkaa barattootni barreessan dubbifamuu dhabuun mataa isaa rakkoo tokko. Leenjiin kennamuu

dhabuunis madaallii dandeettii barreessuu walitti fufaa hojiirra olchuuf rakkisaa akka ta'u taasiisee jira.

Gaaffii 10: Madaallii walitti fuufaa dandeetti barreessuu madaaluuf barsisoonni fayyadaman akka fooyya'aafi milkaa'aa ta'u fuurmaanni keettan maali?

Barsiisaa 4: Qorannoowaan adda adda haala hojiirra oolmaa madaallii afaanii walitti fufaafi madaallii dandeettii barreesuu walitti fufaa irratti gaggeeffamuu qaba.

Barsiisaa 2: Akka yaada kiyyaatti furmaata ta'uu nidanda'a jedhee kanan ani yaadu barsiisota sadarkaa tokkoffaa irraa jalqabee waa'ee madaallii afaaniifi madaallii dandeettii barreessuu walitti fufaa irratti leenjiin kennamuu qaba.

Barsiisaa 3: Yaada waahilootni kiyya ibsan irratti dabalataan wanti ani dabaluu barbaadu, barsiisotni kitaabotaafi intarneetii irraa dubbisuun dandeettii beekumsa isaanii gabbifachuu qabu. Dabalataaniis, kolleejichiifi muummeen afaaniis waljijjirraa muuxannoo barsiisota gidduutti akka gaggeeffamu haala mijeessuu qabu.

Barsiisaa 1: Moojuliin barnootaa kessattuu kan koorsii MT-101 waan hinjirreef qophaa'uu qaba.

Gaggeessaa: Marii fulleeffanno garee wa'ee gamaaggama haala hojiirra oolmaa Shaakala madaallii walitti fuufaa dandeetti Afaan Oromootiin barreessuu barnoota Afaan Oromoo Kolleejji Barsisoota Roobeetti adeemsifne kana irratti dammaqinnaan hirmaachuun humna keessaniifi yeroo keessan wareeguun yaada keessan waan naaf kennitaniif baay'ee galatoomaa jechuun barbaada.

Deebii kennitoota: Homaa miti. Isinis milkaa'aa !

Dabalee F: Barreeffama Waraabbii Sagalee Marii Garee Barattootaa

Gaggeessaa: Akkam ooltan?

Deebii kennitoota: Akkam ooltan?

Ani barsiisaa Tolasaa Sabbooqaan jedhama. Yeroo amma digrii 2ffaa koo Yunivarsitii Finfinneetti muummee Afaan Oromoo keessatti barachaan jira. Haaluma kanaan digrii 2ffaa kiyya guuttachuuf qorannoo gaggeessaan jira.

Duraan dursee marii garee fulleeffannoo waa'ee gamaaggama haala hojiirra oolmaa shaakala madaallii walitti fuufaa dandettii Afaan Oromootiin barreessuu madaaluuf Kolleejjii Barsiisota Roobee barnoota Afaan Oromoo irratti adeemsifamu mari'achuuf waan hayyamamaa taataniif galatoomaa jechuun barbaada.

Marii keessatti deebiin isin gaaffilee dhiyaataniif kennitan galma ga'iinsa qorannoo kanaatiif murteessaadha. Odeeffannoon isin gaaffilee kanneeniif kennitan hundi isaanii kan qorannoo kanaaf qofa oolaniidha. Akkasumas, qorannoo kanaaf deebiin isin kennitan iccitiin isaa gama qorataatiin eeggamaadha.

Marii garee kana keessatti gaheen qorataa qo'annoo kanaa marii garichaaf haala mijeessuudha. kanaafuu, gaaffilee isiniif dhiyaataniif yaada qabdan iftoominaafi amanamummaan deebiisuun milkaa'ina qorannoo kanaaf gahee olaanaa qaba. Deeggarsa qorannoo kanaaf taasiftan hundaaf dursee isin galateeffadha.

Kanatti aansuun maqaafi barataa waggaa meeqaffaa akka taatan garichaaf of-barsiisa.

Barataa 1: Galatoomaa. Ani maqaan koo Bayaan Ibraahim (maqaan moggaasa kan qoosaa) jedhama. Barataa mummee Afaan Oromooti.

Barataa 2: Ani immoo Girmaa Hundeeti (maqaan moggaasa kan qoosaa). Barataa mummee Afaan Oromooti.

Barattuu 3: Barattuu Roomaan Ayyalaa (maqaan moggaasa kan qoosaa) jedhama. Barattuu mummee Afaan Oromooti.

Barattuu 4: Maqaan kiyya Qamariyaa Aloo (maqaa moggaasa kan qoosaa) jedhama. Barattuu mummee Afaan Oromooti.

Barataa 5: Maqaan koo Sisaay Jimaati (maqaa moggaasa kan qoosaa). Barataa mummee Afaan Oromooti.

Barataa 6: Ani Yaassin Abdaa (maqaa moggaasa kan qoosaa) barataa mummee Afaan Oromooti.

Gaggeessaa: Baay'ee galatoomaa. Itti aansuunis marii keenya bifa milkaayaa ta'een akka adeemsifnu seeroota bu'uuraa yaa baafannu.

Seeroota Bu'uuraa Marii Garee

- Miseensotni marii garee kanarratti hirmaatan hundi haala ho'aa ta'een hirmaachuu
- Dhimma kenname irratti hundaa'uun haala ifaa ta'een dubbachuu.
- Sagalee waraabuuf akka toluuf hanga danda'ameen sagalee olkaasuun dubbachuu.
- Yaada kennitu iftoominaafi amanamummaan kennuu
- Hbannoo ofii irratti murtaa'uun haasa'uu
- Yaada nama dubbatuu osoo hinjeeqiin sirnaan dhaggeeffadhu.
- Rakkoo jiru dhiheessuun ni danda'ama - garuu, furmaata isaa irratti xiyyeeffadhu.
- Yaada dhiyaatu irratti waliigaluu dhabuun nidanda'ama.
- Deebiin sirrii yookiin sirrii hintaane hinjiru. Deebiin hunduu bu'a qabeessa.
- Moobaayila keenya hamma dhuma marichaatti cufaa gochuu

Gaggeessaa: Amma gaaffii mariif ka'umsa ta'u isa jalqabaa isiniif kenname ilaalaa.

Gaaffii 1: Adeemsa baru-barsiisuufi dandeettii barreessuu barattootaa bifa walittifufaa ta'een madaaluu gidduu hariiroon jira jettani yaaddu? Yoo jiraate bifa kamiin akka ta'ee addeessaa.

Barataa 6: Akka ani yaadutti, baru-barsiisuufi madaalliin wantoota walfaana deemaniifi kan walitti dhufeenya qabaniidha. Barnoonni tokko galma ga'e kan jedhamuu dand'u madaallamee firiin isaa yoo gammachisaa ta'edha. Barataan tokkoos wanta barate madaaluufi firii isaa isa beeksisuun waan barbaachisuuf yeroo hundaa barnootatti aanee

madaalliin niraawwatama. Kanaafuu, hariiroo guddaatu isaan giddu jira jechuun nidanda'ama.

Gaggeessaa: Isin hoo maal jettu?

Barataa 2: Barnoonni tokko sirnaan adeemsifamuu isaa kan ittiin beekkamu madaallii gaggeeffamuufi bu'aa argamuuni. Madaallii walitti fufaa dandeettiin barreessuu barattootaas sirnaan raawwatamuufi bu'aa qabeessa ta'uu isaa madaaluun murteessaadha. Kun immoo baruu barsiisuufi madaallii walitti fufaa kan goonkumaa addaan bahu hindandeenyeefi kan walfaana deeman ta'u mul'isa. Fakkeenyaaf, barsisoonni keenya yeroo hundaa erga qabiyyee tokko nubarsiisani booda yaalii, abbalttii ykn hojii garee nu qopheessu. Kunis, barnootatti aanee madaalliin kan dhufu ta'uu kan garsiisudha.

Barataa 3: Anis madaalliin walitti fufaafi sirni baruu barsiisu kan walfaana deeman ta'u irratti wanti mamii qabu hinjiru. Barsisoonni keenya erga nubarsiisanii booda karaa adda addaan waan nu madaalaniif wantoonni kuniin lamaan kan duraa dubaan dhufaniidha.

Barataa 6: Baruu barsisuun raawwatame kan jechuu dandeenyu yoo madaalliin jiraateedha.

Gaggeessaa: Barataan yaada bahuu barbaadu yoo jiraate itti fuufuu nidanda'a....

Barataa 1: Bu'aan barataa tokkoo madaallamee sadarkaan waan kennamuf, madaalliin barnoota baru-barsiisuu waliin kan adeemudha.

Gaaffii 2: Ilaalchi dhuunfaa keessaniin, gumaachi madaallii walitti fuufaa milkaa'ina dandeettii barreessuu barattoota (isiniif) Afaan Oromoo irratti qabu maali jettanii yaaddu?

Barataa 6: Dhugaa dubbachuudhaaf, madaalliin walitti fufaa osoo sirnaan raawwatamee silaa yoon dandeettiin barreessuu Afaan Oromoo nuti horannu olaanaa ta'a ture.

Gaggeessaa: Dhifama, "Osoo sirnaan raawwatame turee..." yeroo jettu maal jechuu kee akka ta'e nuu ibsuu dandeessaa?

Barataa 6: Bifni madaallii walitti fuufaa yeroo baay'ee hojii gareedhaan waan kennamuuf barataan cimaan tokko abbalticha hojjatee isaan hafan ammoo osoo

gaaffiichaayyu ijaan hinargiin qabxii barataa cimaa faana walqixa argatu. Kun ammoo ga'umsa barataa irratti dhibbaa mataa isaa ta'e geessisa.

Barataa 5: Akka ilaalcha kiyyaatti madaallii walitti fuufaa barataan ciminaafi hanqinna isaa akka beeku isa grgaara. Bakka barataan rakkoo qabutti madaallii walitti fuufaa isa akeekuu waan danda'uuf faaydaa guddaa qaba.

Barataa 3: Madaallii walitti fuufaan yeroo yeroodhaan waan adeemsifamuuf barnoota keenya irratti akka xiyyeeffanu nu godha. Jechuun, barnoota keenya jala jalaa qu'achaa akka deemnu nu dammaqsa. Madaallii walitti fuufaa barsiisaa keenyaan nuuf kennamuun akka hinkufne bifa walittifu fiinsa qabuun yeroo yeroodhaan akka qo'annu nu godha jechu kiyya.

Gaggeesaa: Yaada dabalataa qabduu?

Barataa 4: Madaallii Walitti fufaan akkamitti akka barreessuu qabnuufi maal akka barreessuu qabnu karaa nu saaquu danda'a. Jechuun koo, duubdeebii qabxii argannu irraa maal akka foyyessuu qabnuufi cimina itti fuufuuu qabnu waan nutti garsisuuf haala barreeffama keenya itti barreessuu qabnu nutti himuu danda'a. Al-tokko tokko garuu, barsisoonni keenya duubdeebii battalatti waan nu hinkennineef hanqinnaafi cimina keenya adda baasuun nu dhiba.

Barataa 6: Madaallii walitti fufaa barsiisaan keenyas eenyummaa barattoota isaa akka beekuufi dandeetti isaanitiin akka sadarkeessuu isa gargaaruu danda'a.

Gaggeessaa: Barataan yaada qabu hinjiru taanaan gaaffii marii itti aanutti yaadabarru.

Gaaffii 3: Barataan madaallii waliitti fufaa dandeetti barreessuu Afaan Oromootiin qabxii gaarii galmeessise/te qormaata dhuma seemisteraatiniis bu'aa gaarii galmeessuu ni danda'a/ dandeetti jettanii niyaaddu? Maaliif?

Barataa 6: Madaallii walittii fufaa kenname of-danda'e hojjate taanaan qormaata seemisteeraa irrattis maaf qabxii gaarii hingalmeessine? Shakkii malee sirritti galmeessuu danda'a. Rakkoon jalqabumaa baratichi yoo hirkataa ta'e eganaa qormaata irratti qabxii gaarii galmeessuu dadhabuu danda'a.

Barataa 5: Akka kiyyatti yeroo baay'ee qabxiin barataan madaallii walitti fufaafi qormaataan argatu garaagarummaa guddaa qaba. Barataan harki irra caalaa madaallii walitti fufaa irratti walgargaaruufi waliin hojjachuun waan jiruuf hagas mara garaagarummaan qabxii hinmul'atu. Kanaafuu, barsisoonnis yeroo baay'ee barattootaaf qabxii kennuuf kan itti fayyadaman qormaata dhuma seemistera irratti kennaniini. Kana jechuun immoo barataan madaallii walitti fufaatiin olaanaa ta'e hunduu qormaataanis olaanaa ni ta'a jechuu miti.

Barataa 2: Madaallii walitti fufaa yeroo baay'ee barattoota gargar waan hinbaasneef qormaanni dhuma seemisteeraa baay'ee barbaachisadha. Osoo qormaanni hinkeennamne ta'ee barattoonni harka irra caalaa carraa qabxii qixa galmeessuu niqabu jedheen yaada. Qabxiin madaallii walitti fufaa walfakkaataafi kan walitti dhiyaateedha. Kan gargar nubaasu qormaata. Kanaafuu, barataan qabxii madaallii walitti fufaa gaarii qaba jechuun qormaata irrattis firii gaarii nigalmeessa jechu miti.

Gaggeessaa: Isin haftanis osoo kanaratti yaada keessan sodaa malee ibsitani?

Barataa 3: Adeemsa madaallii walitti fufaa keessatti qabxii walfakkaataa galmeessuun barattoota gidduu jira. Garaagarummaa kan umuu danda'u qormaata dhumaratti kennamu.

Gaggeessaa: Hayyee gaaffii itti aanutti yaa dabaruutii...

Gaaffii 4: Barsiisonni Afaan Oromoo dandeettii barreessuu keessan bifa walitti fufaa ta'een madaaluuf mala / tarsiimoo (strategies) akkamitti fayyadamaa jiru?

Barataa 6: Yeroo baay'ee abbaltiin hojii garee nuuf laatama. Yaaliiwwan adda addaa hedduus kutaa keessatti ni kennamu. Darbee darbee ammoo kutaa keessatti barreeffamni akka hojii kutaatti raawwanus qabxii yeroon itti argannu jira.

Barataa 4: Hojii gareetiin madaalamna. Qormaanni walakkeessa seemisteeraas jira.

Gaggeessaa: Abbaltiin kennamuufi yaaliin isinii dhiyaatu haala kamiin qophaayaa ture? Gaaffii filannootiin, walitti firoomsiin, jechootatu isiniif kenname bakka duwwaa guuttu moo barreffama akka barreessitan isiniif kenname?

Barataa 1: Gaaffichi bifa adda addaan dhiyaata. Abbaltii yoo ta'e mata dureen nu kenname akka barreessinu ajajamna. Qormaanniifi yaaliin garuu bifa filannootiin, firoomsiiniifi bakka duwwaa guutiin nu qophaaya.

Barataa 3: Akkasumas al-tokko tokko kutaa keessatti tartiiba himootaa ykn ammoo tartiiba jechootaa akka sirressinuus nigodhama.

Gaggeessaa: Gaaffii itti aanutti yaa dabarru.

Gaaffii 5: Barsiisonni yeroo dandeettii barreessuu keessan bifa walitti fufiinsa qabuun madaalan haala akkamin duubdeebii raawwii hojii keessanii isiniif nikennanii?

- Yeroo isaa kan dheeggatedhaa?
- Odeeffanno gahaafi ifa ta'e qabaa?
- Bifa barattoota jajjabeessuun laatamee?

Barataa 2: Gochawwan kutaa keessatti raawwataniif barsisoonni keenya batalummatti duubdeebii bifa hanqinoota keenya nutti garsiisuu dand'uun nuuf kennu.

Barataa 6: Hojiiwwan kutaan ala raawwatamaniifi qormaata walakeessa seemisteraa akkasumas kan dhuma seemisteeraaf yeroo baay'ee duubdeebiin nuuf kennamu kan yeroo isaa dheeggatee miti. Erga baay'ee tureen booda al-tokko tokko ammoo sirumaa osoo duubdeebiin raawwii barreeffama keenyaa osoo nu hinlaallamiin yeroon itti hafu jira. Karaa biraatiin ammoo duubdeebiin waraqaa keenya irratti nuuf laatamu maal jechuuf akka barbaadame osoo nuuf ifa ta'uu didee itti dhiisnus jira. Osoo duubdeebiin bifa ifaafi kallattii sirrii ta'een nuuf laatamee akka of-foyyeessinu nu gargaaruu danda'a.

Barataa 5: Akkuma waahiloonni kiyya kaasan hojiiwwan kutaa keessatti raawwanuuf barattoonnis akka wal-sirreessaniifi duubdeebii walii kennan nigodhama. Qormaata ilaalchisee garuu, yeroo baay'ee duubdeebiin hinkennamu.

Gaggeessaa: Isin hoo yaada hinqabdani?

Barataa 1: Al-tokko tokko barsiisonni muraasni abbaltii hojjannee galchine irratti gubbaa hanga jalaa irratti marsanii ykn jala sararanii wannichi isaa namaa hingalu. Yeroo

waraqaa keenya ilaallu wantichuma irratti marsame ilaaluun rifachuu malee kuni maali jennees hingaafanu.

Gaggeessaa: Gaaffiin itti aanu waa'ee tartibaawwan dandeettii barreessu ta'a.

Gaaffii 6: Barsiisonni Afaan Oromoo sadarkaawwan dandeettii barreessu keessan tokko tokkoon keessan bifa kamiin madaalu? Yaaduu → karoorsuu → Wixinuu → barreefama marraa jalqabaa → irra deebiin sakkatta'u → barreeffama dhumaa)

Barataa 6: Barsiisonni keenya sadarkaawwan dandeetti barreessuu adda baasuun tokkoon tokko isaa irratti nu madaalani hinbeekan. Haata'u malee, akka waliigalaatti sadarkaawwan dandeetti barreessu erga kutaa keessatti nu barsiisani booda kan isaan madaalan barreeffama dhumaa irratti xiyyeeffataniiti. Haala sadarkaawwan dandeettii barreessu keessa darbuu qabnu kutaa keessatti shaakala nu kennanii ilaaluun jira; garuu kallattiidhaan sadarkaawwan kanniin madaaluuf kan qophaa'e miti.

Barataa 3: Amalli sadarkaawwan dandeetti barreessuu addaan baasanii madaaluun hinjiru. Kan barsiisonni xiyyeefatan barreeffama dhumaa barattoonni qopheessan irratti. Sadarkaawwan kutaa keessatti baranne irratti xiyyeeffachuun barreessineet abbaltiis ta'ee qormaata keenya barsiisaa keenyaaf kenniina. Barsiisaan keenyas barreeffama dhumaa irratti hundaa'uun nu madaala.

Barataa 4: Yaada addaa osoo hinta'in kan hanga ammaa jedhame cimsuuf jedheeti. Sadarkaawwan kunniin akkamitti akka barataan tokkoo dandeettii barreessu isaa foyyeessuufi cimsuu danda'u kan mul'isan ta'us raawwiin isaa hinjiru. Yeroo hundaa barsiisonni keenya kan xiyyeefatan barreeffama dhumatee qophaa'e irratti qofa.

Gaggeessaa: Gaaffiin itti aanu ammoo....

Gaaffii 7: Dandeettii barreessu barattootaa madaallii walitti fufaa fayyadamuun madaaluuf kutaa Afaan Oromoo keessatti kan hudhaa ta'an maalfa'a jettanii yaadu?

Barataa 5: Akka kiyyatti barsiisonni madaallii walitti fufaa kutaa keessatti raawwachuudhaaf kaka'umsa dhabuun jira. Gama barattootaanis yeroo madaallii walitti fufaa adeemsifamu kan nuffanis jiru.

Barataa 6: Ani ammoo hanqinni yeroos hudhaa tokko natti fakkaata. Kutaa tokko keessatti barattoonni hedduun waan jiraniif pereedii tokko ykn lama keessatti hunda isaanii bifa walittifufaa ta'een madaaluun rakkisaa ta'a.

Barataa 3: Ani ammoo rakkoo ta'ee kan natti mul'atu muuxannoon dubbisuu keenya gadi aanaa ta'u dha. Yaada keenya barreeffamaan ibsuuf akkamitti akka hima ijaarrutu nu dhiba. Jechoota walitti fidanii himaafi keeYYata yaada guutuu dabarsuu danda'u ijaaruun nu dhiba. Inumaa dandettiwwan afran afaani keessa barreessuun baay'ee natti ulfaata.

Gaggeessaa: Gaaffii dhumaa marii kennaa kan ta'u ammoo furmaata rakkoowwan armaan olitti kaasneef eerudha.

Gaaffii 8: Madaallii walitti fufaan dandeetti barreessuu madaaluuf barsisoonni fayyadaman akka fooyya'aafi milkaa'aa ta'u furmaata ta'uu danda'a kan jettan maalfaa'a?

Barataa 1: Ani kan furmaata jedhu barsisoonnifi barattooni walitti siqun osoo marii haala madaalliin walitti fuufa dandetti barreessuu barattootaa itti gaggeeffamu qabu irratti adeemsiisan milkaa'inni dhufuu danda'a.

Barataa 6: Leenjiin waa'ee madaallii walitti fufaa barsisootaafi barattootaaf osoo kenname gaariidha. Dabalataanis, yeroo madaalliin walitti fufaa adeemsifamu ulaagaan barbaachisuu ifaan osoo barattootaaf himamee gaariidha jedheen yaada. Al-tokko tokko ulaagaa madaalichaa beekuu dhabuu irraa kan ka'e waan irratti xiyyeeffachuu qabnu walaaluun yeroon itti dogoggorru jira.

Gaggeessaa: Marii fulleeffanno garee wa'ee gamaaggama haala hojiirra oolmaa madaallii walitti fuufaa dandeetti barreessuu barnoota Afaan Oromoo Kolleejji Barsisoota Roobeetti adeemsifne irratti dammaqinnaan hirmaachuun yaada keessan waan naaf kennitaniif baay'ee galatoomaa jechuun barbaada.

Deebii kennitoota: Homaa miti! Isinis fayyaa ta'aa!